

TURINYS

Įvadas.....	2
I. Įtariamojo teisių procesinių garantijų samprata.....	4
1. Procesinių garantijų samprata ir jų rūšys.....	4
2. Pagrindinės įtariamojo procesinės teisės.....	9
II. Svarbiausių įtariamojo teisių procesinės garantijos.....	12
1. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisę būti informuotam.....	13
1.1. Teisės žinoti, kuo jis įtariamas, procesinės garantijos.....	13
1.2. Teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis procesinės garantijos.....	20
2. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisę nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos turėti gynėją.....	25
3. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo dalyvavimą duomenų rinkimo (įrodinėjimo) procese.....	36
3.1. Teisės duoti parodymus procesinės garantijos.....	36
3.2. Teisės pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus procesinės garantijos.....	40
3.3. Teisės pateikti prašymus procesinės garantijos.....	43
4. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisėtą interesą siekti nešališko ikiteisminio tyrimo.....	47
4.1. Teisės pareikšti nušalinimus procesinės garantijos.....	47
4.2. Teisės apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus procesinės garantijos.....	50
Išvados.....	57
Literatūros sąrašas.....	60
Santrauka.....	64
Summary.....	65

IVADAS

Darbo **aktualumas ir naujumas**. Pasirinktos temos aktualumą apsprendžia keletas aplinkybių. Baudžiamojo proceso teisė yra „valstybės konstitucijos seismografas“, o jos dvasią atspindi baudžiamojo proceso įstatyme apibrėžtas įtariamojo (kaltinamojo) procesinis statusas. Netinkamas įtariamojo teisių ar teisėtų interesų užtikrinimas gali sukelti itin skaudžius padarinius jo likimui. Nacionaliniai (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas) bei tarptautiniai teisės aktai (pavyzdžiui, 1945 m. Jungtinių Tautų Chartija, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1998 m. Romos Statutas, 2000 m. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija ir kiti) įtariamajam nustato daug reikšmingų procesinių teisių. Tačiau įtariamojo procesinės teisės tėra tik teorinės deklaracijos, netikri lozungai be realaus šių teisių apsaugos mechanizmo. Valstybė negali vadintis teisine, jeigu ji apsiriboja tam tikrų procesinių teisių nustatymu ir nesukuria priemonių jomis pasinaudoti. Ar, vertinant šiuo aspektu, Lietuva gali vadintis teisine valstybe? Lietuvos Respublika, vos prieš penkiolika metų išsivadavusi iš sovietinės priespaudos, žengia pirmuosius žingsnius liberaliosios demokratijos ir teisinės valstybės link, todėl tiek baudžiamojo proceso teisės mokslui, tiek teisei praktikai yra itin aktualu nustatyti šiuo metu egzistuojančias ir būtinas įtariamojo pagrindinių procesinių teisių apsaugos garantijas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau LR BPK) įsigaliojo visai nesenai- 2003 m. gegužės 1 d. Įtariamojo teisinė padėtis naujame proceso įstatyme pasikeitė. Jis įgijo daugiau procesinių teisių, atsirado naujų procesinių būdų, užtikrinančių jo teisių realizavimą (pavyzdžiui, sukurtas ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas, tokia teisinė priemonė kaip pranešimas apie įtarimą ir pan.). Nors pasikeitus situacijai, teisinė literatūra įtariamojo teisių apsaugos srityje nėra gausi, vis dėlto pirmieji žingsniai buvo žengti. Įtariamojo teisių procesinį statusą analizavo R. Merkevičius savo disertacijoje, M. Gušauskienė, A. Panomariovas, J. Kanapeckaitė, V. Falkauskas, S. Popov, G. Cepliajeva savo monografijose bei kiti procesualistai. Įtariamojo pagrindinių teisių užtikrinimo mechanizmo veikimas iš dalies nagrinėjamas ir naujame LR BPK komentare, naujame vadovėlyje „Baudžiamojo proceso teisė“. Kita vertus, išsamios, visapusiškos pagrindinių įtariamojo teisių įgyvendinimo priemonių analizės teisinėje literatūroje nėra pateikta. Naujausiose įvairių autorių monografijose nėra analizuojamos ir Europos Tarybos bei Europos Komisijos pasiūlymai dėl bendrųjų minimalių įtariamojo teisių apsaugos standartų. Europos Tarybos ir Europos Komisijos siūlomos minimalios priemonės susilaukė daugelio ES valstybių pritarimo, nes šiomis priemonėmis siekiama užtikrinti, jog įtariamojo (kaltinamojo) pagrindinės procesinės teisės būtų efektyviai

realizuojamos praktiškai. Būtent todėl šiame moksliniame tiriamajame darbe skiriama dėmesio ir šių pasiūlymų analizei, pritaikomumui Lietuvos baudžiamajame procese.

Šio mokslinio tiriamojo darbo **tikslas** yra nustatyti optimalias pagrindinių įtariamojo teisių procesines garantijas. Siekdami užsibrėžto tikslo, išsikeliamo šiuos darbo **uždavinius**: 1. nusistatyti pagrindines įtariamojo procesines teises; 2. išsiaiškinti baudžiamųjų- procesinių garantijų sampratą; 3. išskirti pagrindines konkrečių įtariamojo teisių procesines garantijas; 4. nustatyti įtariamojo teisių procesinių garantijų reglamentavimo bei realizavimo privalumus ir trūkumus; 5. pateikti įstatymų leidėjui atitinkamas rekomendacijas, atžvelgiant į kitų valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintas įtariamojo teisių apsaugos priemones, įvairių autorių mintis, ES institucijų tyrimus ir pasiūlymus šioje srityje, siekiant, kad įtariamojo teisės ir teisėti interesai ikiteisminio tyrimo stadijoje būtų visiškai užtikrinami.

Šio teorinio analitinio darbo **objektas**- pagrindinių įtariamojo teisių procesinės garantijos, o **dalykas**- šių procesinių garantijų veikimo efektyvumas, praktinis pritaikomumas, jų trūkumai ir tobulinimo perspektyvos.

Darbe remiamasi prielaida, kad įtariamojo pagrindinių teisių nustatymas (reglamentavimas) įstatymuose nėra pakankamas, jeigu valstybė nėra nustačiusi būdų ir priemonių realizuoti šias teises. Taigi tyrimo **hipotezė** - pagrindinių įtariamojo teisių procesinių garantijų efektyvumas priklauso ne tik nuo jų įtvirtinimo įstatyme, tačiau ir nuo jų reglamentavimo aiškumo, tinkamumo bei deramo įtariamojo informavimo apie jam suteiktų teisių realizavimo galimybes.

Naudoti tyrimo metodai. Darbo metu naudoti sisteminės analizės, indukcinio- dedukcinio, lyginamasis metodai, kaip empirinė medžiaga analizuoti Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) sprendimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) kasacinės nutartys ir kitų teismų baudžiamosios bylos, JAV Aukščiausio teismo priimti sprendimai. Sisteminės analizės metodas leido nagrinėti tyrimo dalyką kaip sistemos dalį, t.y procesinių garantijų sąveiką su kitais baudžiamąjį proceso teisės institutais, procesinių garantijų tarpusavio ryšius ir pan. Indukcinio- dedukcinio pažinimo metodas buvo taikomas apibendrinant atskirų žinių (baudžiamąjį proceso teoretikų, procesualistų nuomonių, teismų sprendimų ir kt.), faktų (statistinių duomenų, baudžiamųjų bylų medžiagos ir pan.) empirinius duomenis ir formuojant bendro pobūdžio teorines nuostatas, konkrečias išvadas ir pasiūlymus. Lyginamojo metodo būdu buvo lyginamos įvairios mokslininkų nuomonės, Lietuvos ir kitų valstybių (kaip antai, Prancūzijos, Vokietijos, Norvegijos) baudžiamąjį proceso įstatymų nuostatos. Darbe taip pat buvo atlikta EŽTT sprendimų, LAT kasacinių nutarčių, kitų teismų baudžiamųjų bylų bei JAV Aukščiausio teismo sprendimų analizė. Analizės pagalba išryškinti pagrindinių įtariamojo teisių procesinių garantijų trūkumai ir pateikti jų sprendimo variantai.

I. Įtariamojo teisių procesinių garantijų samprata

1. Procesinių garantijų samprata ir jų rūšys

Asmens teisinę padėtį valstybėje apibrėžia jo teisių ir pareigų visuma. LR Konstitucija ir kiti nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai nustato platų asmens teisių bei laisvių katalogą. Tačiau valstybė neapsiriboja vien tik nustatydamas asmens teises bei laisves. Ji taip pat siekia garantuoti šių teisių ir laisvių priežiūrą bei realizaciją. Taigi valstybė sukuria tam tikras teises prielaidas¹ (įtvirtina asmens teises ir laisves) ir nustato procesines sąlygas (procesines garantijas), kurios garantuotų įstatymo suteiktų teisių ir laisvių realų įgyvendinimą. Tai neatskiriamas teisinės valstybės požymis. Teisinėje valstybėje taip pat siekiama užtikrinti visapusišką asmens vystymąsi, o tai reikalauja dar tolesnio asmens teisių bei laisvių plėtojimo bei jų realaus užtikrinimo.

Natūraliai iškyla klausimas, kokia yra egzistuojanti asmens teisių bei laisvių sistema Lietuvos Respublikoje, kokios konkrečios asmens teisių ir laisvių garantijos, tų garantijų rūšys ir kaip jos realiai užtikrina asmens teisių, laisvių bei teisėtų interesų apsaugą.

Galime nurodyti šiuos asmens teisių bei teisėtų interesų garantijų tipus: ekonominės, politinės, teisinės ir ideologinės procesinės garantijos². Ši asmens teisių bei laisvių garantijų klasifikacija yra pakankamai išsami ir teisinga. Šios klasifikacijos kriterijus- priemonių, kurios užtikrina asmens teisių apsaugą, turinys bei socialinė jų paskirtis. Minėti garantijų tipai vienas su kitu yra glaudžiai susiję ir papildo vienas kitą, ir iš esmės yra teisėtumo garantijos. Ten kur viešpatauja teisingumas, teisėtumas, kartu garantuojamos ir asmens subjekcinės teisės bei teisėti interesai. Be to, pateikta klasifikacija naudinga bei reikalinga. Ji leidžia geriau ir giliau suvokti garantijų paskirtį bei padeda mokslinei analizei.

Teisines garantijas galima klasifikuoti įvairiais pagrindais. Teisines garantijas baudžiamajame procese (procesines garantijas) galima skirstyti į bendras (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo pareiga motyvuoti, pagrįsti priimtą sprendimą, pareiga laikytis įstatymo nustatytos sprendimo priėmimo tvarkos, jo formos bei turinio ir pan.) ir specialias (užtikrinti atskirų baudžiamąjį proceso dalyvių procesines teises, konkretaus teisinio santykio dalyvio teises bei interesus, atliekant tam tikrus procesinius veiksmus ir priimant konkrečius procesinius sprendimus). Pagal veikimo sferą išskiriamos baudžiamąjį proceso dalyvių teisių procesinės garantijos, priimant esminius procesinius sprendimus (pradėti ikiteisminį tyrimą, nutraukti ikiteisminį tyrimą ir pan.), atliekant atskirus procesinius veiksmus, priimant sprendimus

¹ Papiestis J., Pavilionis V. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ komentaras // Teisės problemos. 1999, Nr. 1-2.P.51.

² Solodov D. A. Problemy soveršenstvovaniya procesualnykh garantij prav i interesov učastnikov ugolovnovo cudoproizvodstva // [http://www.tarasei.narod.ru/read/st2003.9.htm\(groteles\)_edn7](http://www.tarasei.narod.ru/read/st2003.9.htm(groteles)_edn7); prisijungimo laikas: 2005-05-25.

dėl procesinių prievartos priemonių taikymo ir pan. Pagal subjektą procesinės garantijos yra skirstomos į procesines garantijas, kurios susijusios su ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinės veiklos tvarka (procesinės teisės ir procesinės pareigos, procesinės formos reikalavimai ir pan.) ir procesines garantijas, kurios yra teisių (teisėtų interesų) apsaugos priemonės, įstatymo nustatyta tvarka suteiktos suinteresuotiems baudžiamojoje byloje dalyvaujantiems asmenims, jų gynėjams ir atstovams bei naudojamos jų nuožiūra pagal nustatytą tvarką (teisė skusti pareigūno ar institucijos veiksmus, sprendimus, teisė pareikšti nušalinimą suinteresuotam byla asmeniui, teisė prieštarauti tam tikrų procesinių sprendimų priėmimui, teisė reikalauti žalos, patirtos dėl pareigūnų ar institucijų neteisėtų veiksmų ar sprendimų, atlyginimo ir pan.)³. Taigi teisinėje literatūroje galima sutikti įvairių baudžiamųjų- procesinių garantijų klasifikacijų. Šio darbo tikslais galime pateikti ir tokį sąlygišką šių garantijų skirstymą: procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisę būti informuotam (pvz., įtariamojo teisės žinoti, kuo jis įtariamas, procesinės garantijos), procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisę nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos turėti gynėją (pvz., teisės į nemokamą teisinę pagalbą, teisės reikalauti efektyvaus teisinio atstovavimo procesinės garantijos), procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo dalyvavimą duomenų rinkimo (įrodinėjimo) procese (pvz., teisės pateikti prašymus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis procesinės garantijos), procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisėtą interesą siekti nešališko ikiteisminio tyrimo (teisės pareikšti nušalinimus, teisės apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus (neveikimą) bei sprendimus procesinės garantijos).

Teisinėje literatūroje išsakomos skirtingos nuomonės dėl asmens teisių bei teisėtų interesų baudžiamųjų- procesinių garantijų sampratos.

Antai, vieni autoriai išskiria baudžiamojo proceso dalyvių teisių bei teisėtų interesų procesines garantijas bei tinkamo baudžiamojo proceso procesines garantijas. Šie autoriai pabrėžia tokio garantijų skirstymo teorinę bei praktinę reikšmę, o asmens teisių bei teisėtų interesų procesinėmis garantijomis laiko įstatymo numatytas priemones, kurios skirtos realiai užtikrinti asmens teises bei teisėtus interesus⁴.

Kiti procesualistai teigia, jog baudžiamosios- procesinės garantijos- tai įstatymo numatytos priemonės, kuriomis siekiama užtikrinti baudžiamojo proceso uždavinių išsprendimą. Tokios pozicijos pagrindas yra šių autorių tvirtinimas apie procesinių garantijų, kuriomis siekiama užtikrinti

³ Solodov D. A. Problemy soveršenstvovaniya procesualnykh garantij prav i interesov učastnikov ugolovnovno cudoproizvodstva // [http://www.tarasei.narod.ru/read/st2003.9.htm\(grotelės\)_edn7](http://www.tarasei.narod.ru/read/st2003.9.htm(grotelės)_edn7); prisijungimo laikas: 2005-05-25.

⁴ Kudriavceva A. V. Mery presečenija, ne svezany s zaključenijam pod stažu, v ygalovnom procese Rosiji. Čeliabinsk: JUrGU, 2004. P. 192.

asmens teises ir teisėtus interesus, bei procesinių garantijų, kuriomis siekiama užtikrinti baudžiamojo proceso tikslų pasiekimą, vienovę.⁵

Tradiciškai procesinės garantijos apibrėžiamos kaip įstatymo numatyti būdai ir priemonės, kurie padeda pasiekti baudžiamojo proceso tikslus, garantuoja baudžiamojo proceso dalyvių teisių bei teisėtų interesų apsaugą. Taigi išskiriami du pagrindiniai procesinių garantijų uždaviniai:

- sukurti tinkamas sąlygas baudžiamojo proceso tikslams pasiekti;
- apsaugoti baudžiamojo proceso dalyvių teises bei teisėtus interesus.

Nors tokia procesinių garantijų samprata dar nėra išsami, ji mus teisingai orientuoja į tamprią procesinių garantijų, kurios skirtos užtikrinti baudžiamojo proceso tikslų pasiekimą ir kurios skirtos apsaugoti asmens teises bei teisėtus interesus, sąveiką. Kitaip tariant, procesinių garantijų reikšmė nepasireiškia vien tik baudžiamojo proceso teisės tikslų pasiekimu arba vien tik baudžiamojo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų užtikrinimu. Reikėtų pastebėti, jog procesinės garantijos, kurios užtikrina tinkamą baudžiamojo proceso tikslų pasiekimą, ne visada apima tas procesines garantijas, kurios garantuoja baudžiamojo proceso dalyvių teisių bei teisėtų interesų apsaugą. Priešingu atveju, būtų visiškai atmetama viešųjų bei privačių interesų konflikto galimybė, o tokia padėtis yra negalima. Atvirkščiai, didžiausia problema yra juos suderinti.⁶ Rasti optimalų šių interesų suderinamumo variantą yra teisinės valstybės pareiga.⁷ Taigi būtina skirti procesines garantijas, kurios užtikrina baudžiamojo proceso tikslų pasiekimą bei garantijas, kurios užtikrina asmenų, dalyvaujančio baudžiamajame procese, teisių bei teisėtų interesų įgyvendinimą. LR baudžiamojo proceso normų sistema sukuria tinkamas sąlygas tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnams, tiek prokurorams ir ikiteisminio tyrimo teisėjams teisingai, tinkamai, išsamiai ir nešališkai tirti baudžiamąsias bylas. Kartu tam tikri baudžiamojo proceso institutai tarnauja ir asmens (įtariamojo), dalyvaujančio baudžiamajame procese, teisių bei jo teisėtų interesų, apsaugai.

Taigi baudžiamasis procesas yra procesinių garantijų sistema. Vadovaudamiesi tokiu požiūriu, galime teigti, jog kiekvienas baudžiamojo proceso teisės institutas, kiekvienas procesinis principas yra išsamaus ir nešališko baudžiamosios bylos tyrimo bei teisingo jos išsprendimo procesinė garantija. Procesinės garantijos- demokratijos garantijos, kurios tarnauja teisės tikslams. *Tai teisinių priemonių, užtikrinančių sėkmingą baudžiamojo proceso tikslų išsprendimą ir visų baudžiamojo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugą, sistema. Ji apima tikslų įstatymo nustatytos baudžiamojo proceso formos ir jo principų laikymąsi, baudžiamojo proceso dalyvių teisių bei jų realizacijos sąlygų užtikrinimą, tikslų kompetentingų pareigūnų bei institucijų,*

⁵ Ten pat.

⁶ Ažubalytė R. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo realizavimo kriterijai: reali nuteisimo galimybė ir viešas interesas (1) // Jurisprudencija. 2003, t. 38(30).P. 23.

⁷ Goda G. Baudžiamasis procesas teisinėje valstybėje // Teisės problemos. 1994, Nr. 3.P. 192.

*igyvendinančių baudžiamąją- procesinę veiklą, pareigų vykdymą.*⁸ Manytina, kad toks baudžiamųjų- procesinių garantijų apibrėžimas yra išsamus, jis išreiškia tų autorių pozicijas, kurie tvirtina, kad procesines garantijas būtina analizuoti tik kaip teisinių priemonių sistemą.

Baudžiamąjo proceso institutai tarnauja tiek asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, procesinių teisių, tiek jų teisėtų interesų apsaugai. Asmens teisė ir asmens teisėtas interesas yra atskiros kategorijos. Tačiau asmens teisės išreiškia jo teisėtus interesus, saugo juos. Ne bet kokie, o tik teisėti baudžiamąjo proceso dalyvių interesai yra procesinių garantijų objektas. Teisėtas yra toks interesas, kuris atitinka kompetentingų institucijų bei pareigūnų siekį nustatyti tiesą byloje.⁹ Todėl baudžiamąjo proceso garantijos negali ginti asmens, dalyvaujančio baudžiamajame procese, siekio išvengti baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamą veiką. Visiems baudžiamąjo proceso dalyviams suteikiama galimybė ginti savo teises bei teisėtus interesus ne bet kokiomis priemonėmis ir būdais, o tik tais, kurie yra numatyti teisės aktuose.

Asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, teisių bei teisėtų interesų procesinių garantijų sistemoje didelę reikšmę turi:

- kompetentingų pareigūnų- ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, ikiteisminio tyrimo teisėjų- pareigos, susijusios su asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, teisių ir teisėtų interesų procesine apsauga;
- teisių, kurios priklauso baudžiamąjo proceso dalyviams, visuma.

Asmens, dalyvaujančio baudžiamajame procese, teisių bei teisėtų interesų procesinių garantijų turinys neapsiriboja prieš tai nurodytais elementais: procesinės garantijos apima ne tik įgaliotų pareigūnų pareigas ar kitų baudžiamąjoje byloje dalyvaujančių asmenų pareigas ir teises. Procesinės garantijos yra ir tam tikri baudžiamąjo proceso principai (kaip antai, šalių procesinio lygiateisiškumo, rungimosi principai), pati procesinė tvarka (pvz., sprendimų, veiksmų (neveikimo) apskundimo tvarka) ir pan. Tačiau, svarbu pastebėti, kad visi elementai tarpusavyje yra susiję ir tarnauja vienas kitam. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūno pareiga, esant pakankamam įtarimui, įteikti įtariamajam pranešimą apie įtarimą garantuoja vieną iš įtariamąjui teisių- teisę žinoti, kuo jis yra įtariamasis.

Asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, teisių bei teisėtų interesų procesinių garantijų sistemoje ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigos, garantuojant proceso dalyvio teises bei teisėtus interesus, užima ypatingą vietą. Tokią situaciją nulemia tai, jog baudžiamųjų bylų tyrimas yra išskirtinė minėtų pareigūnų kompetencija. Tik ikiteisminio tyrimo teisėjui, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui priklauso išimtinė teisė

⁸ Kudriavceva A. V. Mery presečenija, ne svezany s zaključenijam pod stažu, v ygalovnom procese Rosiji. Čeliabinsk: JUrGU, 2004. P. 192.

⁹ Ten pat.

savo kompetencijos ribose priimti sprendimus dėl tų klausimų, kurie iškyla ikiteisminio tyrimo metu. Kaip taisyklė, baudžiamojo proceso dalyviai savo teises gali realizuoti tik per atitinkamų kompetentingų pareigūnų veiksmus bei sprendimus. Tokiu būdu esmine vienu baudžiamojo-procesinio teisinio santykio subjektų teisių bei teisėtų interesų procesinė garantija yra besąlygiškas kitų šio santykio dalyvių koresponduojančių šioms teisėms ir interesams pareigų vykdymas. Taigi darytina išvada, kad kuo detaliau, plačiau yra išreikštos ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigos, susijusios su dalyvaujančių baudžiamajame procese asmenų procesinių teisių bei teisėtų interesų užtikrinimu (tai teisinio reglamentavimo tikslumo (preciziškumo) reikalavimas), tuo rūpestingiau šios teisės bei teisėti interesai yra garantuojami.

Nepaisant to, jog sunku rasti argumentų prieštaruoti, jog vienu baudžiamojo procesinio teisinio santykio subjektų teisės koresponduoja su kitų šio santykio dalyvių pareigomis, vis dėlto būtų neteisinga asmens teisių bei teisėtų interesų procesinių garantijų sampratą apriboti tik įgaliotų pareigūnų pareigomis, kurioms tiesiogiai koresponduoja baudžiamojo proceso dalyvių teisės. Siekiant užtikrinti asmens teises bei teisėtus interesus, svarbus yra tas momentas, jog įstatymas ne tik nustato griežtas pareigas, garantuojant asmens teises bei teisėtus interesus, bet taip pat apima šių pareigų įvykdymo garantijas.

Asmens procesinių teisių sistemoje ypatingą reikšmę turi įtariamojo procesinės teisės. Žinoma, įstatymų leidėjas garantuoja būtiną procesinių teisių ir teisėtų interesų apimtį visiems baudžiamojo proceso dalyviams. Pavyzdžiui, viena svarbiausių baudžiamojo proceso dalyvių teisių yra teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimus ir veiksmus. Ši teisė yra suteikta visiems asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese.

Svarbu pažymėti ir tai, kad baudžiamojo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų užtikrinimui skirta ištisa baudžiamojo proceso principų sistema, pati procesinė forma. LR baudžiamasis procesas yra sukurtas taip, kad kiekvienoje paskesnėje stadijoje yra tikrinamas prieš tai buvusioje stadijoje atliktų veiksmų pagrįstumas bei teisėtumas. Esminiai asmens teisių, teisėtų interesų pažeidimai sąlygoja procesines sankcijas.

Labai svarbus baudžiamojo proceso vystymosi požymis yra baudžiamojo proceso dalyvių teisių bei teisėtų interesų procesinių garantijų plėtojimas. Procesinių garantijų plėtojimosi kryptys yra įvairiapusės ir kuo plačiau procesinės garantijos yra reglamentuotos įstatymo, tuo rūpestingiau jos yra pritaikomos praktikoje ir tuo labiau yra užtikrinamos asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, tarp jų ir įtariamojo, procesinės teisės bei teisėti interesai.

2. Pagrindinės įtariamojo procesinės teisės

Šio mokslinio darbo tikslui pasiekti aktualu apibrėžti įtariamojo sąvoką. Nesustojant prie įvairių nuomonių šiuo klausimu analizės ir atsižvelgiant į ribotą šio darbo apimtį, iš dalies galime sutikti su įstatymo leidėjo LR BPK (Kodekso) 21 str. 1, 2 bei 3 d. įtvirtinta įtariamojo samprata.

LR BPK 21 str. pateikia pagrindinius šio proceso dalyvio kriterijus: tai ikiteisminio tyrimo dalyvis; laikinai sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką; arba apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas; arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas LR BPK 187 str. numatytas pranešimas apie įtarimą, arba tais atvejais, kai asmuo slapstosi ar jo vieta nežinoma, įtariamasis yra asmuo, kuris tokiu pripažintas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi.

Įstatymiškai išaiškinta įtariamojo sąvoka iš esmės panaikina praktines problemas, kurios gali iškilti taikant Kodeksą. Ši įstatymo leidėjo įtvirtinta įtariamojo sąvoka nubrėžia kraštutinę ribą ir įstatymiškai įvardija tas teises situacijas, kurios išsklaido net menkiausias iki tol galėjusias kilti abejones, kad tam tikras žmogus procese jau yra įtariamasis.¹⁰ Tačiau, reikia pripažinti, kad nagrinėjant konkrečias įtariamojo teisių procesines garantijas, šie kraštutiniai kriterijai ne visada yra pakankami. Tapimas įtariamuoju iš esmės neigiamai įtakoja šio proceso dalyvio socialinę aplinką bei baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnams atveria itin plačias šio asmens laisvių, teisių ir jų privatumo ribojimo galimybes. Atsižvelgiant į pastarąją aplinkybę, konstitucinį būtinumą kaip galima ankstesniame tyrimo etape užtikrinti įtariamajam procesinę ir faktinę galimybę veiksmingai realizuoti savo konstitucinį *status activus processualis* bei tai, kad LR BPK 21 str. 2 ir 3 d. išreiškia tik bendrą tendenciją, galima teigti, kad įtariamuoju asmuo pripažįstamas ir laikomas jau tuomet, kai konkrečiame tyrimo etape esamos faktinės informacijos pagrindu galime formuoti prielaidą (įtarti), kad tiriamą nusikalstamą veiką galėjo padaryti konkretus asmuo, ir šis manymas yra ne mažiau svarus ir pagrįstas nei abejonė, kad nusikalstamą veiką galėjo padaryti ir kitas asmuo¹¹. Šis nubrėžtas laiko momentas reikalauja, kad būtent nuo tada asmeniui turi būti garantuojamos visos įtariamojo procesinės teisės ir galimybės, nepaisant to, kad šis asmuo nėra nei sulaikytas, nei apklausiamas apie jo padarytą nusikalstamą veiką, jam nėra surašytas pranešimas apie įtarimą ir jis nėra iškviestas į apklausą įtariamuoju, taip pat nėra nei prokuroro nutarimo, nei ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties pripažinti jį įtariamuoju.

Nustačius įtariamojo sąvoką, būtina išsiaiškinti, kokios yra pagrindinės procesinės įtariamojo teisės.

¹⁰Merkevičius R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P.97.

¹¹Merkevičius R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P.97.

Palyginę baudžiamojo proceso įstatymus, galime pastebėti, kad galiojantis LR BPK įtariamajam numato daugiau procesinių teisių nei 1961 m. LR BPK.

Galiojantis LR BPK 21 str. 4 d. numato šias įtariamojo procesines teises: žinoti, kuo jis yra įtariamasis; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; duoti parodymus; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus.

Atkreiptinas dėmesys, kad, jeigu nedarysime skirtumo tarp baudžiamojo proceso stadijų, įtariamojo teisės yra beveik analogiškos kaltinamojo teisėms, numatytoms LR BPK 22 str. 3 d. Taip yra ne tik todėl, kad, kaip teisingai pastebi V. Kilinkas, įtariamojo procesinis statusas pratęsiamas iki kaltinamojo akto surašymo momento ir dėl to susiaurinamas kaltinamojo procesinis statusas¹², bet ir todėl, jog pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją kiekvienam asmeniui, dėl kurio padarytos veikos atliekamas tyrimas, turi būti garantuojamos visos Konvencijos 6 str. įtvirtintos teisės, nepriklausomai nuo to, kaip tas asmuo vadinamas pagal nacionalinius įstatymus. Vakarų Europos valstybėse nėra įprasta asmenis, kurių veiksmuose yra išvelgiama nusikalstamos veikos požymių, skirstyti į įtariamuosius ir kaltinamuosius. Pagal minėtą Konvenciją atliekant tyrimą dėl kokio nors asmens nusikalstamų veikų, šis asmuo byloje savaime tampa kaltinamuoju. Taigi asmuo, faktiškai įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką, galėtų būti vadinamas pasirinktinai- įtariamuoju arba kaltinamuoju ir naudotis vienodomis teisėmis¹³.

Išskiriant pagrindines įtariamojo procesines teises, pirmiausia būtina analizuoti LR BPK nuostatas, nes tik LR BPK nustato proceso dalyvių procesines teises ir pareigas, o baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikoje vyksta pagal LR BPK ir tai užkerta kelią procesinę veiklą reglamentuoti kituose Lietuvos vidaus teisės aktuose (nebent tokio reglamentavimo galimybę tiesiogiai numato LR BPK normos).¹⁴ LR BPK įtariamajam suteikia prieš tai nurodytas aštuonias procesines teises. Sistemškai analizuodami LR BPK, pastebėsime, kad galiojančiame LR BPK 21 str. 4 d. pateiktas įtariamojo procesinių teisių sąrašas nėra išsamus. Įtariamasis turi daugiau procesinių teisių nei nurodyta šiame straipsnyje. Antai, įtariamasis turi teisę nemokamai naudotis vertėjo pagalba, susitikti su gynėju asmeniškai ir be pašalinių asmenų, susipažinti su ikiteisminio veiksmų, kuriuose jis dalyvavo, protokolais ir pareikšti dėl jų pastabas, dalyvauti atliekant procesinius veiksmus pagal jo, jo gynėjo arba įstatyminio atstovo prašymus ir pan. Tačiau šios teisės nėra nurodytos tarp tų, kurios numatytos LR BPK 21 str. 4 d. Taigi įstatymų leidėjas mano, kad pagrindinės įtariamojo procesines teisės yra teisė žinoti, kuo jis įtariamasis, nuo sulaikymo ar

¹² Kilinkas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47. P. 69- 70.

¹³ Goda G., Kuconis K. Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // Justitia. 1997, Nr.4. P.10.

¹⁴ Panomariovas A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // Jurisprudencija. 2004, t. 59(51). P.31-32.

pirmosios apklausos momento turėti gynėją, duoti parodymus, pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus. Nesutikti su šia nuomone nėra loginio bei įstatyminio pagrindo. Iš teisų, visos kitos minėtos ir neminėtos įtariamojo teisės iš esmės yra tik papildančios įstatymo leidėjo išvardintąsias. Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma jų iš jų yra įtvirtintos III skyriaus pirmame skirsnyje kaip asmens teisių užtikrinimo pagrindai. Galime teigti, kad tai yra bendrosios įtariamojo procesinių teisių apsaugos baudžiamajame procese nuostatos, sąlygos. Pavyzdžiui, teisė naudotis vertėjo pagalba yra teisės žinoti, kuo esi įtariamas, teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis ir pan. procesinė garantija. Arba, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija ar teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą suprantamos kaip teisės į gynybą užtikrinimo priemonės. Tai ne tik humaniškos, pažangios ir demokratiškos deklaracijos, šios įtariamojo procesinių teisių apsaugos baudžiamajame procese nuostatos konkrečiau išdėstomos kituose Kodekso straipsniuose, nustatančiuose įtariamojo procesinį statusą bei atskirose teisės aktuose.¹⁵

Pastebėtina ir tai, kad minėtame skyriuje nurodomos ir tokios teisės, kurios iš esmės nėra įtariamojo procesinės teisės, įgyvendinamos ikiteisminio tyrimo metu. Antai, įtariamojo teisę į žalos atlyginimą užtikrina atskiras įstatymas dėl „Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo“. Tokios įtariamojo teisės įgyvendinimas potencialiai gali sukurti civilinius teisinius santykius, ginčus dėl kurių sprendžia administraciniai teismai.¹⁶ Taigi ši teisė nėra įtariamojo procesinė teisė, kuria jis naudojasi konkrečiai ikiteisminio tyrimo metu.

Taigi galime daryti išvadą, kad pagrindinės įtariamojo procesinės teisės yra išvardintos LR BPK 21 str. 4 d. To nepaneigia ir tarptautiniai teisės aktai: 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1998 m. Romos Statutas, 2000 m. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija ir kiti.

¹⁵ Kazlauskas M. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // 2000, Nr. 37. P.67.

¹⁶ Administracinių teismų praktika Nr.5. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P.250.

II. Svarbiausių įtariamojo teisių procesinės garantijos

. Įtariamasis užima ypatingą vietą tarp visų baudžiamojo proceso dalyvių, kadangi jo teisės ir teisėti interesai ikiteisminio tyrimo metu yra labiausiai paliečiami ir galimybė juos pažeisti yra didžiausia.

Nuo įtariamojo atsiradimo baudžiamasis procesas įgyja naują vertę ir kokybę. Nuo šio momento kiekvienas neatsakingas baudžiamojo proceso pareigūnų veiksmas (neveikimas) ar sprendimas virsta žmogaus teisių ar interesų suvaržymu. Asmuo, kuris tampa įtariamoju, ne tik įgyja tam tikrų pareigų (pavyzdžiui, netrukdyti ikiteisminiam tyrimui), bet taip pat ir galimybių gintis nuo pareikšto įtarimo, teisę reikalauti nemokamos gynėjo pagalbos ir kitų procesinių teisių.

LR BPK ne tik įtvirtina įtariamojo procesines teises, bet ir nustato šių teisių bei teisėtų interesų procesines garantijas. Tokios baudžiamojo proceso normos turi ypatingą reikšmę ir užima išskirtinę vietą LR BPK, kadangi net nedidelis nukrypimas nuo įstatyme numatytos procesinės tvarkos ar netinkamas šios tvarkos reglamentavimas pažeidžia asmenų, kurie dalyvauja ikiteisminiame tyrime, teises, trukdo pasiekti baudžiamojo proceso tikslus bei nustatyti tiesą byloje. Todėl tinkamo ikiteisminio tyrimo sąlyga- tinkamas procesinių garantijų nustatymas bei jų laikymasis vykdant ikiteisminį tyrimą. Įstatymas griežtai reikalauja, kad kompetentingi pareigūnai laiku, išsamiai atskleistų nusikalstamas veikas, demaskuotų nusikalstamas veikas padariusius asmenis, tačiau įstatymas taip pat reikalauja, kad „niekas nekaltas nebūtų nubaustas“ (LR BPK 1 str.).

Asmens teisių užtikrinimo procesinės priemonės reglamentuojamos LR BPK I dalies III skyriaus antrame skirsnyje „Gynyba“, trečiame-„Atstovavimas“, ketvirtame- „Nušalinimas“, bei penktame-„Apskundimas ikiteisminio tyrimo metu“. Tai bendros baudžiamoje byloje dalyvaujančių asmenų teisių užtikrinimo garantijos, konkretesni baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos būdai numatyti procesinėse normose, reglamentuojančiose procesinių veiksmų atlikimą ir sprendimų priėmimą (pavyzdžiui, taikant procesines prievartos priemones, atliekant ikiteisminį tyrimą ir pan.).¹⁷ Taigi šio darbo tema- pagrindinių įtariamojo teisių procesinės garantijos- yra gerokai konkretesnė. Be to, pagrindinių įtariamojo teisių procesinės garantijos yra ne tik minėtame skyriuje nurodytos priemonės, bet ir kitos, kurios nustatytos reglamentuojant atskirų įtariamojo teisių realizavimą. Pavyzdžiui, viena svarbiausių įtariamojo teisės teikti paaiškinimus procesinių garantijų yra jo apklausos atlikimo tvarka, kuri kartu yra ir tinkamo baudžiamojo proceso garantija. O įtariamojo teisės skųsti prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmus ar sprendimus

¹⁷ Kazlauskas M. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // 2000, Nr. 37. P. 67.

ikiteisminio tyrimo teisėjui viena iš procesinių garantijų yra teismo ir kitų baudžiamojo proceso subjektų funkcijų atskyrimo principas ir pan.

1. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisę būti informuotam

1.1. Teisės žinoti, kuo jis įtariamas, procesinės garantijos

Vadovaujantis LR BPK 187 str. 1 d., įtariamasis teisę žinoti, kuo jis yra įtariamas, realiai pradeda įgyvendinti nuo pranešimo apie įtarimą įteikimo jam pasirašytinai momento. Tokia išvada yra neabejotina, nes būtent nuo to momento asmuo sužino, kokia veika jam inkriminuojama, jis pasirašytinai supažindinamas su savo, kaip įtariamojo, pagrindinėmis procesinėmis teisėmis bei atsiranda reali galimybė ginti savo teises bei teisėtus interesus. Teisės žinoti, kuo esi įtariamas, įgyvendinimas yra būtina įtariamojo tolesnio dalyvavimo įrodinėjimo procese prielaida. Įtariamasis, kuris yra nepakankamai informuotas apie tai, kokios nusikalstamos veikos padarymu jis yra įtariamas, praktiškai netenka galimybės gintis¹⁸ (pateikti duomenis, paneigiančius ar švelninančius jo atsakomybę, pareikšti prašymus ir pan.).

Daugelis procesualistų mano, kad jeigu prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas abejoja įtariamojo kaltumu, visos abejones turi būti vertinamos įtariamojo naudai ir asmuo tokiu atveju negali būti įtariamas nusikalstamos veikos padarymu.¹⁹ Tokia mokslininkų pozicija susilaukė visuotinio pripažinimo. Prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, išsamiai ir nešališkai vertindamas byloje surinktus faktinius duomenis, privalo įsitikinti, kad jo priimamas sprendimas pripažinti asmenį įtariamuoju yra vienintelis teisingas, teisėtas ir pagrįstas. Baudžiamojo proceso tikslai pasiekiami tik tada, kai pranešimas apie įtarimą yra teisėtas ir pagrįstas. Tik surinkęs pakankamai duomenų, leidžiančių įtarti konkretų asmenį nusikalstamos veikos padarymu, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo pasirašytinai įteikti įtariamajam motyvuotą pranešimą apie įtarimą. Su įtariamojo procesinio statuso atsiradimu susijusios papildomos pareigos, teisiniai bei faktiniai nepatogumai neleidžia spartinti asmens pripažinimo įtariamuoju proceso. Todėl slenkstis, kurį peržengus galima asmenį pripažinti įtariamuoju, privalo būti pakankamai aukštas.²⁰ Kita vertus, negalima varžyti įtariamojo teisės į gynybą bei kitas jo procesines teises ir teisėtus interesus. Pritartina R. Merkevičiaus nuomonei, kad pranešimo apie įtarimą pareiškimo pagrindas yra atsiradęs pakankamai konkretizuotas pirminis įtarimas, kad nusikalstamą veiką padarė konkretus

¹⁸ LR Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 255 str. 4 ir 5 dalių, 256 str. Str. 4 d., 260 str. 4 d., 280 str. 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1999, Nr.15- 402.

¹⁹ Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P. 39.

²⁰ Paužaitė J. Kaltinamojo sąvoka ir jos ribos baudžiamojo proceso teisėje (Vokietijos baudžiamojo proceso teisės pavyzdžiu) // Teisė. 2000, Nr. 36. P. 73.

asmuo. Pirminio įtarimo *in personam*, kurį pareikšti užtenka net menkiausios įtarimo galimybės, šiuo atveju neužtenka. Kita vertus, pranešimui apie įtarimą pareikšti nereikia, kad pareigūnas įsitikintų, jog yra surinkta pakankamai faktinių duomenų, pagrindžiančių pačią nusikalstamą veiką ir tai, kad ją padarė įtariamasis ir jis yra dėl to kaltas, nes tokia įtarimo rūšis yra būdinga kaltinimo pareiškimo atveju.²¹ Vis dėlto praktikoje gana dažnai pasitaiko atvejų, kai esant pakankamai duomenų dėl konkretaus asmens nusikalstamos veikos, pranešimas apie įtarimą nėra pareiškiamas. Tai ypač dažnai atsitinka tiriant finansines bylas. Dažni atvejai, kai ikiteisminio tyrimo pradžioje pagal Valstybinės mokesčių inspekcijos pateiktą medžiagą jau būna beveik pakankamai duomenų, rodančių, kad įtariamasis yra arba įmonės direktorius, kurioje finansininko nėra, arba įmonės finansininkas, tačiau, nors duomenų visiškai pakanka, įtariamaisiais tokie asmenys nėra pripažįstami. Vyksta ikiteisminis tyrimas, kuris praktiškai visas būna nukreiptas prieš įmonės direktorių ar finansininką, tačiau, kadangi jie neturi įtariamojo statuso, negali dalyvauti ikiteisminio tyrimo veiksmuose, o pranešimai apie įtarimą minėtiems asmenims, kaip taisyklė, įteikiami tą pačią dieną, kada paskelbiama, kad ikiteisminis tyrimas baigtas.²² Kita vertus, šių bylų nagrinėjimas parodė ir kitus ikiteisminio tyrimo pareigūnų pažeidimus. Baudžiamosiose bylose būna atvejų, kai turint pakankamai duomenų apie asmenų kaltumą, jie apklausiami kaip liudytojai, vėliau jiems pareiškiamas įtarimas. Tai grubus proceso principo versti asmenį duoti parodymus prieš save patį pažeidimas.²³

Kai kada manoma, kad pranešime apie įtarimą turi būti suformuotas bei pagrįstas asmeniui reiškiamas įtarimas. LR BPK 187 str. 1 d. nereikalauja pranešime apie įtarimą nurodyti duomenų, kurie patvirtina įtarimą, tačiau įstatymas numato, kad pranešime apie įtarimą būtina nurodyti veikos faktines aplinkybes, juridinį jos vertinimą bei įtariamojo teises. Taigi darytina išvada, kad visi pranešime apie įtarimą esantys teiginiai turi būti paremti byloje esančiais duomenimis, o ne spėliojimais, abejonėmis, neprocesiniais duomenimis.

LR BPK 187 str. 1 d. nurodo tik pagrindinius pranešimo apie įtarimą elementus.²⁴ Tokia įstatyminė reglamentacija yra nepakankama ir todėl keistina. Šiame LR BPK straipsnyje reikia aiškiai nurodyti, kad pranešime apie įtarimą būtina nurodyti (šalia jau numatytų pranešimo apie įtarimą turinio elementų) pranešimo surašymo laiką ir vietą, kas surašė pranešimą apie įtarimą (vardas, pavardė, pareigos), duomenis apie įtariamąjį (vardas, pavardė, asmens kodas, gimimo data, vieta, tėvo vardas). Aprašant veikos faktines aplinkybes, būtina nurodyti ne tik veikos padarymo laiką, vietą, bet ir veikos motyvus, jos padarymo būdą, veiką kvalifikuojančius, privilegijuojančius

²¹ Merkevičius R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 94, 95, 100.

²² Baudžiamoji byla Nr. TI-629-16/04, baudžiamoji byla Nr. 1-419-11/04, baudžiamoji byla Nr. 1¹-161-01/04.

²³ Baudžiamoji byla Nr. S-1-309-10/04, baudžiamoji byla Nr. 1-149-02/04.

²⁴ Kasacinė nutartis Nr. 2K- 287/ 2005.http:// www.lat.litlex.lt

požymius, veikos subjektyviąją pusę, veikos pasekmes ir kitas nustatytas svarbias veikos kvalifikavimui aplinkybes. Manytina, kad detalesnis pranešimo apie įtarimą turinio elementų reglamentavimas padidina įtariamojo teisės žinoti, kuo jis yra įtariamas, procesines garantijas, nes tokiu atveju pareigūno pareiga yra aiškiai ir detalai apibrėžiama. Kadangi nagrinėjamą įtariamojo teisę atitinka pareigūno pareiga turėti pagrįstą pagrindą asmenį laikyti įtariamu padarius nusikalstamą veiką, todėl, autorės nuomone, įstatyme taip pat trūksta tam tikrų vertinamųjų požymių, t.y. įtarimo pareiškimas turėtų būti susijęs su įstatyminiu reikalavimu turėti pakankamai įtarimą pagrindžiančių duomenų, o pats įtarimas privalo būti motyvuotas. Tai taip pat reikalingos nagrinėjamos įtariamojo teisės procesinės užtikrinimo priemonės, todėl jas naudinga numatyti įstatymo lygiu. Įstatymas turi nustatyti tam tikrus kriterijus, kurias remdamasis pareigūnas gali priimti atitinkamą sprendimą. Tik tada laisva nuožiūra nėra savivalė.²⁵ Praktikoje, tenka pastebėti, pranešimai apie įtarimą ne visada atitinka 187 str 1 d. reikalavimus (nenurodoma kaltės forma, nusikalstamos veikos laikotarpis ir pan.).²⁶

Asmens pripažinimo įtariamoju procesinės formos reikalavimai nulemia tai, jog pranešime apie įtarimą esančiame nusikalstamos veikos žodiniame aprašyme turi atsispindėti nusikaltimo sudėties, pagal kurią kvalifikuojama veika, esminiai, skiriamieji požymiai. Pranešime apie įtarimą iš esmės formuojamas kaltinimas. Reikia pabrėžti, jog labai svarbu tiksliai nurodyti konkrečius veikos požymius tada, kai nusikaltimo sudėties dispozicija turi kelis alternatyvius požymius. Tais atvejais, kai nusikalstamos veikos sudėtis turi blanketinę dispoziciją, būtina nurodyti, kokie konkretūs teisės aktai bei jų straipsniai, dalys, punktai yra pažeisti. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 281 str. įtvirtinta blanketinė dispozicija, todėl įtariant asmenį šiame straipsnyje numatytos veikos padarymu, būtina nurodyti konkrečius Kelių eismo taisyklių punktus, kurie buvo pažeisti.

Kai yra padarytos kelios nusikalstamos veikos (esant idealiai ar realiai nusikalstamų veikų sutapčiai), pranešime apie įtarimą reikia atskirai nurodyti kiekvienos nusikalstamos veikos aplinkybes ir jų juridinę kvalifikaciją. Kitoks įstatymo aiškinimas apsunkintų asmens teisės žinoti, kuo jis yra įtariamas, realizavimą. Tais atvejais, kai tam tikros nusikalstamos veikos(ų) padarymu yra įtariami keli asmenys, pranešimai apie įtarimą pareiškiami kiekvienam iš jų atskirai. Kai įtariamojo nusikalstama veika apima kelis epizodus, tuomet pranešime apie įtarimą šiuos veikos epizodus reikia išdėstyti atskirai. Tai padeda įtariamajam vėliau duoti išsamius parodymus dėl kiekvieno veikos epizodo. Pastebėtina, kad pranešimo pareiškimo reikalavimų, kai asmuo įtariamas kelių veikų padarymu ar kai keli asmenys įtariami vienos ar kelių veikų padarymu, LR BPK

²⁵ Ažubalytė R. Prokuroro diskrecinės valdžios kontrolė vykdant baudžiamąjį persekiojimą // Jurisprudencija. 2003, t. 41 (33).P. 50.

²⁶ Baudžiamoji byla Nr. 1-53-02/ 04, baudžiamoji byla Nr. 1-637- 18/ 04.

nereglamentuoja, konkrečių pareigų ikiteisminio tyrimo pareigūnams Kodeksas nenustato. Tai kelia pagrįstų abejonų, ar įtariamojo teisė žinoti, kuo jis yra įtariamas, yra pakankamai procesiškai apsaugota.

LR BPK numato galimybę ikiteisminio tyrimo metu pakeisti pranešimą apie įtariamą. Įtarimo pakeitimas ikiteisminiame tyrime reikalauja naujo pranešimo apie įtarimą pareiškimo įtariamajam. Pranešimas apie naują įtarimą turi būti motyvuotas. Jame turi būti nuorodos apie tuos pasikeitimus, kurie davė pagrindą pareikšti naują įtarimą. Naujame pranešime apie įtarimą faktinės įvykio aplinkybės gali keistis ar nesikeisti, tačiau visada keičiamas juridinis veikos vertinimas.

LR BPK taip pat numatyta, kad jeigu ikiteisminio tyrimo metu pareikštas įtarimas nepasitvirtina tam tikroje dalyje, tuomet prokuroras nutarimu ikiteisminį tyrimą toje dalyje nutraukia ir praneša apie tai įtariamajam. Tokia taisyklė apsaugo įtariamojo asmeninius bei turtinius interesus.

Pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas prieš pirmąją apklausą (LR BPK 187 str. 1 d.). Tai būtinas teisės į gynybą elementas. Jo pažeidimas vertintinas kaip teisės į gynybą suvaržymas. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo supažindinti įtariamąjį su pranešimu apie įtarimą, paaiškinti pareikšto įtarimo esmę, t.y. privalo paaiškinti juridinę terminologiją, supažindinti įtariamąjį su pažeistomis įstatyminėmis normomis, išaiškinti įtariamajam jo procesines teises ikiteisminiame tyrime bei įteikti įtariamajam pranešimą apie įtarimą pasirašytinai. Tais atvejais, kai įtariamasis negali pats perskaityti teksto (pavyzdžiui, nesupranta kalbos, dėl išsilavinimo stokos nemoka skaityti ar blogai mato) prokuroras privalo pranešimą apie įtarimą perskaityti žodžiu arba įtariamajam jį turi išversti vertėjas. Tokių nuostatų LR BPK pasigendama, įstatymas apsiriboja tik viena procesine norma, nustatydama tik tai, kad pranešimas apie įtarimą įtariamajam turi būti įteiktas pasirašytinai prieš pirmąją apklausą, toliau nedetalizuojant pareigūnų procesinių pareigų įtariamojo atžvilgiu.

Šioje vietoje verta užsiminti apie tai, kad įtariamojo asmens teisės yra garantuojamos pirmiausia tada, kai jos visos detalios yra išaiškintos įtariamajam, ir tik po to užtikrinamas jų realizavimas. Procesinių teisių bei pareigų išaiškinimas įtariamajam nepanaikina ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigos išaiškinti šias teises pakartotinai, atliekant konkrečius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Praktikoje neretai šios pareigos vykdymas apsiriboja tik išvardijant įtariamajam priklausančias procesines teises, jų detalčiau neišaiškinant. Tokiu atveju įtariamajam nėra aiški jam priklausančių procesinių teisių esmė bei jų realizacijos reikšmė ginantis nuo pareikšto įtarimo. Todėl galime sutikti su tų procesualistų nuomone, jog, siekiant užtikrinti savalaikį įtariamojo teisių įgyvendinimą ikiteisminiame tyrime, būtina įteikti įtariamajam raštu išdėstytą jo procesinių teisių sąrašą (atmintinę), tai pažymint ir pačioje byloje ar pranešime apie

įtarimą.²⁷ Tokiu būdu įtariamasis gali ramiai susipažinti su savo procesinėmis teisėmis, kurios jam priklauso ikiteisminio tyrimo stadijoje ir nuspręsti, kokių priemonių verta imtis, norint realizuoti šias procesines teises. Šią rekomendaciją dėl įtariamojo procesinių teisių išaiškinimo ikiteisminiame tyrime verta įtvirtinti įstatymo lygiu. Kita vertus, tokiu būdu būtų įgyvendintas vienas iš Europos Tarybos ir Komisijos reikalavimų raštu informuoti įtariamąjį apie jo teises Teisių laiško forma. Komisija siūlo, kad tiek įstatymų vykdymą užtikrinantis pareigūnas, tiek įtariamasis, jei jis to nori, pasirašytų Teisių laišką, kaip įrodymą to, kad jis buvo pasiūlytas, duotas ir priimtas. Anot Tarybos, teisių laiškas turi būti parengtas dviem egzemplioriais, vienas iš kurių (pasirašytas) lieka įstatymų vykdymą užtikrinančiam pareigūnui, o kitas (pasirašytas) lieka įtariamajam. Protokole turi būti padarytas įrašas apie tai, kad Teisių laiškas buvo pasiūlytas, ir ar įtariamasis sutiko, ar ne jį pasirašyti,²⁸ Tai pažangios ir naujausius tyrimus atspindinčios idėjos.

Negalima sutikti su nuomone tų autorių, kurie mano, kad įtariamojo teisių išaiškinimą būtina užfiksuoti atskirame protokole, kadangi tai yra netikslinga. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai rengia daug procesinių dokumentų ir tai dar labiau apkrautų jų nelengvą darbą.

Įtariamajam gali būti pareikštas įtarimas įvykdžius kelias nusikalstamas veikas, kurios numatytos skirtinguose LR BK straipsniuose, padarytos skirtingu laiku ir skirtingose vietose, esant skirtingoms aplinkybėms. Natūralu, kad įtariamajam yra sunku įsiminti visas pareikštame įtarime užfiksuotas aplinkybes bei vėliau pateikti gynybos argumentus dėl jų. Siekiant apsaugoti įtariamojo teises bei teisėtus interesus, LR BPK numato, kad pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas pasirašytinai, t.y. įtariamajam asmeniškai yra įteikiama pranešimo apie įtarimą kopija. Toks įstatymo reikalavimas nekelia abejonių, nes tokiu būdu yra dar labiau ginami įtariamojo asmens teisėti interesai, padidėja ikiteisminio tyrimo pareigūno atsakomybė už teisingo, teisėto bei pagrįsto pranešimo apie įtariamą surašymą.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ikiteisminio tyrimo pradėjimas neįpareigoja ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno ar prokuroro kuo skubiau pareikšti įtariamajam pranešimą apie įtarimą. Taigi jeigu įtariamojo asmens atžvilgiu nėra pritaikyta procesinė prievartos priemonė (suėmimas), tai darytina išvada, kad asmuo gali išlaikyti įtariamojo statusą neribotą laiką. Deja, praktikoje tokia situacija yra sutinkama ir gana dažnai. LR BPK taip pat nenumato laiko tarpo, per kurį jau surašytas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas įtariamajam. Tokios procesinės spragos nepagrįstai varžo

²⁷ Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P. 37.

²⁸ Europos Tarybos pasiūlymas. Tarybos pagrindų sprendimas dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamosiose procesuose visoje Europos Sąjungoje: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/Notice.do?checktexts=checkbox&val=358053%3Acs&pos=1&page=1&lang=lt&pgs=10&nbl=1&list=358053%3Acs%2C&action=GO&visu=%23texte>, Komisijos žalią knygą. Įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinės garantijos baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje (Green paper from The Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union) : <http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0075:EN:HTML//> prisijungimo laikas: 2005-12-21.

įtariamojo teisę žinoti, kuo jis yra įtarimas. Be to, šiuo atveju paneigiamas sąžiningo proceso principas, kuris reikalauja, kad asmenys, kurie pareigūnų akyse jau yra įtariami tam tikros veikos padarymu, privalo būti kaip galima greičiau pripažinti įtariamaisiais. Todėl autorė visiškai pritaria R. Merkevičiaus pozicijai, kad pranešimas apie įtarimą turi būti pareikštas, kai atsiradus pakankamai konkretizuotam pirminiam įtarimui, įgaliotas pareigūnas imasi bent vieno faktinio veiksmo ar procesinio sprendimo, vertinant kuriuos, galima aiškiai atpažinti asmenį, prieš kurį yra nukreipiamas ikiteisminis tyrimas.²⁹

Įtariamojo teisę žinoti, kuo jis yra įtariamasis, ypatingai svarbu užtikrinti jo sulaikymo momentu, kai ypač suvaržomos asmens teisės ir laisvės. Norisi pastebėti, kad reglamentuojant šio procesinio veiksmo atlikimą, procesinės normos nėra pakankamai detalios, kad pašalintų iškilusias abejones. Pirmiausia, iškyla klausimas, kokį terminą LR BPK nustato įtarimui pareikšti, po to, kai asmuo yra sulaikomas. Deja, toks terminas kodekse konkrečiai nėra nustatytas. Tačiau LR BPK 140 str. 2 d. numatyta, kad laikinas sulaikymas negali trukti ilgiau nei 48 val. Galime daryti išvadą, kad įtariamasis sulaikytam asmeniui gali būti pareikštas ne vėliau kaip 48 val. nuo asmens sulaikymo momento. Kita vertus, įstatymas nereikalauja per šį laiko tarpą pareikšti įtariamajam pranešimą apie įtarimą. Skirtingai nei anksčiau galiojusi 1961 m. BPK nuostata, galiojantis Kodeksas nebeįpareigoja sulaikytą asmenį apklausti ne vėliau kaip per 24 val. nuo jo sulaikymo momento. Todėl galime daryti išvadą, kad įstatymas nebus pažeistas, jeigu asmuo bus laikinai sulaikytas, o vėliau paleistas taip ir neįteikus jam pranešimo apie įtarimą. Be to, atsižvelgiant į tai, kad į šį laikino sulaikymo terminą įeina ir asmens pristatymas į ikiteisminio tyrimo įstaigą, sulaikymo protokolo surašymo laikas, sunku įsivaizduoti, ar tokio termino realiai pakanka pranešimui apie įtarimą pareikšti. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad kodeksas nenustato ir laikinai sulaikyto asmens pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą bei jo sulaikymo protokolo surašymo terminų. Nesureglamentuotas taip pat laikino sulaikymo protokolo turinys.

Pažymėtina, kad dabar netekęs galios Policijos veiklos įstatymo 34 str. 3 p. numatė trijų valandų terminą pristatyti sulaikytą asmenį į nurodytą teisėsaugos instituciją protokolams, tarp jų ir sulaikymo protokolui, surašyti.³⁰ Tokio reglamentavimo galiojantis LR BPK nenumato. Faktinio sulaikymo trukmė įstatyme nėra nustatyta, asmens teisinis statusas nuo nusikaltimo padarymo iki jo procesinio sulaikymo įforminimo nenustatytas.³¹ Tai sukuria neapibrėžtą sulaikyto asmens padėtį. Faktiškai sulaikytas asmuo iš esmės yra įtariamuoju. Jo nebegalima apklausti kaip liudytojo, atlikti kitų tyrimo veiksmų, susijusių su įtariamojo procesiniu statusu.³² Tačiau jis neturi realių galimybių

²⁹ Merkevičius R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P.99.

³⁰ Kilinskas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47. P.67.

³¹ Burda R. Teisiniai ir kriminalistiniai asmens sulaikymo aspektai (1) // Jurisprudencija. 2001, t. 23(15). P. 203.

³² Kilinskas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47. P. 68.

naudotis savo, kaip įtariamojo, teisėmis. Jis nežino, kuo yra įtariamasis, kokios yra ir ką reiškia visos kitos jam priklausančios teisės. Įstatymų leidėjas turėtų išspręsti šią nepateisinamą įstatymo spragą, nustatydamas konkretų laiko tarpą, per kurį, pristatytas įtariamąjį į ikiteisminio tyrimo įstaigą, būtų surašytas jo sulaikymo protokolas. Priešingu atveju, bus negrįstai varžoma asmens fizinė laisvė. Šiuo metu baudžiamasis procesas nereglamentuoja asmenų, sulaikytų nusikalstamos veikos vietoje, statuso, leisdamas pareigūnams elgtis su įtariamuoju asmeniu pagal jų teisinę sąmonę.³³ Todėl naudinga prisiminti svarbią taisyklę, jog siekiant visiškai realizuoti baudžiamojo proceso sąžiningumo principą, pageidautina, kad asmenys, kurie yra įtariamieji, kaip galima greičiau būtų pripažinti įtariamaisiais procesine tvarka. Siūlytina įstatymo lygiu įtvirtinti procesinę normą, kad sulaikytas asmuo privalo būti pristatytas į ikiteisminio tyrimo įstaigą per 3 val. nuo jo faktinio sulaikymo momento sulaikymo protokolui surašyti. Esant galimybei asmens sulaikymo protokolą surašyti įtariamojo sulaikymo vietoje, jis privalo būti surašytas jo sulaikymo vietoje dviem egzemplioriais, vieną protokolo egzempliorių nedelsiant įteikiant įtariamajam, nes nuo asmens faktinio sulaikymo iki jo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą ir sulaikymo protokolo surašymo pareina tam tikras laiko tarpas, per kurį asmuo faktiškai netenka laisvės. Šiuo laikotarpiu, kai asmuo dar nėra įgijęs įtariamojo procesinio statuso, niekas nėra atsakingas už jo atžvilgiu atliekamus veiksmus, o sulaikyto asmens teisė žinoti, kuo jis yra įtariamasis, nepagrįstai ribojama neapibrėžtu laiko tarpą.³⁴ Todėl manytina, kad sulaikymo protokolas turi būti surašytas asmens laikino sulaikymo vietoje³⁵, įteikiant šio protokolo kopiją. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad Rusijos Federacijos BPK 92 str. 1d. numatyta, kad po įtariamojo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą, ne vėliau kaip per 3 val. privalo būti surašytas įtariamojo sulaikymo protokolas, kuriame turi būti pažymėta, kad įtariamajam yra išaiškintos jo teisės. RF BPK 46 str. 4d. 1 p. taip pat nurodyta, kad įtariamasis turi teisę gauti sulaikymo protokolo kopiją. Be abejonės, tokios procesinės normos ypatingai sustiprina sulaikyto įtariamojo teisę žinoti, kuo jis yra įtariamasis. Kita vertus, taip būtų išspręsta prieš tai nagrinėta problema dėl to, kad pranešimas apie įtariamąjį privalo būti pareikštas per 48 laikino sulaikymo val., nes gavęs laikino sulaikymo protokolo kopiją, įtariamasis realiai įgyvendintų teisę žinoti, kuo jis yra įtariamasis. Priimtinas ir kitas mokslininkų pasiūlymas, kad pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tuoj po sulaikymo protokolo surašymo.³⁶

Jau buvo užsiminta, kad nėra sureglamentuotas ir sulaikymo protokolo turinys. Tai iš esmės nepažeidžia ir procesiškai nesusilpnina įtariamojo teisę žinoti įtarimo pagrįstumą, kadangi LR BPK 179 str. numato bendrą tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo normą, tačiau pageidautina, kad

³³ Burda R. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas: dabartis ir perspektyva // Jurisprudencija. 2001, t. 23(15). P. 156.

³⁴ Popov S., Cepliajeva. Normy novovo YPK o podozrevaemom ne obespečivajut garantij ivo konstitucionyx prav // Posijskaja justicija. 2002. Nr. 10a.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Kilinskas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47. P.71

įstatymų leidėjas nurodytą laikino sulaikymo protokolo turinį atskiroje LR BPK normoje, nes laikinas sulaikymas nėra tyrimo veiksmas. Kita vertus, pareigūnų diskrecija surašant sulaikymo protokolus sąlygoja didelę praktikos įvairovę. Skirtingose Lietuvos regionuose naudojami skirtingi laikino sulaikymo protokolų blankai, juose fiksuojama skirtinga informacija. Todėl pritartina R. Burdos ir kitų nuomonei, kad šiuolaikinė laikino sulaikymo protokolo forma ir turinys netenkina nei baudžiamojo proceso, nei asmens teisių apsaugos reikalavimų. Manytina, kad laikino sulaikymo protokolo turinys turi apimti protokolo surašymo datą bei laiką, įtariamojo sulaikymo datą, laiką, vietą, sulaikymo pagrindą ir motyvus ir kitas įtariamojo sulaikymo proceso aplinkybes (atlikti tyrėjo veiksmai, naudotos techninės priemonės ir specialios priemonės ir pan.). Sulaikymo protokolą turi pasirašyti jį surašęs asmuo bei įtariamasis.³⁷

1.2. Teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis procesinės garantijos

Įtariamasis turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga (LR BPK 21 str. 4 d. ir 181 str.). Šia teise įtariamasis gali naudotis asmeniškai arba su gynėjo pagalba. Sąvoka ikiteisminio tyrimo medžiaga apima visus ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, t.y. tiek rašytinius, tiek daiktinius.

Prokuroro pareiga leisti įtariamajam susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga yra svarbi įtariamojo teisės į gynybą garantija. Įstatymas reikalauja suteikti įtariamajam galimybę susipažinti su surinkta įrodomąja medžiaga, sužinoti, kokiais duomenimis yra grindžiamas įtarimas, ar visos aplinkybės, kurios paneigia ar švelnina jo atsakomybę yra nustatytos, nurodyti naujus faktus, pareikšti prašymus ir pan. Ikiteisminio tyrimo medžiaga pateikiama tik tuo atveju, jeigu yra įtariamojo arba jo gynėjo prašymas, nes prokuroras neprivalo organizuoti susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga, jei įtariamasis nėra pareiškęs atitinkamo noro. Procesiškai šios teisės realizavimą palengvina galimybė pateikti tiek rašytinį, tiek žodinį prašymą. Praktikoje paprastai pateikiamas rašytinis prašymas tais atvejais, kai įtariamasis prašo ikiteisminio tyrimo duomenų kopijų³⁸ arba, kai žodinis prašymas yra nepatenkinamas ar patenkinamas tik iš dalies ir pan.

Visiškas susipažinimas su ikiteisminio tyrimo medžiaga yra galimas tada, kai ikiteisminis tyrimas yra baigtas ir yra rašomas kaltinamasis aktas. Tokiu atveju prokuroras neturi teisės neleisti įtariamajam ar jo gynėjui susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Reikšmingą pagalbą įtariamajam, įgyvendinant jam suteiktą teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, gali suteikti jo gynėjas. Gynėjas gali padėti įtariamajam suprasti vienų ar kitų duomenų reikšmę byloje,

³⁷ Burda R. Teisiniai ir kriminalistiniai asmens sulaikymo aspektai (2) // Jurisprudencija. 2004, t. 52(44). P. 71-72.

³⁸ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I-58 patvirtintos „Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu“ 8 p.

nurodyti, kokios nustatytos byloje aplinkybės gali sušvelninti jo atsakomybę, padėti pateikti prašymus po susipažinimo su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Be to, gynėjas, susipažinęs su ikiteisminio tyrimo medžiaga, turėtų pateikti įtariamajam surinktų byloje duomenų vertinimą, pareikšti nuomonę dėl to, ar bylos tirama išsamiai ir nešališkai. Gynėjo pagalba susipažįstant su ikiteisminio tyrimo duomenimis yra ypatingai reikšminga, nes jis sustiprina įtariamojo gynybos nuo pareikšto įtarimo galimybes. Gynėjo dalyvavimo susipažįstant su ikiteisminio tyrimo duomenimis svarba ypatingai pasireiškė tada, kai galiojant ankstesnei LR BPK 181 str. 3 d. redakcijai, įtariamasis buvo suimtas. LR BPK 181 str. 3 d. buvo numatyta, kad, jeigu įtariamasis yra suimtas, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis turi jo gynėjas. Tai buvo itin svarbus analizuojamos įtariamojo teisės garantas. Kita vertus, tokia padėtis buvo neteisinga, nes įstatymas nenustatė jokių procesinių garantijų tais atvejais, kai įtariamasis buvo suimtas, bet gynėjo jis neturėjo. Dabar padėtis yra pasikeitusi: LR BPK 181 str. 3 d. yra numatyta, kad jeigu įtariamasis yra suimtas, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus turi įtariamojo gynėjas, o atsisakius gynėjo- įtariamasis. Autorės nuomone, įstatyme taip pat reikalinga nustatyti, kad teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis turi ne tik gynėjas, bet ir įtariamojo atstovas.

Gynėjo dalyvavimas susipažįstant su ikiteisminio tyrimo duomenimis ypač sureikšminamas Prancūzijos BPK (Prancūzijos BPK 114 str.)³⁹, nes įtariamasis apie ikiteisminio tyrimo medžiagą gali sužinoti tik iš gynėjo. Gynėjas privalo pateikti ikiteisminio tyrimo teisėjui sąrašą visų reikalingų dokumentų kopijų ir, tik ikiteisminio tyrimo teisėjui leidus, gynėjas gali pateikti įtariamajam konkrečių dokumentų kopijas. Sunku įsivaizduoti tokių reikalavimų pritaikomumą Lietuvos Respublikoje teritorijoje atliekamame ikiteisminiame tyrime, pirmiausia, dėl to, kad gynėjo dalyvavimas nėra būtinas kiekvienoje baudžiamojoje byloje.

Įtariamajam ir jo gynėjui pateikta susipažinti ikiteisminio tyrimo medžiaga turi būti susiūta bei sunumeruota. Šios taisyklės esmė yra ta, kad įtariamajam ir jo gynėjui būtų pateikti visi ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys (žinoma, jeigu yra prokuroro leidimas susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis). Priešingu atveju, įtariamojo procesinė teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga būtų pažeista. Reikia pastebėti, kad LR BPK tokia taisyklė nėra įtvirtinta. Tuo tarpu RF BPK ji aiškiai nustatyta.

Jeigu įtariamasis nemoka kalbos, kuria vyksta ikiteisminis tyrimas, susipažindamas su ikiteisminio tyrimo medžiaga, jis gali naudotis vertėjo paslaugomis (LR BPK 8 str. 2 d.).

³⁹ Prancūzijos baudžiamojo proceso kodeksas. Code of Criminal Procedure: <http://195.83.177.9/code/liste.phtml?lang=uk&c=34>

Pagal bendrą taisyklę laikas, skirtas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, nėra ribojamas. Įstatymas privalo garantuoti įtariamajam laiko atžvilgiu nevaržomą šios teisės realizavimą. Tačiau nustačius, kad tariamasis ir jo gynėjas tyčia užtęsia susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga procesą, prokuroras turi teisę motyvuotu nutarimu nustatyti laiko tarpą, kurio visiškai užtektų susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. LR BPK šių procesinių normų nenustato, tačiau kitoks šios įtariamojo teisės aiškinimas negalimas, nes jis pažeistų įtariamojo teisėtą interesą gintis nuo jam pareikšto įtarimo. Autorės nuomone, tokios procesinės normos LR BPK naudingos ir reikalingos, nes įtariamojo, kaip ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių, teisių procesinis įgyvendinimas turi būti detalus ir nekelti jokių abejonių.

Jeigu baudžiamojoje byloje yra keli įtariamieji, kiekvienam iš jų atskirai yra garantuojama teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Šiuo atveju naudinga sudaryti įtariamųjų susipažinimo su ikiteisminio tyrimo duomenimis grafiką. RF BPK ši situacija išsprendžiama taip : 217 str.1 d. numato, kad tais atvejais, kai baudžiamojo byloje yra keli įtariamieji, susipažinimo su bylos medžiaga tvarką nustato prokuroras.

Įtariamajam ir jo gynėjui turi būti suteikta galimybė kopijuoti bylos medžiagą bei daryti išrašus iš baudžiamosios bylos. Tokia taisyklė naujame LR BPK įvesta nuo 2004 m. liepos 8 d.

Įtariamasis ar jo gynėjas, susipažinę su baudžiamąja byla, gali pareikšti prašymus. Prokuroras turi pareigą išspręsti įtariamojo ar jo gynėjo pateiktus prašymus. Pareigūnas, atsisakęs patenkinti prašymą visiškai arba iš dalies, privalo priimti motyvuotą nutarimą. Praktikoje įtariamieji, jų gynėjai pateikia prašymus prijungti prie baudžiamosios bylos papildomus duomenis, atlikti tam tikrus tyrimo veiksmus, kurie padėtų patvirtinti ar paneigti vienas ar kitas byloje reikšmingas aplinkybes, šalinančias ar švelninančias įtariamojo atsakomybę, išreikalauti įvairius duomenis, pakeisti ar panaikinti kardomąją priemonę ir pan. Reikia pastebėti, kad RF BPK ne tik leidžia įtariamajam ir jo gynėjui pareikšti prašymus, bet taip pat šią teisę procesiškai sustiprina, nes nustato pareigūno pareigą išsiaiškinti, kokius prašymus įtariamasis ar jo gynėjas nori pareikšti po to, kai jie susipažįsta su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Taigi įtariamojo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis įgyvendinimas sudaro prielaidas realizuoti kitas jo procesines teises, pavyzdžiui, teisę pateikti prašymus, teisę pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, teisę duoti parodymus ir pan.

Daug diskusijų kelia klausimas, ar gynėjas privalo pareikšti prašymą papildyti ikiteisminį tyrimą, kai jis atliktas nevisapusiškai ir turi spragų. Kai kurie procesualistai mano, kad šio klausimo sprendimą nulemia vienpusiška gynėjo veikla. Jeigu ikiteisminio tyrimo spragų užpildymas bus naudingas įtariamojo gynybai, gynėjas privalo pareikšti prašymą papildyti ikiteisminį tyrimą. Ir atvirkščiai, gynėjas neturi teisės atkreipti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro dėmesį į tas ikiteisminio tyrimo spragas, kurias užpildžius, įtariamojo gynybos interesai gali nukentėti. Toks

gynėjo „objektyvumas“ prieštarautų jo veiklos uždaviniams. Be to, gynėjas neturi pareigos nustatyti tiesą byloje.⁴⁰

Atlikus papildomus ikiteisminio tyrimo veiksmus, įtariamasis ir jo gynėjas gali pakartotinai kreiptis į prokurorą su prašymu leisti susipažinti su ikiteisminis tyrimo medžiaga, kadangi LR BPK 181 str. 1 d. garantuoja įtariamajam ir jo gynėjui teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu. Pateikiama ikiteisminio tyrimo medžiaga turi atitikti prieš tai nurodytus reikalavimus.

Gana procesiškai patraukliai atrodo RF BPK 218 str. įtvirtinta norma. Ji nustato ikiteisminio tyrimo pareigūno pareigą surašyti kaltinamo asmens ar jo gynėjo susipažinimo su baudžiamąja byla protokolą. Susipažinimo su bylos medžiaga protokolo turinio bei jo formos reikalavimai turi atitikti bendrus tyrimo veiksmo protokolui surašyti keliamus reikalavimus, būtinai nurodant susipažinimo su bylos duomenis pradžios bei pabaigos datą ir laiką, pareikštus prašymus. LR BPK jokio panašaus reikalavimo nenustato. Žinoma, praktikoje šie protokolai yra surašomi, tačiau vis dėlto pageidautina, kad tokios svarbios procesinės nagrinėjamos įtariamojo teisės garantijos būtų nustatytos aiškiai pačiame Kodekse, t. y. įstatymo lygiu.

Reikia pastebėti, kad įstatymas nustato ir tam tikrus analizuojamos teisės procesinius apribojimus. Pagal LR BPK 181 str. 1 d. prokuroras turi teisę neleisti įtariamajam ar jo gynėjui susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, tačiau tik tais atvejais, kai toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Kadangi prokuroro atsisakymas leisti įtariamajam susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis iš esmės suvaržo šią įtariamojo procesinę teisę, tai galime daryti išvadą, kad prokuroro atsisakymo tenkinti prašymą pagrindas visais atvejais turi būti labai rimtas. Todėl negalima sutikti su kai kuriais LR generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 1-58 patvirtintose Rekomendacijose dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu nurodytais pagrindais, kaip, antai, galimybė, kad įtariamasis pakeis savo parodymus, remdamasis liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymais⁴¹, nes tokia galimybė egzistuoja nuolat.⁴² Poįstatyminiai teisės aktai (šiuo atveju rekomendacijos) privalo tiksliai detalizuoti įstatymo nuostatas (šiuo atveju reikalavimą nustatyti pagrindus, kuriais remiantis galima teigti, kad susipažinimas su ikiteisminio tyrimo duomenimis gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei). Todėl svarstyтина, ar minėtas pagrindas atitinka įstatymo reikalavimus ir gali būti laikomas teisėtu. Kita vertus, įstatyme numatytas terminas- *tyrimo sėkmė* yra gana paslaptingas. Prokuroras gali šia *sėkme* naudotis tiek, kiek jam reikalinga ir naudinga.

⁴⁰ Vinkleris P. Konstitucinė teisė į gynybą ir jos įgyvendinimo Lietuvoje savitumai // Lietuvos advokatūra. 2004, gruodis. P.14.

⁴¹ Teikimas S- 38-10/04.

⁴² Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P.126.

Praktikoje prokurorai plačiai naudojami LR BPK 181 straipsnio jiems suteikta teisė, o gynėjai dėl to negali vykdyti savo funkcijų ikiteisminiame tyrime, nes atimamas svarbus gynybos instrumentas – galimybė analizuoti, vertinti kaltinamosios šalies surinktus duomenis ir pateikti jiems prieštaraujančius savo surinktus duomenis.⁴³ Antai, dar visai neseniai praktikoje sprendžiant kardamosios priemonės – suėmimo – skyrimo įtariamajam klausimą, gynėjas dažniausiai tokiam posėdžiui būdavo visiškai nepasirengęs, nes jis galėdavo susipažinti tik su įtariamojo sulaikymo protokolu, pranešimu apie įtarimą bei jo apklausos protokolu. Su kita tyrimo medžiaga gynėjas paprastai nebūdavo supažindinamas, todėl prieštaraudamas suėmimo skyrimui, tegalėdavo pažymėti, kad įtariamasis turi šeimą, nuolatinę gyvenamąją vietą, neteistas ir pan.⁴⁴ Priėmus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarimą Nr.50 padėtis buvo ištaisyta: nutarimo 4 p. nurodoma, kad teisėjas, sprenddamas kardamosios priemonės paskyrimo klausimą pagal BPK 121 str. 2 d., privalo patikrinti, ar pateiktoje medžiagoje yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad būtent įtariamasis padarė nusikalstamą veiką; su pateikta medžiaga turi teisę susipažinti įtariamasis ir jo gynėjas.⁴⁵

Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis sudaro prielaidas efektyviai gynybai, šalių procesinės lygybės, rungimosi principo įgyvendinimui ikiteisminio tyrimo metu. Teisė į gynybą yra prigimtinė ir konstitucinė įtariamojo teisė, todėl teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis užtikrinimui turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Ta ne vieną kartą yra pabrėžęs ir Europos žmogaus teisių teismas. Antai, Lami prieš Belgiją byloje teismas nurodė, kad advokatas negalėjo susipažinti su jokia bylos medžiaga, todėl negalėjo argumentuotai paneigti sprendimų ir samprotavimų, kuriuos prokuratūra grindė, remdamasi kai kuriais dokumentais, procedūra neužtikrino priemonių lygybės, todėl realiai nebuvo rungtyniška.⁴⁶ Taigi manytina, kad gynėju reikia daugiau pasitikėti, preziumuojant, kad jokie teisėti jo veiksmai ikiteisminio tyrimo sėkmei pakenkti negali (kaip ir Prancūzijos BPK atveju). Be to, gynėjai taip pat privalo laikytis LR BPK 177 str. reikalavimų neskelbti ikiteisminio tyrimo duomenų, pagal šio straipsnio 2 d. gali būti pasirašytinai įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės už draudimo paskelbti ikiteisminio tyrimo medžiagą be prokuroro leidimo pažeidimą. Tokiais atvejais gynėjas negali informuoti įtariamojo apie surinktus duomenis byloje.⁴⁷ Galime daryti išvadą, kad teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenis galėtų užtikrinti draudimas atskleisti ikiteisminio tyrimo duomenis, kuris plačiąja prasme gali būti laikomas procesine garantija. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad naujame BPK siekiama garantuoti

⁴³ Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P.16.

⁴⁴ Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P.15.

⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Pakeisti ir papildyti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimą Nr. 36 „Dėl teismų praktikos skiriant arba pratęsiant kardomąjį kalinimą (suėmimą)“ ir jį išdėstyti nauja redakcija: „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimą“// Teismų praktika, Nr. 22.

⁴⁶ Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P. 126.

⁴⁷ Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P. 16.

rungimosi principą ir ikiteisminio tyrimo metu (tą patvirtina ir naujojo ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto įvedimas Kodekse). Tuo tarpu EŽTT yra nurodęs, kad vienas iš rungimosi principo elementų yra reikalavimas užtikrinti kiekvienos šalies galimybę žinoti ir komentuoti visus pateiktus paaiškinimus ir įrodymus byloje (*Rainio ir Gasparavičiaus* pareiškimai prieš Lietuvą 2004 m.).⁴⁸ Taigi nepagrįstai ribojant įtariamojo procesinę teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, kartu ribojamos gynybos galimybės, paminami svarbūs proceso principai. Konstitucinė teisė gintis padedant gynėjui (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 6d.), gali būti efektyvi tik tuomet, kai gynėjui sudaromos sąlygos susipažinti su baudžiamajame byloje pareikštu įtarimu, joje esančiais įtariamojo baudžiamąją atsakomybę pagrindžiančiais duomenimis. Tik tada yra sudaromos realios galimybės pasirengti ir įgyvendinti gynybą. Būtent todėl Advokatų taryba mano, kad gynėjo, kaip baudžiamąjo proceso dalyvio, teisės negali būti siauresnės nei ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo.⁴⁹

2. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisę nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos turėti gynėją.

Procesinės teisės, kurios yra suteiktos įtariamajam, ir jų užtikrinimo procesines priemones kai kurie procesualistai skirsto į grupes. Paprastai išskiriamos dvi grupės:

- įtariamojo teisės ir jų procesinės garantijos, kurios tiesiogiai kyla iš konstitucinės asmens teisės į gynybą;
- įtariamojo teisės ir jų procesinės garantijos, kurios susijusios su jo asmeninių teisių ir turtinių interesų apsauga.

Įtariamasis yra aktyvus baudžiamąjo proceso dalyvis, todėl jam suteiktas platus teisių į gynybą bei jų užtikrinimo priemonių kompleksas. Teisė į gynybą suprantama kaip procesinių teisių, kurios suteikia įtariamajam realią galimybę ginti savo teises bei teisėtus interesus, visuma.⁵⁰ Ši teisė apima teisę asmeniškai gintis nuo pareikšto įtarimo bei teisę gintis, naudojantis gynėjo pagalba. Svarbi konstitucinės ir fundamentalios asmens teisės į gynybą procesinė garantija yra gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese.

Teisę turėti gynėją garantuoja tokie svarbūs tarptautinei teisės aktai kaip 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 3 d. c) p., 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 str., 1998 m. Romos Statuto 55 str. 2 d. c), d) p., 67 str. 1 d. b), c), d) p., 2000 m. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 str. 3 d. d) p.,

⁴⁸ Girdauskas M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai // Teisė. 2004, Nr. 53. P.104.

⁴⁹ Vinkleris P. Konstitucinė teisė į gynybą ir jos įgyvendinimo Lietuvoje savitumai // Lietuvos advokatūra. 2004, gruodis. P. 15.

⁵⁰ Dziegoraitis A. Konstitucinė teisė į gynybą ir advokatūra teisinėje valstybėje // Justitia. 2001, Nr. 2.P.3.

Gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese daro teigiamą įtaką ikiteisminio tyrimo kokybei, jo nešališkumui, išsamumui, sudaro palankias sąlygas teismiam baudžiamosios bylos nagrinėjimui, teisėto bei pagrįsto nuosprendžio priėmimui, nes užtikrina, kad teismui būtų perduodamos pakankamai išsamiai ir nešališkai ištirtos baudžiamosios bylos. Galima teigti, kad įtariamojo teisė į gynybą ikiteisminiame tyrime visiškai pilnai ir realiai įgyvendinama tik dalyvaujant procese gynėjui. Tik dalyvaujant procese gynėjui įmanomas visapusiškas įtariamojo teisių įgyvendinimas. Pavyzdžiui, gynėjas padeda įtariamajam suvokti jam reiškiamo įtarimo pobūdį ir pagrindą bei naująjį savo procesinį statusą (teisė žinoti, kuo esi įtariamasis), gauti procesiškai reikšmingą įtariamąjį teisinančią informaciją (teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus). Kvalifikuotas gynėjas gali atsakingai, etiškai paaiškinti ginamajam visų baudžiamosiose byloje atliekamų procesinių veiksmų esmę ir padarinius, įtariamojo parodymų reikšmę byloje, duodamų klausimų tikslumą bei skatinti protingą kliento aktyvumą sprendžiant savo teisinį likimą. Gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu taip pat priverčia pareigūnus laikytis teisėtumo, atsakingai spręsti sudėtingiausias įtariamojo teisių apsaugos problemas bei tirti nusikalstamas veikas tik teisėtais būdais ir metodais. Per gynėjo institutą taip pat stengiamasi susiaurinti valstybės represiją individo atžvilgiu, sukurti prielaidas išvengti nepagrįsto įtariamojo persekiojimo, individualizuoti asmens kaltumą.⁵¹

Baudžiamosios proceso įstatymas įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą užtikrinti įtariamajam teisę gintis įstatymo nustatytais priemonėmis ir būdais nuo pareikšto jam įtarimo (LR BPK 10 str. 2 d.). Taigi įstatymas taip pat įpareigoja pareigūnus užtikrinti įtariamajam teisę naudotis gynėjo pagalba, kuri yra esminė įtariamojo teisės į gynybą procesinė garantija. Iš pirmo žvilgsnio šis reikalavimas gali pasirodyti alogiškas. Juk ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo nustatyti asmenį, kuris įvykdė nusikalstamą veiką, jie taip pat renka duomenis, kurie pagrindžia asmens kaltę jo veikos padarymu ir kaltina tokį asmenį. Kaip gi jie gali rūpintis įtariamojo gynyba nuo pareikšto įtarimo ir kaip gi ikiteisminio tyrimo pareigūnai gali garantuoti įtariamojo asmens teisę turėti gynėją? Tačiau ši įstatyminė pareiga yra protinga ir būtina. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo užtikrinti įtariamojo teisę turėti gynėją tam, kad nepadarytų klaidos ir teisingai, tinkamai ištirtų bylą. Tai naudinga ne tik įtariamajam, bet ir pačiam tyrimui, nes būtina teisingai, nešališkai ir išsamiai išsiaiškinti visas įvykio aplinkybes, įdėmiai patikrinti visus įtariamojo paaiškinimus. Taigi teisės turėti gynėją užtikrinimas yra reikšmingas ne tik įtariamajam, bet ir tiesos nustatymui baudžiamajame procese bei kitų baudžiamosios proceso tikslų pasiekimui.

⁵¹ Dziegoraitis A. Konstitucinė teisė į gynybą ir advokatūra teisinėje valstybėje // Justitia. 2001, Nr. 2.P.3.

Įtariamojo teisę turėti gynėją baudžiamojo proceso įstatymas garantuoja nustatydamas gynėjo iškvietimo, jo paskyrimo, pakeitimo tvarką, įtariamojo laisvą savo gynėjo pasirinkimą, gynėjo teises bei pareigas baudžiamajame procese.

Sistemiškai išanalizavus galiojančias procesines normas darytina išvada, kad gynyba, kartu ir teisė gintis naudojantis gynėjo pagalba, yra galima ir leidžiama tik priėmus procesinį dokumentą pranešimą apie įtariamą ir net ne jį paskelbus įtariamajam, nes teisė gintis atsiranda net ir anksčiau nuo sulaikymo momento.⁵² Net ir nesulaikius asmenį, įtariamasis teisę naudotis gynėjo pagalba įgyja dar prieš pirmąją apklausą. Tokios pozicijos, pirmiausia, laikosi senojo BPK komentaro autoriai, kurie nurodo, kad įtariamajam turi būti išaiškinama, jog jis turi teisę susitikti ir konsultuotis su gynėju dar iki pirmos apklausos momento, t. y. iki apklausiant jį įtariamuoju. Be to, EŽTT tvirtina, kad Konvenciją reikia suprasti taip, kaip atitinkami procesiniai institutai yra aiškinami valstybių-Konvencijos dalyvių nacionalinėse teisinėse sistemose, todėl išvada, jog įtariamasis teisę konsultuotis su gynėju įgyja dar prieš pirmąją apklausą patvirtina daugelio Vakarų Europos valstybių patirtis. Antai, Vokietijos baudžiamojo proceso įstatymas nurodo, kad kaltinamasis turi teisę bet kada, taip pat ir prieš pirmąją apklausą, konsultuotis su savo pasirinktu gynėju.⁵³ RF BPK 46 str. 4 d. 3 p. taip pat numatyta, kad įtariamasis gali naudotis gynėjo pagalba iki pirmos apklausos, t. y. susitikti su gynėju asmeniškai ir be pašalinių asmenų. Tokiam nagrinėjamos įtariamojo teisės aiškinimui taip pat pritaria Europos Taryba: „įtariamasis turi teisę gauti teisinę pagalbą prieš atsakydamas į klausimus, susijusius su jam pateiktais kaltinimais“.⁵⁴ Tačiau, kaip rodo statistika apie valstybinio gynėjo⁵⁵ dalyvavimo baudžiamajame procese pradžią, Lietuvoje gynėjai daugeliu atveju procese pradeda dalyvauti tik nuo pirmos apklausos momento. Gynėjai, kurie procese pradeda dalyvauti iki pirmosios apklausos (nuo sulaikymo momento) tesudaro apie 3 proc.⁵⁶ Todėl tais atvejais, kai įtariamasis neturi galimybės susitikti su gynėju iki pirmos apklausos, jis dažnai, nesugebėdamas tinkamai apsispręsti, kaip jam geriausia gintis- pačiam ar padedant gynėjui, paprastai atsisako gynėjo pagalbos.^{57,58} Anot R. Merkevičiaus, tokia padėtis, kai iki atvykstant gynėjui, yra atliekami procesiniai veiksmai su įtariamuoju (tarp jų ir teisės turėti gynėją išaiškinimas, kuris, anot autoriaus, taip pat yra su įtariamuoju atliekamas procesinis veiksmas) yra netoleruotina.

⁵² Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P.37.

⁵³ Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas. Criminal Procedure Code. 136 str. 1 d. (Strafprozeßordnung, StPO): <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StPO.htm>

⁵⁴ Europos Tarybos pasiūlymas. Tarybos pagrindų sprendimas dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamosiose procesuose visoje Europos Sąjungoje: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/Notice.do?checktexts=checkbox&val=358053%3Aacs&pos=1&page=1&lang=lt&pgs=10&nbl=1&list=358053%3Aacs%2C&action=GO&visu=%23texte>

⁵⁵ Valstybės skiriami gynėjai sudaro apie 95 proc. visų gynėjų, kurie dalyvauja baudžiamosiose bylose. Valatkevičius D. Valstybės skiriama teisinė pagalba baudžiamosiose bylose // Teisės problemos. 2004, Nr. 2. P. 111.

⁵⁶ Ten pat. P. 112.

⁵⁷ Baudžiamoji byla Nr. 2K-187/2005.

⁵⁸ Kasacinė nutartis Nr. 2K-187/2000 // <http://www.lat.litlex.lt>

Pritartina autoriaus idėjai, kad visuose procesiniuose veiksmuose, kuomet baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnai, teisėjas ar teismas išaiškina įtariamajam jo teisę turėti gynėją, privalo dalyvauti gynėjas. Įtariamojo atsisakymas gynėjo, jei gynėjas nebuvo pakviestas ar nedalyvavo ir įtariamasis neturėjo galimybės susitikti su gynėju ir konsultuotis pašaliečių, laikytinas nesavanorišku atsisakymu, kuris pažeidžia LR BPK 52 str., LR Konstitucijos 31 str. 6 d. bei Konvencijos 6 str. 3 d. c p.⁵⁹

Gynėjo dalyvavimas pirmoje apklausoje ypatingai procesiškai reikšmingas. LR BPK 50 str. 4 d. numatyta, kad tais atvejais, jei įtariamojo pasirinktas gynėjas negali per 6 val. atvykti dalyvauti pirmoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teismas turi teisę pasiūlyti įtariamajam į apklausą pasikviesti kitą gynėją, o jei jis to nepadarė, privalo pats pakirti ir pakviesti budintį advokatą. Pagal šią dalį gynėjas yra paskiriamas neatsižvelgiant į ginamojo norus turėti konkretų advokatą, jeigu gynėjas negali atvykti per šešias val. Svarstyta, ar 6 val. terminas gali būti laikomas tinkamu, asmens teisės į gynybą užtikrinimu. RF BPK yra numatytas 24 val. laikotarpis gynėjui išsikviesti, nepaisant to, jis kritikuojamas kaip per nelyg trumpas (atsižvelgiant į tai, kad asmens pristatymas ir sulaikymo protokolo surašymas gali trukti ilgiau nei 24 val.).⁶⁰ Be to, Rusijos Federacijos Konstitucinis teismas 1996 m. kovo 27 d. išvadoje nurodė, kad vertimas rinktis kitą advokatą yra neteisėtas asmens konstitucinės teisės gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą bei savarankiškai pasirinkti gynėją ribojimas. Rusijos Federacijoje yra labai vertinama asmens teisė turėti konkretų norimą advokatą. Lietuvos įstatymų leidėjas turėtų apsvarstyti ir pratęsti 6 val. terminą gynėjui išsikviesti. Toks trumpas terminas nepateisinamai riboja asmens teisę gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą iš savarankiškai pasirinkto advokato ir vargu ar gali atitikti Europos Komisijos pasiūlymą valstybei narei nustatyti protingą terminą advokatu atvykti.⁶¹ Kita vertus nereikia užmiršti, kad pirmoji apklausa, apklausa dėl suėmimo pagrįstumo turi lemiamos reikšmės visos bylos tyrimui, todėl labai svarbu, kad šiose apklausose dalyvautų pasirinktas gynėjas. Terminų pratęsimas jokių formalių įstatymo nuostatų nepažeistų, nes įtariamojo sulaikymo pagrindumas turi būti išspręstas per 48 val., o jeigu įtariamasis nėra sulaikytas įtariamojo apklausa nėra ribojama laiko atžvilgiu. Procesualistai tai pat kritikuoja LR BPK 50 str. 4 dalį, kurioje numatyta, kad, tais atvejais, kai įtariamojo pasirinktas gynėjas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teisėjas turi teisę pasiūlyti

⁵⁹ Merkevičius R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 134-135.

⁶⁰ Popov S., Cepliajeva. Normy novovo YPK o podozrevaemom ne obespečivajut garantij ivo konstitucionyx prav // Posijskaja justicija. 2002. Nr. 10a.

⁶¹ Komisijos žalioji knyga. Įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinės garantijos baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje (Green paper from The Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union) : <http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0075:EN:HTML>

įtariamajam pasikviesti kitą gynėją, o jei to nepadaro, privalo gynėją paskirti. Anot praktikų, nustatytas 3 dienų terminas yra nepagrįstas nei teoriškai, nei praktiškai ir yra grynai voliuntaristinis. Net senajame BPK 55 str. buvo numatytas palankesnis gynybai, ilgesnis- 5 dienų- terminas.⁶² Taigi numatytas 3 dienų terminas taip pat turi būti gerokai pratęstas. Priešingu atveju, svartytina, ar minėtos įstatymo nuostatos yra teisėtos, t. y. ar jos neprieštarauja LR Konstitucijos 31 str. 6 d. bei EŽTK 6 str. 3 d. c p.

Reikia pridurti, kad JAV Aukščiausiasis teismas taip pat yra pasakęs, kad, jeigu procesas dėl neefektyvaus gynėjo funkcijų atlikimo netenka priešininkų konfrontacijos požymių, pažeidžiama asmens teisė turėti gynėją.⁶³ Taigi neefektyvi gynyba pažeidžia įtariamojo konstitucinę teisę turėti gynėją. Todėl galime drąsiai teigti, kad tam tikros LR Advokatūros įstatymo nuostatos pažeidžia šią taisyklę. Mokslininkai mano, kad LR BPK 47 str., kuris suteikia gynėjo teises ir advokatų padėjėjams, menkina asmens teisę į gynybą. Advokatų padėjėjai negali būti laikomi gynėjais ir negali jų pakeisti, tačiau jie turi teisę dalyvauti baudžiamosios bylos tyrimo procese, kai įtariamuosius gina jų praktikos vadovai ar jų sutikimu kiti advokatai. Tokia yra teorinė mokslininkų pozicija dėl advokatų padėjėjų darbo baudžiamajame procese, todėl nenuostabu, kad Lietuvos advokatų taryba uždraudė advokatų padėjėjams vykdyti gynėjo funkcijas.⁶⁴ Dar kiti procesualistai pastebi, kad Advokatūros įstatymas nepagrįstai panaikino kvalifikacinę advokato egzaminą bei atvėrė kelius į advokatūrą net teistiems asmenims.⁶⁵ Taigi iškyla klausimas, ar tokios įstatyminės normos nepaneigia įtariamojo teisę gauti veiksmingą, kvalifikuotą teisinę pagalbą, kurią ne kartą yra pabrėžęs EŽTT išnagrinėtose bylose (pavyzdžiui, *Artico v Italija*, 1980 m.; *Kamasinski v Austria*, 1989 m.).⁶⁶ Be to, ar toks reglamentavimas nepažeidžia Europos Komisijos nustatytos pareigos valstybei užtikrinti efektyvų teisinį atstovavimą baudžiamosiose bylose vykdymo bei direktyvos 1998/5/EB,⁶⁷ kuri advokatu laiko tik teisininką, kuris turi teisę verstis advokato praktika?⁶⁸ Tikriausia, kad taip, nes žmogaus teisės yra labai sudėtingos, todėl advokatui reikalinga labai aukšta kvalifikacija. Byloje dalyvaujant nekvalifikuotam advokatui, visada išlieka didelė tikimybė, kad tam tikros gynybos galimybės, kurias įtariamajam suteikia įstatymas, gali likti neišnaudotos.

⁶² Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P. 16.

⁶³ Girdauskas M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai // Teisė. 2004, Nr. 53. P. 106.

⁶⁴ Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P.14.

⁶⁵ Andrikis R. Nepakankama advokato kvalifikacija- grėsmė veiksmingai teisei pagalbai // Juristas. 2005, Nr. 6. P.24.

⁶⁶ Mole N., Harby C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human rights. Human rights handbook, 2001.P. 57.

⁶⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/5/EB 1998 m. vasario 16 d. skirta padėti teisininkams verstis nuolatine advokato praktika ne toje valstybėje narėje, kurioje buvo įgyta kvalifikacija: <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/preps2?Condition1=32582&Condition2=>

⁶⁸ Komisijos žaliųjų knyga. Įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinės garantijos baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje (Green paper from The Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union) : <http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0075:EN:HTML>

V. Kamyšanskij, apžvelgęs pareigūnų baudžiamaisiais bylas 1996- 1997 m., padarė išvadą, kad neteisėta fizinė ar psichinė prievarta dauguma atveju buvo panaudota laikino sulaikymo pradžioje.⁶⁹ Tai pagrindžia tą mintį, kad gynėjo dalyvavimas būtinas jau nuo faktinio įtariamojo sulaikymo arba suėmimo. Be to, sulaikytas, suimtas įtariamasis, aiškiai nežinodamas ir nesuvokdamas savo procesinių teisių, nedalyvaujant gynėjui, gali padaryti įvairių pareiškimų, susijusių su savo kaltės pripažinimu. Vėliau baudžiamosiose bylose įtariamieji dažnai ginčija savo pareiškimus, kaip gautus neteisėtai, pažeidžiant įtariamojo teisę turėti gynėją.⁷⁰ Tai dar labiau sustiprina tą poziciją, kad gynėjo dalyvavimas reikalingas jau faktiškai sulaikius ar suėmus asmenį. Tačiau iškyla kitas klausimas, kaip tai galima realizuoti praktikoje. Iš tiesų, tokią idėją būtų pakankamai sunku įgyvendinti tikrovėje kiekvienu atveju (pavyzdžiui, sulaikius asmenį atokioje vietovėje ir pan.). Todėl, atrodo, protinga pritarti mokslinėje literatūroje pateikiamam pasiūlymui LR BPK 21 str. 4 d. nustatyti dar vieną įtariamojo procesinę teisę- teisę tylėti. Tokiu atveju iki teisinio įtariamojo sulaikymo (sulaikymo protokolo surašymo) įtariamasis galės naudotis savo procesine teise tylėti ir įstatymo garantuojama teisė turėti gynėją nuo sulaikymo momento nebus pažeista.⁷¹ Toks problemos sprendimo variantas būtų praktiškas, tačiau vargu ar jis teisingiausias, nes daugelio valstybių BPK įtariamajam garantuoja teisę naudotis gynėjo pagalba būtent nuo faktinio asmens sulaikymo. Pavyzdžiui, čia paminėtinas RF BPK 49 str. 3 d. 3 p. Prancūzijoje, įsigaliojus 2000 m. birželio 15 d. Prancūzijos C.P.P. 63-1 – 63-4 str. pakeitimams, kiekvienas sulaikytasis turi teisę iš karto po sulaikymo susitikti su gynėju ir nekliudomai konsultuotis su juo 30 min. Be to, Lietuva taip pat turi atsižvelgti į Europos Tarybos pasiūlymus užtikrinti įtariamojo teisę, jei jis to nori, kiek įmanoma greičiau gauti teisinę pagalbą.⁷²

LR BPK 51 str. numatytais atvejais įstatymų leidėjas reikalauja būtino gynėjo dalyvavimo procese. Tais atvejais, kai gynėjo dalyvavimas yra būtinas (LR BPK 51 str.) ir įtariamasis pats (ar kiti asmenys, kuriems įtariamasis tai paveda) nėra pasikvietęs gynėjo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo paskirti gynėją. Kitose baudžiamosiose bylose gynėjas gali dalyvauti ikiteisminiame tyrime įtariamojo iniciatyva. Daugelio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose numatytas būtino (privalomo) gynėjo dalyvavimas yra viena iš tinkamos ir realios gynybos užtikrinimo procesinių garantijų. Kiekviena valstybė pati nustato sąrašą atvejų, kai gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu yra privalomas. LR BPK pateikia pavyzdinį tokių atvejų

⁶⁹ Popov S., Cepļajeva. Normy novovo YPK o podozrevaemom ne obespečivajut garantij ivo konstitucionyx prav // Posijskaja justicija. 2002. Nr. 10a.

⁷⁰ Baudžiamoji byla Nr. 2K- 628/ 2005.

⁷¹ Kilinskas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47.

⁷² Europos Tarybos pasiūlymas. Tarybos pagrindų sprendimas dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamosiose procesuose visoje Europos Sąjungoje: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/Notice.do?checktexts=checkbox&val=358053%3Acs&pos=1&page=1&lang=lt&pgs=10&nbl=1&list=358053%3Acs%2C&action=GO&visu=%23texte>

sąrašą, nes LR BPK 51 str. 4 dalis numato, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi teisę pripažinti, kad gynėjo dalyvavimas yra būtinas ir kitais atvejais, jeigu, jų nuomone, be gynėjo pagalbos įtariamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami. Toks įstatyminis reglamentavimas, kai pareigūnui paliekama diskrecijos teisė įvertinti faktinę situaciją ir, vadovaujantis įstatymo numatytais kriterijais- reikiamai apginti įtariamojo teisės bei teisėtus interesus,- motyvuotai bei pagrįstai nuspręsti, ar gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu yra būtinas, sudaro sąlygas plačiai taikyti šį institutą ir leidžia kalbėti apie efektyvią teisinę gynybą. Be to, tai atitinka ir EŽTT jurisprudenciją, pagal kurią valstybė turi paskirti gynėją, „kai tai reikalinga teisingumo interesams“ (bylos Hoang v. France, 1992 m. rugpjūčio 29, Benham v. the United Kingdom, 1996 m. liepos 10 d., Perks and others v. the United Kingdom,⁷³ 1999 m. spalio 12 d., o byloje Kuaranta v Switzerland⁷⁴, 1991 m. gegužės 24 d., EŽTT identifikavo kriterijus, į kuriuos reikia atsižvelgti, aiškinant sąvoką „kai tai reikalinga teisingumo interesams“).

Įtariamasis turi teisę atsisakyti gynėjo (LR BPK 52 str.) net ir tada, kai jo dalyvavimas yra būtinas. Įtariamojo atsisakymas gynėjo turi būti savanoriškas, pareikštas tik pačio įtariamojo iniciatyva. Atsisakymas gynėjo yra privalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir lemia gynėjo pašalinimą iš baudžiamosios bylos tyrimo. Jeigu įtariamasis ateityje pakeistų savo nuomonę ir pareikštų prašymą iškviesti gynėją, toks prašymas turi būti patenkintas. Tiesa, reikia pripažinti, kad įtariamasis gana dažnai atsisako gynėjo dėl to, kad jis neišgali visiškai susimokėti už suteiktas teises paslaugas. Gynėjo atsisakymas yra įtariamojo teisė, todėl pareigūnas privalo gerbti tokį įtariamojo apsisprendimą gintis savarankiškai. Antai, JAV Aukščiausiasis Teismas interpretuodamas JAV Konstitucijos nuostatas, garantuojančias teisę pačiam gintis nuo iškilusio įtarimo (kaltinimo), byloje Faretta v. California pripažino, kad JAV Konstitucija laisvą ginamojo apsisprendimą laiko svarbesniu nei efektyvią gynybą baudžiamosioje byloje. Kita vertus, byloje Illinois v. Allen ir McKeskle v Wiggins teismas pripažino, kad ši teisė nėra absoliuti.⁷⁵ EŽTT taip pat laikosi pozicijos, kad valstybė turi teisę paskirti gynėją, „kai tai reikalinga teisingumo interesams“, nepaisant išreikštos įtariamojo valios gintis pačiam (Croissant v. Vokietija, 1992 m. rugpjūčio 25 d., serija A, Nr. 237-B).⁷⁶ Nuostatą „kai tai reikalinga teisingumo interesams“ teismas aiškina plečiamai ir mano, kad teisinga yra paskirti gynėją siekiant užtikrinti tinkamą ir realią gynybą, atsižvelgiant į bylos aplinkybių sudėtingumą, nusikalstamos veikos sunkumą, grėšiančios baudsmės griežtumą bei paties

⁷³ Mole N., Harby C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human rights. Human rights handbook, 2001 P. 58.

⁷⁴ Komisijos žalią knygą. Įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinės garantijos baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje (Green paper from The Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union) : <http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0075:EN:HTML>

⁷⁵ Kanapeckaitė J. Būtinas gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu- įtariamųjų, turinčių fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija // Jurisprudencija. 2003, t. 47(39). P.53.

⁷⁶ Ten pat. P.71.

kaltinamojo asmenybę. Lygiai tokias pat pažangias idėjas išreiškia ir LR BPK. Pagal LR BPK 52 str. 2 d. ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio ar asmens, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų negali pats apsinaudoti teise į gynybą, taip pat kalbos nemokančio asmens ar asmens, įtariamo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties ar kitais atvejais kyla abejonių dėl šio asmens galimybės pasinaudoti teise į gynybą, pareikštas atsisakymas gynėjo. Tokios nuostatos saugo ne tik įtariamojo interesus realiai apsiginti nuo pareikšto jam įtariamo, bet taip pat užtikrina tinkamą baudžiamąjį procesą, nes, kaip pripažino JAV Aukščiausiasis teismas, teisė gintis nuo pareikšto įtariamo nereiškia teisės trukdyti baudžiamajam procesui.⁷⁷ Tuo pačiu Lietuvos baudžiamasis įstatymas neleidžia gynėjui atsisakyti ginti įtariamojo, kurį jis jau apsiėmė ginti (LR BPK 48 str. 2d. 5p). Tačiau įstatymas numato aplinkybes, kurioms esant, gynėjas negali sutikti ginti įtariamojo, o, jeigu jau yra sutikęs, tai privalo nušalinti nuo ikiteisminio tyrimo (LR BPK 61 str.).

Svarbi įtariamojo teisės turėti gynėją garantija yra galimybė naudotis šia teise, nepriklausomai nuo savo sunkios materialinės padėties. To procesines garantijas nustato LR Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Tačiau, jeigu nėra LR BPK 51 str. numatyto būtino gynėjo dalyvavimo byloje atvejo, teisinė pagalba baudžiamosiose bylose skiriama tik pateikus turto ir pajamų deklaraciją ar kitus teisę gauti valstybinę teisinę pagalbą įrodančius dokumentus. Kai kurie mokslininkai mano, kad tokios įstatyminės nuostatos nevysiškai dera su LR Konstitucijos 31 str. 6 d., pagal kurią asmeniui įtariamam padarus nusikaltimą nuo jo sulaikymo arba pirmos apklausos besąlygiškai (be dabar jau būtino turto ir pajamų deklaracijos pateikimo) garantuojama teisė turėti advokatą. Iš tiesų, kai kuriose užsienio valstybių, pavyzdžiui, Norvegijos BPK įtariamajam teisinė gynyba suteikiama teismo visais atvejais bei viso proceso metu, išskyrus atvejus, kai įtariamasis vairavo girtas ar paveiktas narkotikų arba jeigu įtariamasis sutinka iš karto mokėti baudą, neperduodant bylos teismui. Valstybės finansuojamas gynėjas gali būti net paskirtas papildomai, kartu su samdomu gynėju, kai tai yra būtina arba kai to pageidauja ginamasis. Be to, gynėjas paskiriamas visais atvejais be atskiro įtariamojo prašymo. Autorės nuomone, Lietuvoje pasirinktas valstybinės teisinės pagalbos teikimo metodas yra visiškai suderinamas su EŽTK bei EŽTT praktika. Europos Komisija nurodo, kad teisė gauti valstybinę teisinę pagalbą nėra absoliuti-ji priklauso nuo to, ar šito reikalauja teisingumo interesai.⁷⁸ Atlikusi tyrimus, Komisija nustatė, kad kai kurios valstybės (autorės išskirta- tarp jų ir Lietuva) reikalauja pateikti duomenis apie tai, kad įtariamasis neturi pakankamai lėšų teisinei pagalbai apmokėti. Komisijos tyrimuose šis modelis nebuvo sukritikuotas. Kiekviena šalis pasirenka jai labiausiai tinkančią sistemą, svarbiausia, kad ji

⁷⁷ Ten pat. P. 73.

⁷⁸ Komisijos žaliųjų knyga. Įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinės garantijos baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje (Green paper from The Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union) : <http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0075:EN:HT>

būtų veiksminga.⁷⁹ Manytina, kad LR Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas taip pat atitinka EŽTT praktiką, kuri reikalauja iš valstybių nenustatyti itin aukštų duomenų pateikimo reikalavimų. Anot teismo, įtariamasis neturi absoliučiai įrodyti tai, kad jam trūksta lėšų (Pakelii v Germany, 1983 m. balandžio 25 d.).⁸⁰

Kalbant apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, dar norėtusi atkreipti dėmesį į tai, kad tokia pagalba iš principo nėra itin efektyvi. Tokį teiginį galima pagrįsti tuo, kad pati valstybė nesiima jokių priemonių, skatinančių šios pagalbos teikimo kokybę. Labai opus valstybės garantuojamos teisinės pagalbos klausimas yra šios pagalbos finansavimas. Palyginimui galima pateikti tokius duomenis. Mūsų valstybė advokatui, kuris teikia valstybinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose, moka 12-14 Lt, t. y. apie 4 eurus už valandą,⁸¹ tuo tarpu Norvegijoje, Olandijoje gynėjui mokama 70- 100 eurų už tą patį laikotarpį. Turint omenyje, kad apie 95 proc. ginamųjų kasmet sudaro asmenys, kuriems teikiama valstybinė teisinė pagalba, šios teisinės pagalbos kokybei skatinti reikia skirti daugiau valstybės dėmesio. Priešingu atveju, išlieka didelė tikimybė, kad advokatas, kuris teikia valstybinę teisinę pagalbą, gali nesistengti maksimaliai vykdyti įstatyme įtvirtintą imperatyvą - panaudoti visas įstatymo nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę. Valstybinės teisinės pagalbos neefektyvumą sąlygoja ir valstybinių gynėjų nuolatinė kaita viso proceso metu. Antai, Teisės instituto darbuotojai, atlikę tyrimą, nustatė, kad iš visų atsitiktinai atrinktų 1046 anketuotų bylų net 614 kartų buvo užfiksuotas valstybinio gynėjo keitimas. Kai kuriose bylose gynėjai keitėsi net po 20 kartų. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad provincijos regionuose gynėjų kaita proceso metu yra mažesnė (sudaro nuo 30 iki 40 proc.). Tuo tarpu didmiesčiuose gynėjų kaita yra santykinai didelė (pvz., Kauno apygardos teisme anketuotose baudžiamosiose bylose beveik 90 proc. bylų valstybinis gynėjas buvo pakeistas bent vieną kartą).⁸² Tokia situacija rodo, kad valstybinė teisinė pagalba nėra pakankamai efektyvi. Nuolatinė gynėjų kaita silpnina įtariamojo gynybos pozicijas, neužtikrina gynybos garantijų. Tiesa, net padarius prielaidą, kad valstybė tinkami išnaudoja teisinės pagalbos kokybės skatinimo priemones, reikia pripažinti, kad valstybinė teisinė pagalba niekada netaps tokia efektyvi, kokia ji yra, tais atvejais, kai įtariamasis naudojasi savo paties pasirinkto gynėjo teisine pagalba, nes, suteikiant valstybinę teisinę pagalbą, įtariamasis, nors ir nepraranda teisės pasirinkti gynėją, tačiau jo teisės šiuo atveju yra gana ribotos. Jeigu įtariamojo

⁷⁹ Petrauskas R. Europos forumas dėl teisinės pagalbos reformos Vidurio ir Rytų Europoje // Lietuvos advokatūra. 2004, gruodis. P. 10.

⁸⁰ Mole N., Harby C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human rights. Human rights handbook, 2001. P. 58.

⁸¹ Vyriausybės nutarimas „Dėl advokato ir advokato padėjėjo, teikiančių valstybinę teisinę pagalbą, darbo apmokėjimo dydžių ir tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios. 2005, Nr.54-1857.

⁸² Valatkevičius D. Valstybės skiriama teisinė pagalba baudžiamosiose bylose // Teisės problemos. 2004, Nr. 2. P. 115.

nurodytas konkretus gynėjas nesutinka teikti valstybinės teisinės pagalbos, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, kurio žinioje yra byla, priima sprendimą dėl tokios pagalbos teikimo įtariamajam ir užtikrina jam šios pagalbos teikimą atitinkamos vietovės koordinatorius teikimu. Tiesa, reikia priminti, kad EŽTT byloje *M. v the United Kingdom*, 36 DR 155, nurodė, kad teisė pasirinkti gynėją atsiranda tuo atveju, kai asmuo turi lėšų apmokėti jo teikiamas teisinės paslaugas.⁸³

Galima pastebėti ir daugiau valstybinės teisinės pagalbos teikimo problemų, kurios neigiamai veikia įtariamojo gynybos galimybes. Manoma, kad valstybinės teisinės pagalbos sistema yra nepakankamai administruojama, nes nėra institucijos, savarankiškai valdančios valstybinės teisinės pagalbos sistemą. Teisingumo ministerijos Teisinių institucijų departamentui suteikti įgaliojimai administruoti teisinės pagalbos sistemą tėra bendro pobūdžio. Taip pat nėra nustatytų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kokybės reikalavimų ir šios pagalbos priežiūros ar kontrolės procedūrų. Prioritetas yra teikiamas *pro forma* veiksmams ir poreikiui juos kontroliuoti, pamirštant apie darbo kokybę. Nėra specialios, aiškiai reglamentuotos advokatų, norinčių teikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, atrinkimo procedūros, nepakankamas (jau minėtas) valstybės garantuojamos teisinės pagalbos finansavimas, nesukurta advokatų, teikiančių valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, profesinio mokymo programa ir pan.⁸⁴ Išvardytos problemos iškelia pagrįstą klausimą, ar valstybės įsipareigojimai teikti teisinę pagalbą asmenims yra iš tiesų vykdomi. Akivaizdu, kad valstybė turėtų pagerinti teisinės pagalbos sistemos valdymą. Įsteigta savarankiška institucija galėtų sukurti aiškius kokybės reikalavimus, nustatyti kokybės priežiūros procedūras ir kita.

Nagrinėjant įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo problematiką, atkreiptinas dėmesys į itin informatyvią EŽTT teiginį vienoje nagrinėtoje byloje, kur teismas kategoriškai pasakė, kad „paprastas oficialaus advokato paskyrimas nereiškia, kad gynyba užtikrinta, nes advokatas gali <...> išsisukinėti nuo pareigų. Jeigu teismo pareigūnams apie tai pranešama, jie privalo jį pakeisti kitu arba priversti jį atlikti pareigas“.⁸⁵ Tokias nuostatas realizuoti LR BPK yra skirtas gynėjo nušalinimo institutas. Anot R. Merkevičiaus, prokuroras, vadovaudamasis LR BPK 49 str.1 d., gali nušalinti gynėją tiek tais atvejais, kai gynėjas privatų interesą gina nusikalstamais būdais ir priemonėmis, tiek tuomet, kai jis nepanaudoja gynybos būdų ar priemonių, kurie aiškiai (akivaizdžiai) galėtų padėti apsaugoti atstovaujama privatų interesą.⁸⁶ Kiti procesualistai mano, kad minėtas BPK 49 str. iš viso

⁸³ Mole N., Harby C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human rights. Human rights handbook, 2001. P. 57.

⁸⁴ Sesickas L. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reforma // Lietuvos advokatūra. 2004, liepa. P. 6-7.

⁸⁵ Kanapeckaitė J. Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu- įtariamųjų, turinčių fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija // Jurisprudencija. 2003, t. 47(39). P.75.

⁸⁶ Merkevičius R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 136- 137.

yra nereikalingas ir prieštarauja LR Konstitucijos 31 str. 6 d., EŽTT 6 str. 3 d. c p., kuriame įtvirtinta teisė gintis padedamam savo pasirinkto gynėjo.⁸⁷ Tačiau sutikti su tokia kategoriška išvada negalima. Juk LR Konstitucija nesuteikia advokatui ar jo padėjėjui imuniteto nuo baudžiamosios jurisdikcijos, naudodamasis kuriuo gynėjas, gindamas įtariamąjį, gali nusikalsti ar skatinti kitų nusikalstamą elgesį. Todėl valstybė pareigūnų vaidmenyje privalo turėti priemonių sudrausminti netinkamas gynybos priemones naudojančius gynėjus. Šią išvadą patvirtina ir EŽTT praktika. Antai, byloje Komasiński v. Austria Teismas nurodė, kad kompetentingos valstybės institucijos turi teisę nutraukti netinkamą teisinę gynybą; tokią teisę jos įgyja, kai neefektyvi teisinė pagalba yra akivaizdi.⁸⁸ Tačiau Lietuvos įstatymo leidėjo pasirinktas būdas gynėjui nušalinti turi būti toks, kuris nesuvaržytų įtariamojo teisės turėti savo pasirinktą gynėją. Vis dėlto negalima teigti, kad LR BPK 49 str. tinkamai reglamentuoja gynėjo nušalinimo tvarką. Negalima nesutikti su R. Merkevičiumi, kuris visiškai pagrįstai atkreipia dėmesį į tai, kad modernus baudžiamasis procesas yra grindžiamas tokiu principu: „teisiniu“ baudžiamųjų procesinių santykių teisinio reguliavimo metodu, kuomet ne tik galutinį, bet ir kitus svarbiausius procesinius sprendimus, nepriklausomai nuo to, kokioje proceso stadijoje jie priimami, teismo posėdyje ar kita procesine forma išklauses abu procesinius priešininkus priima nešališkas arbitras. <...> tarpusavyje besirungiantys procesiniai priešininkai-kaltintojas ir gynėjas- negali nulemti vienas kito teisinio statuso ar galimybės realizuoti atitinkamą procesinę funkciją.“⁸⁹ Vadinasi LR BPK 49 str. nuostata, pagal kurią prokuroras turi neribotas galimybes nušalinti neteisėtas gynybos priemones naudojančią gynėją, net tik neatitinka vieno iš modernaus reformuoto baudžiamojo proceso principų, bet taip pat pažeidžia proceso šalių- kaltinimo ir gynybos- lygiateisiškumo principą, o kartu ir įtariamojo teisę gintis padedamam savo pasirinkto gynėjo. Todėl galime daryti išvadą, kad gynėjo nušalimo klausimo sprendimas turi būti perleistas ikiteisminio tyrimo nešališkam arbitrai- ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Apžvelgus įtariamojo teisės turėti gynėją procesines garantijas, galime teigti, kad nepaisant to, kad, nors institutas dar nevisiškai atitinka teisinėje valstybėje jam keliamus reikalavimus, tačiau LR BPK nuolatos tobulėja. Antai, Konstitucinis teismas 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu⁹⁰ leido taikyti įtariamojo ir jo gynėjo teisinių konsultacijų privatumo pažeidimo principą, tačiau ilgainiui buvo pripažinta, kad toks principas yra ydingas, nes pažeidus teisinių konsultacijų privatumo principą gynėjas negali tinkamai atlikti savo pareigų ir yra priverstas riboti konsultacijas, neparodyti savo tikrojo požiūrio, taigi negali, kaip savarankiškas proceso subjektas, teikti kvalifikuotos teisinės

⁸⁷ Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P.15.

⁸⁸ Mole N., Harby C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human rights. Human rights handbook, 2001 P.57.

⁸⁹ Merkevičius R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 136.

⁹⁰ Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas “Dėl BPK 58 straipsnio 2 dalies 3 punkto atitikimo Konstitucijai” Valstybės Žinios, 1994.11.25, Nr.: 91, Publikacijos Nr.: 1789.

pagalbos. Pažvelgus dar toliau į praeitį, pamatytume, kad iki 1990 m. kovo 11 d. gynėjo dalyvavimas atliekant parengtinį tardymą buvo labai ribotas. Gynėjui buvo leidžiama dalyvauti tik užbaigus tardymą, kai kaltinamajam pranešama apie parengtinio tardymo pabaigą. Tik atskirais atvejais gynėjui buvo leidžiama dalyvauti nuo kaltinimo pareiškimo momento. Ir tik nuo 1990 m. kovo 11 d. (priėmus LR Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą) buvo nustatyta, kad kiekvienam piliečiui garantuojama teisinė gynyba nuo sulaikymo momento.⁹¹ Atitinkamai pakeitimai 1991 m. gruodžio 10 d. buvo padaryti senajame BPK, kur nustatyta, kad įtariamasis teisę turi gynėją įgyja nuo sulaikymo arba pirmos apklausos momento. Taigi baudžiamasis procesas Lietuvoje nuolat žengia pirmyn ir procesinio įstatymo spragos ilgainiui bus pašalintos. Tačiau kol kas LR BPK 10 str. 1 d., kuri užtikrina įtariamojo teisę į gynybą, t.y. ir teisę gintis gynėjo padedamam, nuo sulaikymo arba pirmos apklausos momento, yra neišsami, nes ji neįpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo sudaryti realias prielaidas įgyvendinti šią teisę.

3. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo dalyvavimą duomenų rinkimo (įrodinėjimo) procese

3.1. Teisės duoti parodymus procesinės garantijos

LR BPK vartojama parodymų sąvoka, kitų valstybių BPK vartojama tik paaiškinimų, dar kitų, pavyzdžiui, RF BPK, numatyta tiek įtariamojo paaiškinimų, tiek parodymų sąvokos, tačiau skirtumo tarp jų iš esmės nėra, todėl šias sąvokas galima vartoti kaip sinonimus.

Teisė duoti parodymus (paaiškinimus) yra realizuojama per apklausą, kuri turi įvykti iškart po pranešimo apie įtarimą įteikimo įtariamajam momento. Jeigu apklausa neįvyksta iš karto po pranešimo apie įtarimą įteikimo, tuomet turi būti surašytas protokolas apie priežastis, dėl kurių apklausa neįvyko, nes įstatymas aiškiai nustato, kada turi įvykti apklausa. Tokia įstatymo nuostata sudaro realias garantijas realizuoti savo teisę duoti parodymus dėl pareikšto įtarimo. Jeigu įtariamojo apklausos momentas po pranešimo apie įtarimą pateikimo momento nebūtų aiškiai nurodytas ir priklausytų nuo prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno nuožiūros, tuomet įtariamojo teisė duoti parodymus būtų nepakankamai apsaugota. Be to, ši taisyklė yra taip pat skirta sudaryti sąlygas tiesiai baudžiamojoje byloje nustatyti. Įtariamojo teisę duoti parodymus byloje taip pat garantuoja ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro pareiga išaiškinti įtariamajam pareikšto įtarimo esmę, po kurios įvykdymo seka įtariamojo asmens apklausa.

Įtariamojo teisė duoti parodymus nepriklauso nuo to, ar jis ankščiau reikalavo suteikti jam tokią teisę. Teisė duoti parodymus privalo būti suteikta. Tačiau tai yra įtariamojo teisė, todėl jis

⁹¹ Pošiūnas A. Gynėjo dalyvavimas atliekant parengtinį tardymą // Teisė. 1992, Nr. 26. P. 118-119.

neprivalo ja naudotis. Įtariamasis taip pat nėra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą, nes jo parodymai yra gynimosi nuo jam pareikšto įtarimo priemonė. Įtariamojo vertimas duoti parodymus, apklausos metu panaudojant prievartos veiksmus, yra neteisėti veiksmai, už kuriuos numatyta tarnybinė bei baudžiamoji atsakomybė. Grubiai pažeidžiami procesiniai įstatymai ir tuo atveju, kai asmuo, įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu, apklausiamas kaip liudytojas. Tokiu atveju įtariamasis įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą ir yra verčiamas duoti parodymus prieš save.⁹²

Įtariamasis pats nusprendžia, kokius parodymus duoti. Jo parodymai gali būti susiję su faktinėmis veikos, nurodytos pranešime apie įtarimą, aplinkybėmis, juridine veikos puse (veikos kvalifikacija, atsakomybę sunkinančios ar lengvinančios aplinkybės, pasiūlymai dėl bausmės), įrodymų pakankamumu, norint asmenį pripažinti kaltu nusikalstamos veikos padarymu, jo nuomone dėl atskirų įrodymų byloje ir pan.

LR BPK 188 str. 3 d. numatyta, kad įtariamojo apklausa pradedama, paklausiant, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu jis yra įtariamasis. Įtariamasis gali prisipažinti padaręs nusikalstamą veiką, prisipažinti tik iš dalies arba neprisipažinti. Įstatymas įtariamajam garantuoja visiškai laisvą parodymų davimą ir reikalauja, kad prieš pasirašant apklausos protokolą, jis būtų pateiktas įtariamajam susipažinti arba, įtariamajam paprašius, jį perskaitytų tyrimo veiksmą atlikęs pareigūnas. Tokie veiksmai turi būti pažymėti apklausos protokole. Daugelis laikosi nuomonės, kad paties įtariamojo apklausos protokolo perskaitymas yra priimtinesnė nagrinėjamos teisės procesinė garantija. Pastabos, pareikštos dėl apklausos protokolo, privalo būti įtrauktos į protokolą ir laikomos neatsiejama jo dalimi- papildomais parodymais.

Apklausos protokolą pasirašo apklausą vykdęs asmuo, apklausos protokolą surašęs asmuo bei įtariamasis (LR BPK 179 str. 3 d.). Jeigu dėl protokolo yra pareikštos pastabos, apklausos protokolą pakartotinai turi pasirašyti visi minėti šio procesinio veiksmo dalyviai. Svarbi teisės duoti parodymus garantija yra įstatymo reikalavimas įtariamojo parodymus užrašyti pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui (LR BPK 188 str. 4d.).

Reikia pripažinti įtariamojo parodymai gali būti užfiksuoti ne tik apklausos protokole, bet taip pat ir rašytiniuose pareiškimuose, prašymuose, o įstatymo numatytais atvejais ir procesinių veiksmų atlikimo protokoluose, kurie nesusiję su įtariamojo apklausa.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai privalo kruopščiai ir visapusiškai patikrinti visus įtariamojo žodžiu bei raštu pateiktus parodymus. Tokia yra tiesos nustatymo garantija.

Svarbi įtariamojo teisės teikti parodymus garantija- apklausos atlikimo terminas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad LR BPK 188 str. nėra numatytas nei bendras apklausos terminas, nei

⁹² Baudžiamoji byla Nr. 1-384-16/ 04.

apklausos, vykstančios su pertraukomis, terminas. Todėl galime daryti išvadą, kad apklausa gali trukti visą dieną. Tai gali būti laikoma baudžiamojo proceso spraga. RF BPK 187 str. 2d. ir 3 d. nurodyta, kad apklausa be pertraukos gali trukti ne ilgiau kaip keturias valandas, o bendras apklausos terminas yra ne daugiau kaip 8 valandos. Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme taip pat vertėtų nustatyti apklausos atlikimo terminus, nes jie yra svarbi įtariamąjo teisės teikti paaiškinimus garantija. Tai svarbu ir dėl to, kad LR BPK 21 str. 4 d. nėra konkrečiai nurodyta, kad įtariamasis turi teisę atsisakyti duoti parodymus. Kai kurių užsienio valstybių kodeksuose tokia teisė įtariamajam yra suteikta, kaip jo teisės į gynybą procesinė garantija. Teisės atsisakyti duoti parodymus įtvirtinimas Kodekse papildomai sustiprintų įtariamąjo teisės gintis realizavimo galimybes. Kita vertus, kodekse galima numatyti ir platesnę procesinę įtariamąjo teisę nei teisė atsisakyti duoti parodymus, būtent, įtariamąjo teisę tylėti.

Teorijoje pateikiama dar viena įtariamąjo, kuris yra sulaikytas, teisės teikti paaiškinimus užtikrinimo priemonė. S. Popov, G. Cepliajeva siūlo įtariamąjo, kuris yra sulaikytas, apklausos teisę perduoti teismui, nes būtent teismas sprendžia laikinai sulaikyto asmens suėmimo būtinumo klausimą.⁹³ Savo monografijoje jie taip pat perteikia dar 1943 m. baudžiamojoje byloje išsakytas mintis. Šioje byloje nurodoma, kad sulaikytą įtariamąjį gali apklausti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tačiau tokiu atveju įtariamąjo apklausos metu, net jeigu pareigūnai tokio tikslo ir neturi, siekiama gauti įtariamąjo gynybai nepalankius parodymus, kurie gali būti panaudoti kaip sulaikymo pagrindumą parodantys ar kaip įtariamąjo asmens kaltę pagrindžiantys paaiškinimai. Nors LR BPK tokia nuostata nėra įtvirtinta ir apskritai sulaikyto įtariamąjo teisė duoti parodymus yra labai ribota (panaikintas 1961 m. BPK galiojęs reikalavimas apklausti sulaikytą asmenį ne vėliau kaip per 24 val. nuo sulaikymo momento), tačiau LR BPK 189 str. numato ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą įtariamąjo apklausą. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama apklausa yra svarbi įtariamąjo teisės teikti paaiškinimus garantija. Ikiteisminio tyrimo teisėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu užtikrina ir tinkamą baudžiamąjį procesą, nes garantuoja rungimosi principą procese. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu apklausti įtariamąjį gali tik prokuroras, kiti proceso dalyviai tokios teisės neturi, savo iniciatyva jokių veiksmų ikiteisminio tyrimo teisėjas taip pat negali imtis. Natūraliai iškyla klausimas, kodėl įtariamasis, norėdamas, kad jį apklaustų ikiteisminio tyrimo teisėjas, pirmiausia privalo kreiptis į prokurorą, kuris, kaip tikras proceso „šeimininkas“, gali nuspręsti, ar toks įtariamąjo (ar jo gynėjo) reikalavimas yra pagrįstas. Manytina, kad procesas nenukentėtų vien dėl to, kad įtariamajam būtų suteikta teisė tiesiogiai kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją. Juk kaltinimo ir gynybos teisės privalo būti lygios, kitaip baudžiamasis procesas gali netekti savo socialinės paskirties ir virsti susidorojimu su nusikalstamas

⁹³ Popov S., Cepliajeva. Normy novovo YPK o podozrevaemom ne obespečivajut garantij ivo konstitucionyx prav // Posijskaja justicija. 2002. Nr. 10a.

veikas padariusiais asmenimis.⁹⁴ Netinkamas įstatyminis reglamentavimas atsispindi ir praktikoje, pavyzdžiui, per pirmąjį pusmetį nuo naujojo LR BPK įsigaliojimo nebuvo nė vieno prašymo inicijuoti bent vieną proceso veiksmą, tarp jų ir įtariamojo apklausą.⁹⁵ Taigi galime daryti išvadą, kad prokurorai iki galo nėra suvokę ikiteisminio tyrimo teisėjo padėties procese, kuri ypač svarbi ginant įtariamojo teises. Procesinio įstatymo pataisa, suteikiant įtariamajam ar jo gynėjui teisę tiesiogiai kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl procesinio veiksmo atlikimo, užtikrintų įtariamojo teisės teikti parodymus procesines galimybes. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas vykdo justicijos (teisingumo) funkciją. Ikiteisminio tyrimo teisėjo surinkti duomenys gali būti panaudojami kaip įrodymai per teisminį nagrinėjimą, nes tokie duomenys yra gauti per rungimosi procedūrą, kurioje dalyvauja suinteresuotos šalys ir nešališkas arbitras- ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tiesa, nagrinėjant šią problemą, reikia prisiminti, kad įtariamasis (jo gynėjas) visada turi teisę skusti prokuroro atsisakymą patenkinti prašymą kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją. Tačiau analizuojat teismų praktiką 2003 metų laikotarpiu, galima pastebėti, kad skundai dažniausiai nepatenkinami, didžioji dalis jų yra atmetami, nes nesilaikoma nustatytos tvarkos- kreipiamasi iš karto į ikiteisminio tyrimo teisėją, prieš tai prokuroro veiksmų neapskundus aukštesniajam prokurorui⁹⁶ (tai, beje, taip pat yra netinkamo pareigūnų darbo- pareigos išaiškinti proceso dalyviams apskundimo tvarką- pasekmė).

Norėtusi dar pastebi, kad pati teisė duoti parodymus yra ydingai suformuota. Antai, Vokietijos BPK ši teisė skamba kaip teisė būti išklaustam.⁹⁷ Taigi ji yra platesnės apimties ir todėl apima ne tik įtariamojo procesines galimybes duoti paaiškinimus dėl jam pareikšto įtarimo, bet ir visais kitais jo procesinį statusą liečiančias klausimais, pavyzdžiui, taikant procesines prievartos priemones, sprendžiant jo pareikštus skundus ar prašymus ir pan.

Baudžiamojo proceso įstatymas leidžia įtariamajam teikti parodymus tiek raštu, tiek žodžiu. Raštu duoti paaiškinimai yra prijungiami prie baudžiamosios bylos. Tuo tarpu žodiniai parodymai yra užfiksuojami apklausos protokole, kuriam taikomi bendri tyrimo veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimo reikalavimai, numatyti LR BPK 179 str.

Be apklausos LR BPK numato ir kitus proceso veiksmus, kurių metu yra fiksuojami įtariamojo parodymai. Viena iš apklausos formų yra akistata. Naujojo LR BPK 191 str. ir 196 str. taip pat kalbama apie aprodymų davimą darant asmens atpažinimą, parodymų patikrinimą vietoje. Duomenys, gauti atliekant išvardytus veiksmus, užfiksuojami atitinkamo procesinio veiksmo protokole ir laikomi parodymais, nes apklausa yra vienas iš šių procesinių veiksmų elementų. Tokios

⁹⁴ Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P. 124- 125.

⁹⁵ Ten pat. P. 129.

⁹⁶ Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P. 124- 125.

⁹⁷ Kilinskas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47.P. 70.

proceso normos reiškia, kad teisę duoti parodymus galima realizuoti įvairių proceso veiksmų metu. Tai, be abejo, sutvirtina šios teisės realizavimo galimybes.

Teisės teikti parodymus realizavimo tvarka bei jos procesinis įforminimas yra svarbus šios teisės įgyvendinimo garantas. Tiek apklausa, tiek akistata bei kiti proceso veiksmai, kurių metu fiksuojami įtariamojo parodymai yra ne tik įtariamojo teisės duoti parodymus procesinė garantija, bet ir metodas įgyvendinti teisę į gynybą.

3.2. Teisės pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus procesinės garantijos

LR BPK 21 str. 4 d. numato įtariamojo teisę pateikti dokumentus, daiktus, t. y. asmuo turi teisę teikti duomenis ikiteisminiame tyrime. Tai įtariamojo teisė, kuri kyla iš jo teisės į gynybą. Šią teisę įtariamasis realizuoja tiesiogiai perduodamas rašytinius bei daiktinius įrodymus ir netiesiogiai pateikdamas prašymus išreikalauti rašytinius ar daiktinius duomenis, kurių jis pats dėl objektyvių priežasčių neturi galimybės pateikti.

Įgaliotas pareigūnas privalo užtikrinti įtariamojo teisę teikti duomenis, tačiau pateiktus duomenis jis privalo vertinti kritiškai. Pareigūnas neturi teisės atsisakyti prijungti prie bylos pateiktus daiktus, dokumentus, kurie turi reikšmės bylai, t.y. kurie patvirtina ar paneigia reikšmingas bylai aplinkybes.

Teisę pateikti dokumentus įtariamasis realizuoja pateikdamas pažymas, pažymėjimus, charakteristikas ir kitus dokumentus, kuriuos pateikia jo prašymu įmonės, įstaigos, organizacijos ar šeimos nariai, jo giminaičiai. Tais atvejais, kai įtariamasis neturi reikalingų dokumentų, daiktų ir nėra galimybės asmeniškai jų gauti, įtariamasis turi teisę pareikšti prašymus išreikalauti tokius duomenis ir prijungti juos prie bylos. Taigi LR BPK procesiškai garantuoja įtariamajam teisę savo aktyviais veiksmais pateikti tyrimui reikšmingus daiktus ir dokumentus, mažiau aktyviais veiksmais, kai daiktus ir dokumentus pateikia įtariamojo gynėjas ar jo įstatyminis atstovas bei neaktyviais veiksmais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnai, vykdydami įvairius tyrimo veiksmus, renka įrodomąją informaciją dalyvaujant įtariamajam ar jo gynėjui arba kai įtariamasis pateikia prašymus išreikalauti tam tikrus daiktus ir dokumentus.

Reikia pažymėti, kad LR BPK nereglamentuoja dokumentų bei daiktų pateikimo tvarkos. Kodeksas tenumato procesinį jų įforminimą bei laikymo tvarką. Todėl galima pateikti kelis šios problemos sprendimo variantus:

- pateiktus duomenis įforminti protokolu, kuriame būtų išdėstytas įtariamojo prašymas prijungti dokumentus ar daiktus, jų suradimo vieta ir laikas, priežastys, dėl kurių pateikti duomenys turi būti prijungti prie bylos ir pateiktų dokumentų bei daiktų

apžiūros duomenys. Po šio procesinio veiksmo toliau sektų ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas prijunti ar atsisakyti prijungti pateiktus duomenis prie bylos;

- pateikti dokumentai bei daiktai paimami, įtariamasis yra apklausiamas apie juos ir toliau seka pareigūno nutarimas dėl duomenų prijungimo ar neprijungimo prie bylos.

Autorei tikslingesnė atrodo tokia tvarka, kai dėl pateiktų daiktų ir dokumentų surašomas protokolas, o vėliau įtariamasis apklausiamas apie jo žinioje esančius dokumentus ar daiktus, jų suradimo vietą, laiką, duomenų prijungimo priežastis. Po to ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, apžiūrėjęs dokumentus ar daiktus, priima nutarimą priimti įtariamojo pateiktus duomenis ir prijungti juos prie bylos arba motyvuotai nutarimu atsisako patenkinti įtariamojo prašymą. Praktikoje dėl daiktų ir dokumentų pateikimo yra surašomas protokolas, nors kodeksas to konkrečiai nereglamentuoja. Kodeksas taip pat nedraudžia įtariamajam ar jo gynėjui pateikti daiktus ir dokumentus ir tyrimo veiksmo metu. Tokiu atveju apie tai įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą. Kodeksas taip pat nedraudžia pateikti informaciją bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu.

Įtariamasis neprivalo įrodinėti savo nekaltumo, todėl jis negali būti verčiamas pateikti turimus daiktus ir dokumentus. Kita vertus, vienas svarbiausių nekaltumo prezumpcijos postulatų – draudimas perkelti įrodinėjimo pareigą įtariamajam negali būti suabsoliutinamas. Antraip, šio postulato nekritiškas ir ignoruojant baudžiamojo proceso realijas vartojimas gali ne palengvinti, bet apsunkinti įtariamojo teisinę padėtį.⁹⁸ Kai kaltinimo šalis pateikia svarius, kaltinimą pagrindžiančius įrodymus, ji paverčia įtariamojo nekaltumo statusą niekais, todėl gynyba priversta pateikti savo argumentus, kurie patvirtintų įtariamojo nekaltumą. Taigi rungimosi principas nors ir nepaneigia nekaltumo prezumpcijos, tačiau jis varžosi su vienu svarbiausių jos postulatų, taigi ir su pačia nekaltumo prezumpcija. Rungimosi principas įgyvendinamas tada, kai besirungiančių padėtis yra vienoda. Taigi įtariamasis yra priverstas pateikti jo nurodytas aplinkybes patvirtinančius duomenis. Žinoma, tais atvejais, kai kaltinimo šalies pateikti duomenys yra silpni, įtariamasis gali naudotis savo privileijuotos padėties pranašumais ir nieko neįrodinėti.⁹⁹

Atsižvelgiant į tai, kad įtariamasis yra suinteresuotas pateikti jo kaltę paneigiančius ar ją švelninančius duomenis, logiškai iškyla klausimas, ar LR BPK suteikia vienodas procesines galimybes kaltinimo šaliai bei įtariamajam ir jo gynėjui pateikti dokumentus bei daiktus ikiteisminio tyrimo metu. LR BPK normų sisteminė analizė leidžia daryti išvadą, kad šalių galimybės teikti įrodomąją informaciją yra nelygios, todėl pažeidžiamai šalių lygiateisiškumo bei rungimosi principai procese. Pagal LR BPK 178 straipsnio 2 dalį gynėjas savarankiškai gali rinkti reikalingus duomenis,

⁹⁸ Jovaišas K. Nekaltumo prezumpcija: žinomo principo nežinomi aspektai // Teisės problemos. 2004, Nr. 4. P. 90- 91.

⁹⁹ Jovaišas K. Nekaltumo prezumpcija: žinomo principo nežinomi aspektai // Teisės problemos. 2004, Nr. 4. P. 91.

iš įmonių, įstaigų, organizacijų gauti dokumentus ir daiktus. Praktiškai tai reiškia, kad gynėjas turi teisę prašyti tik kokių nors pažymų, charakteristikų ir pan. Jeigu jam bus atsakyta, jis neturi jokių greitų ir efektyvių galimybių gauti jam reikalingus duomenis, nekalbant apie tai, kad įstatymai nenustato jokios tarnautojo ir kitų privačių fizinių bei juridinių asmenų atsakomybės už nepagrįstą atsisakymą padėti gynybai. Gynėjas taip pat negali susipažinti su informacija bet kurioje viešojoje ar privačioje institucijoje (todėl tokiu atveju sunku gauti net ir kokią nors pažymą), tuo tarpu prokuroras pagal LR BPK 155 str. šia teise naudojasi neribotai. Gynėjas taip pat negali konstatuoti jokių faktų, įvykių, aplinkybių (pavyzdžiui, yra ar ne atitinkamų pėdsakų, žymų ant dokumentų ar daiktų). Šie pavydžiai rodo, kad gynybos galimybės pateikiant tyrimui reikšmingus dokumentus bei daiktus yra gana siauros, todėl įtariamasis atsiduria nelygiavertėje padėtyje su kaltinamąja šalimi. Įstatymas nesuteikia gynybai analogiškų procesinių galių renkant duomenis byloje, kokias turi kaltinamoji šalis. Siekiant ištaisyti tokią nelygiavertę padėtį teikiant tyrimui reikšmingus daiktus bei dokumentus ikiteisminio tyrimo metu, mokslininkai pateikia tam tikrus pasiūlymus. Siūloma suteikti gynybai teisę naudoti procesines prievartos priemones, adekvačias kaltinamosios šalies naudojamai prievartai, turint tikslą rinkti ir fiksuoti įtariamąjį teisinančias aplinkybes. Mokslininkai taip pat siūlo suteikti gynėjui teisę traukti asmenis administracinę atsakomybę, t.y. teisę surašyti administracinio teisės pažeidimo protokolus (arba tik pranešimus) apie fizinių ar juridinių asmenų atsisakymą vykdyti teisėtus gynybos reikalavimus perduoti dokumentus, daiktus gynybai. Tačiau, autorės nuomone, šiuo atveju priimtinesnė RF BPK įtvirtinta nuostata, kad valstybinio valdymo institucijos, savivaldos institucijos, visuomeninės organizacijos, įmonės privalo pateikti gynėjui pažymą, charakteristikas ir kitus dokumentus ar jų kopijas. Taip pat siūloma, kad renkant ir fiksuojant reikšmingas byloje aplinkybes, gynybai turi būti suteikta teisė naudoti garso, vaizdo įrašymo arba kitą specialią techniką (išskyrus nesankcionuotą telefono, pašto, elektroninių ryšių kontrolę) bei teisė kreiptis su motyvuotu prašymu į ikiteisminio tyrimo teisėją sankcionuoti specialiųjų kontrolės priemonių taikymą.¹⁰⁰ Taigi siūlomų priemonių esmė yra užtikrinti šalių lygiateisiškumo bei rungimosi principų realų taikymą ikiteisminio tyrimo metu bei garantuoti įtariamojo teisę į gynybą. Kita vertus šios idėjos gana drąsios ir teoriškai bei praktiškai dar nėra galutinai pagrįstos. Tai reikalauja tolesnių nuodugnių ir gilesnių studijų. Iš tiesų, gynėjo teisės turi būti kažkiek sulygintos su ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro teisinėmis galimybėmis ir, kai kurių mokslininkų manymu, nepriklausyti nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimų ar ribojimų. Gindamas asmenį, gynėjas savarankiškai pasirenka gynybos poziciją. Garantuojamas konstitucinę teisę į gynybą, savo profesinę veiklą jis vykdo laisvai ir nepriklausomai, tačiau principingai laikydamasis teisėtumo ir profesinės etikos kodekso normų.¹⁰¹ Todėl, iš esmės pritariama, kad nei

¹⁰⁰ Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P.38.

¹⁰¹ Dziegoraitis A. Konstitucinė teisė į gynybą ir advokatūra teisinėje valstybėje // Justitia. 2001, Nr. 2. P. 3.

teismas, nei prokuratūra neturi teisės nurodyti ar kitaip lemti gynėjo pozicijos, kurią jis pasirenka. Taigi dar negalime teigti, kad įtariamojo teisė teikti tyrimui reikšmingus daiktus bei dokumentus (net naudojantis gynėjo pagalba) yra procesiškai apsaugota. Atvirkščiai, sistemiškai analizuodami BPK normas, galime pastebėti, kad įtariamasis turi nedaug galimybių įgyvendinti šią teisę.

Įtariamojo teisę pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus bei daiktus įgyvendinti ypač tikslinga prieš tai įgyvendinus teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Taigi galime daryti išvadą, kad vienos procesinės teisės realizavimas susijęs su kitos teisės įgyvendinimo užtikrinimu. Antai, pripažinus, kad teisė teikti prašymus yra nepagrįstai suvaržoma, kai pagal BK 178 straipsnį 2 dalį įtariamasis ir jo gynėjas turi tik teisę, tik raštu ir tik prašyti atlikti LR BPK numatytus ikiteisminio tyrimo veiksmus, darytina išvada, kad dėl to gali nukentėti ir kita įtariamojo procesinė teisė, būtent, teisė teikti tyrimui reikšmingus daiktus bei dokumentus.

3.3. Teisės pateikti prašymus procesinės garantijos

Įtariamojo teisė pateikti prašymus- viena iš įtariamojo dalyvavimo įrodinėjimo procese formų. LR BPK nenustato klausimų, dėl kurių įtariamasis gali pareikšti prašymus. Įtariamasis gali pareikšti prašymus įvairiais klausimais, kurie iškyla įrodinėjimo procese ir nuo kurių teisingo išsprendimo priklauso tiesos nustatymas byloje. Pavyzdžiui, įtariamasis gali prašyti atlikti tam tikrus procesinius veiksmus, surinkti gynybai reikalingus duomenis, panaikinti ar pakeisti kardomąją priemonę ir pan. Įtariamasis gali pareikšti prašymus bet kokia forma- tiek raštu, tiek žodžiu. Kartais įtariamasis pareiškia prašymus dalyvauti atliekant konkrečius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Įtariamasis turi tokią teisę. Atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus aptinkami, procesiškai įtvirtinami ir patikrinami byloje esantys duomenys. Reikia pabrėžti, kad kai kuriuos tyrimo veiksmus neįmanoma atlikti, nedalyvaujant įtariamajam. Apskritai įtariamojo dalyvavimas atliekant atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus gali suteikti didelės naudos įvykio tyrimui, nustatant esminės reikšmės baudžiamosios bylos tyrimui turinčias aplinkybes. Įtariamojo teisę pareikšti prašymus garantuoja ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro pareiga priimti ir prijungti gautą prašymą prie baudžiamosios bylos medžiagos, jeigu prašymas yra pateiktas raštu. Jeigu įtariamasis pareiškia žodinį parašymą, pareigūnas privalo jį užfiksuoti bei patenkinti jį, jei tie faktai, kuriuos įtariamais prašo nustatyti, turi reikšmės baudžiamajai bylai. Šią įtariamojo teisę taip pat garantuoja reikalavimas motyvuoti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro priimtą nutarimą atsisakyti tenkinti įtariamojo parašymą, nors Kodeksas (LR BPK 178 str. 3 d.) šio konkretaus reikalavimo- motyvuoti atsisakymą tenkinti pareikštą prašymą- aiškiai nenustato. Apie priimtą ikiteisminio tyrimo

pareigūno, prokuroro nutarimą turi būti pranešta įtariamajam, kuris turi teisę jį apskųsti LR BPK nustatyta tvarka per 7 d. nuo jo gavimo.

Jeigu įtariamojo pareikštas prašymas buvo kartą atmestas, tai nereiškia, kad jis nebegali pareikšti analogiško prašymo pakartotinai, esant pateisinamoms jo prašymo pareiškimo priežastims. Tai svarbi procesinė nuostata ir, pasinaudojant kitų valstybių, pavyzdžiui, Rusijos Federacijos, patirtimi, ją būtų naudinga turėti naujame LR BPK. Prašymo negalima atmesti vien todėl, kad jis buvo pareikštas ir nepatenkintas anksčiau. Prašymą būtina išspręsti iš esmės. Atmesdami neteisėtus, nepagrįstus įtariamojo prašymus, pareigūnai vis dėlto neturėtų nepatenkinti tų prašymų, kurie yra nukreipti į įtariamojo teisių, kurias garantuoja įstatymas, gynybą. Nepagrįstas įtariamojo prašymų atmetimas daro žalą ne tik įtariamojo interesams, bet ir pačiam bylos tyrimui. Žinoma, įtariamasis turi nurodyti, kokius faktus jis siekia nustatyti, prašydamas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro atlikti vienus ar kitus veiksmus. Neįvykdžius šio reikalavimo, prašymas neturės jokios procesinės reikšmės.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro išeities pozicija, sprendžiant pareikštus prašymus, turi būti tokia, kad įvykdytos nusikalstamos veikos momentas teismo nagrinėjimo metu būtų maksimaliai atkurtas, t. y. pareigūnas turi pareigą atlikti išsamų ir nešališką bylos aplinkybių tyrimą ir atsižvelgiant į tai, tenkinti arba atmesti pateiktus prašymus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad termino, per kurį pateiktas prašymas turi būti išspręstas, kodeksas nenumato. Galime daryti išvadą, kad prašymo išsprendimas išimtinai priklauso nuo pareigūno valios. Tai nepageidautina Kodekso spraga, kuri turi būti kuo greičiau pašalinta. Juk teisės neapibrėžtumas gimdo teisės taikytojo savivalę. Todėl rekomenduotina LR BPK 178 str. numatyti, kad pateikti prašymai turi būti išspręsti nedelsiant. Tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo metu pareikšto prašymo išspręsti nedelsiant nėra galimybės, prašymas turi būti išspręstas ne vėliau kaip per 3 dienas nuo jo gavimo. Manytina, kad toks 3 dienų terminas yra optimalus ir protingas. Be to, tokio termino laikomasi ir nagrinėjant įtariamojo prašymus pagal RF BPK.

Praktikoje jeigu įtariamojo prašymas yra patenkintas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas apie tai gali pranešti įtariamajam žodžiu arba raštu. RF BPK yra numatyta, kad apie priimtą ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimą pranešama įtariamajam. LR BPK tokios normos nėra. Vis dėlto, autorės nuomone, net ir paminėta RF BPK norma negali optimaliai apsaugoti įtariamojo procesinę teisę teikti prašymus. Įstatymas turi būti detalus, tam, kad nekiltų jokių abejonių, o įtariamojo procesinės teisės būtų visiškai saugios nuo bet kokių galimų piktnaudžiavimų. Siūlytina LR BPK nustatyti 3 d. terminą nuo nutarimo priėmimo nutarimo nuorašui išsiųsti.

Kodekse taip pat pasigendame procesinės taisyklės, kad prašymai gali būti pareiškiama bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu. Apskritai šiai įtariamąjui teisei bei jos procesinėms garantijoms Kodekse skiriamai labai mažai dėmesio. Tą pripažįsta ir naujojo baudžiamojo proceso teisės vadovėlio rengėjai- „prašymų pateikimo tvarka ir atvejai LR BPK nėra išsamiai reglamentuojami“¹⁰². Beje, minėtas ir nagrinėtas LR BPK 178 str. reglamentuoja tik prašymų dėl tam tikrų veiksmų atlikimo pateikimą bei jų išsprendimą. Kodeksas nenumato reikalavimo pateiktus rašytinius prašymus prijungti prie baudžiamosios bylos ir pan. Pareigūnų procesinė veikla sprendžiant pateiktus prašymus palikta jų diskrecijos teisei. Tačiau, autorės nuomone, tai teikia daugiau žalos, nei naudos. Vadovaujantis analogijos bei lyginamuoju metodais, galėtume pasiūlyti įstatymų leidėjui perimti Rusijos Federacijos patirtį šioje srityje ir LR BPK detaliau sureglamentuoti šios procesinės teisės realizacijos galimybes. RF BPK šiai procesinei teisei skirtas atskiras 15 skirsnis, tuo tarpu LR BPK pasigendama net atskirų normų, kurios aiškiai sureguliuotų šios teisės procesinį įgyvendinimą.

Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad LR BPK 178 str. numato, kad prašymai atlikti procesinius veiksmus gali būti pateikiami tik raštu, tokiu būdu nepagrįstai suvaržant įtariamąjui procesinę teisę pateikti prašymus žodine forma. Tuo tarpu RF BPK aiškiai nustato, kad rašytiniai prašymai prijungiami prie baudžiamosios bylos, o prašymai, pateikti žodžiu, fiksuojami procesinio veiksmo atlikimo protokole.

LR BPK numato svarbią nagrinėjamos įtariamąjui teisės procesinę garantiją- 7 dienų terminą apskūsti prokuroro nutarimą, kuriuo atsisakoma tenkinti pareikštą prašymą, ikiteisminio tyrimo teisėjui (o ne aukštesniajam prokurorui). Tai svarbi jo teisės procesinė garantija. Nors, kaip pastebi M. Gušauskienė, sunku suprasti, kodėl įstatymų leidėjas taip diferencijuoja procesinių veiksmų apskūdimą tvarką, vienu atveju nurodydamas, kad skundus dėl prokuroro veiksmų nagrinėja aukštesnysis prokuroras, kitu atveju- kad skundus dėl prokuroro nagrinėja ikiteisminio tyrimo teisėjas. Anot M. Gušauskienės, būtų protinga, kad proceso dalyviai, tarp jų ir įtariamasis, galėtų tiesiogiai ir visais atvejais, kaip ir nagrinėjama, skūstis ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tiesa, skundžiamas prokuroro nutarimas, kuriuo atsisakoma patenkinti prašymą, visada turi būti motyvuotas. Tai taip pat yra šios teisės procesinis užtikrinimas. LR BPK tokio nutarimo požymio nenustato, todėl manytume, kad jį verta numatyti Kodekse. Tik motyvuotas nutarimas yra pagrįstas. Nutarimo pagrįstumas ir motyvacija sudaro organinę visumą. Nutarimo motyvuotumas pabrėžia jo pagrįstumą ir tokiu būdu užtikrina teisę į gynybą nuo pareigūnų savivalės. Nemotyvuotas nutarimas neatitinka įstatymo reikalavimų, o tai reiškia, kad jis yra neteisėtas.

¹⁰² Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 81.

Pastebėtina ir tai, kad LR BPK 170 str. 5 d. su prašymu atlikti tam tikrus proceso veiksmus į ikiteisminio tyrimo teisėją gali kreiptis tik prokuroras. Tai grubus įtariamojo teisės teikti prašymus procesinių garantijų- lygiateisiškumo principo ir sąžiningo proceso principo- pažeidimas. Baudžiamasis procesas yra skirtas apsaugoti visuomenės interesus nuo nusikalstamų veikų. Tačiau vienas iš baudžiamojo proceso tikslų yra siekti, kad nė vienas nekaltas nebūtų nubaustas (LR BPK 1 str.). Šių priešingų interesų suderinamumas yra baudžiamojo proceso pagrindas, esminis procesinės garantijos požymis, nes procesinė garantija gali būti tik teisėta priemonė, kuri nepažeidžia priešingos šalies (gynybos arba kaltinimo) teisėtų interesų. Be to, toks reglamentavimas, kai gynybos galimybės yra susiaurinamos, prieštarauja baudžiamajame procese taikomam *favor defencionis* (papildomų garantijų suteikimo gynybai) principui. Gynyba yra silpnesnė proceso šalis, todėl būtent jai turi būti suteikiamos papildomos nuolaidos procese, vengiant tokios nuostatos taikymo kaltinimo šalies atžvilgiu, kuri turi didesnes galimybes rinkti įrodomąją informaciją.

4. Procesinės garantijos, užtikrinančios įtariamojo teisėtą interesą siekti nešališko ikiteisminio tyrimo

4.1. Teisės pareikšti nušalinimus procesinės garantijos

Siekiant užtikrinti išsamų, nešališką baudžiamosios bylos aplinkybių tyrimą bei priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą byloje, įstatymas reikalauja, kad asmenys, kurie tiria padarytą veiktą, nagrinėja baudžiamąją bylą, vykdo teisėtumo priežiūrą bei kiti proceso dalyviai būtų objektyvūs. Baudžiamojo proceso įstatymas nušalinimo institutu siekia įgyvendinti nešališkumo ir teisingumo principus tiriant baudžiamąsias bylas. Šis institutas garantuoja įtariamojo teisėtą interesą, kad baudžiamosios bylos tyrimui įtakos negalės daryti suinteresuoti bylos baigtimi proceso dalyviai, o priimami sprendimai bus teisėti ir pagrįsti. Lyginat naująjį ir senąjį LR BPK, ši įtariamojo teisė yra nauja, nes pagal senąjį BPK tokios procesinės teisės įtariamasis neturėjo, tiksliau, ji nebuvo atskirai išskirta.

Nešališki privalo būti ir valstybės pareigūnai, nuo kurių veiksmų ir priimamų sprendimų priklauso ikiteisminio tyrimo eiga (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas), tiek proceso dalyviai, kurie padeda tirti bylą (vertėjas) ir nustatyti tiesą byloje (specialistas,

ekspertas).¹⁰³ Nešališkumo garantija yra įstatymo nustatyta asmenų, išvardytų LR BPK 60 str. 1 d., pareiga nusišalinti, esant LR BPK 58 str. numatytiems pagrindams. Anot Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, nešališkumas yra ne tik reikalavimas tirti ir nagrinėti bylą nešališkai renkant tiek įkaltinančius, tiek teisinančius duomenis, išaiškinant tiek sunkinančias, tiek lengvinančias atsakomybę aplinkybes, bet taip pat ir reikalavimas paisyti įstatymo nustatytų aplinkybių, kurioms esant asmuo negali būti laikomas nešališkas ir galinčiu byloje priimti objektyvų sprendimą.¹⁰⁴ Jeigu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, vertėjas, ekspertas, specialistas turi priežasčių, dėl kurių įtariamasis jam gali pareikšti nušalinimą, jis privalo nusišalinti. Ši pareigūno pareiga kyla iš jo profesinės etikos reikalavimų. Taigi jeigu pagrindas nusišalinti yra žinomas iš anksto, pareigūnas neturėtų delsti ir apie nusišalinimą turėtų pareikšti kaip įmanoma anksčiau. Nusišalinimas neturėtų trukdyti ikiteisminio tyrimo eigos.¹⁰⁵ Kita vertus, nusišalinimas visada turi būti pagrįstas. Nepagrįstą nusišalinimą įtariamasis gali būti apskūsti LR BPK 62- 65 str. nustatyta tvarka, nes toks nusišalinimas gali prieštarauti įtariamojo interesui operatyviai ištirti visas bylos aplinkybes.

Pareigūnas privalo nusišalinti, jeigu jis tiesiogiai ar netiesiogiai yra suinteresuotas bylos baigtimi. Ikiteisminio tyrimo metu tai liečia ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją, vertėją, specialistą bei ekspertą. Tiesioginis suinteresuotumas bylos baigtimi gali būti suprantamas kaip asmens suinteresuotumas konkrečioje byloje, kai tam tikras ikiteisminio tyrimo dalyvis turi materialinį ar kitokį asmeninį interesą, kuris bus arba gali būti paliestas ikiteisminio tyrimo metu. Netiesioginis suinteresuotumas bylos baigtimi suprantamas kaip suinteresuotumas asmuo, kuris nors ir neturi tiesioginio suinteresuotumo bylos baigtimi, tačiau bylos baigtimi yra suinteresuoti asmenys, kurių interesams jis nėra abejingas dėl giminystės ryšių, artimų santykių ir pan. priežasčių.

Jeigu pareigūnas, esant nusišalinimo pagrindams, savo iniciatyva pats nenusišalina, nušalinimą jam gali pareikšti įtariamasis. Vadovaujantis LR BPK 60 str. 4 d., įtariamasis, kuris reiškia nušalinimą ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kreipiasi į ikiteisminio tyrimo pareigūną, kai reiškia nušalinimą prokurorui- į prokurorą, o, kai reiškia nušalinimą ikiteisminio tyrimo teisėjui- kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Į minėtus pareigūnus dėl nušalinimo kreipiamasi tik raštu. Svarytina, ar įstatymo draudimas kreiptis dėl nušalinimo žodžiu yra pagrįstas. Juk tais atvejais, kai įtariamasis dėl nušalinimo kreipiasi į pareigūną žodžiu, pareigūnas turi visas procesines galimybes surašyti protokolą dėl nušalinimo ir kartu su įtariamoju jį pasirašyti, o vėliau jį perduoti atitinkamai arba prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, arba apylinkės teismo pirmininkui. Be to, šią siūlomą

¹⁰³ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 117.

¹⁰⁴ Kasacinė nutartis Nr. 2K- 325/ 2003 // <http://www.lat.litlex.lt>.

¹⁰⁵ Goda G., Kazlauskas M. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 163.

alternatyvią procesinę taisyklę pagrindžia analogija su apskundimo instituto procesinėmis nuostatomis, kurios numato tapačius reikalavimus. Beje, teisminėje stadijoje jokių ribojimų dėl nušalimo formos nenumatyta, nušalimas gali būti pareiškiamas tiek raštu, tiek žodžiu. Kita vertus, nesuprantamas įstatymo draudimas dėl nušalinimo tiesiogiai kreiptis į prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją ar atitinkamai apylinkės teismo pirmininką. Tokios įstatyminės nuostatos galėtų papildomai garantuoti įtariamojo teisėtus interesus.

Įtariamojo teisę pareikšti nušalinimus garantuoja tai, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo pareikštą nušalinimą perduoti atitinkamai prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui ar apylinkės teismo pirmininkui (LR BPK 60 str. 4 ir 5 d.). Įstatymas nustato ir nušalinimo pareiškimo (prašymo) perdavimo terminus- pareiškimas (prašymas) dėl nušalinimo turi būti perduotas per vieną dieną nuo to momento, kai jis gautas, o prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar tinkamai apylinkės teismo pirmininkas privalo per dvi dienas išspręsti pareikšto nušalinimo klausimą. Pažymėtina tai, kad pareiškimas dėl nušalinimo nesustabdo proceso, o tai- operatyvaus proceso garantija. Apskritai, nušalinimo pagrįstumo klausimui išspęsti įstatymas nustato labai trupus terminus: vieną dieną perduoti nušalinimo pareiškimą prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui ar apylinkės teismo pirmininkui ir dvi dienas išspręsti pareikšto nušalinimo klausimą, o dėl vertėjo, eksperto ar specialisto nušalinimo turi būti nuspręsta per įmanomai trumpiausią laiką. Taigi LR BPK siekia, kad bylos baigtimi suinteresuotas pareigūnas ar kitas proceso dalyvis būtų kuo greičiau nušalintas nuo dalyvavimo procese, įstatymas reikalaujama, kad nušalinimo klausimas būtų išspręstas be nepateisinimo delsimo.

Skirtingai nei sprendžiant ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo nušalinimo klausimą, vertėjo, eksperto, specialisto nušalinimo išsprendimo terminas galiojančiuose baudžiamojo proceso įstatymuose nėra nustatytas. Todėl įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti visišką objektyvumą ikiteisminiame tyrime, privalo nustatyti analogiškus terminus, sprendžiant minėtų ikiteisminio tyrimo dalyvių nušalinimo klausimą. Dėl vertėjo, eksperto ar specialisto nušalinimo nusprendžia ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas arba prokuroras, pareiškimą dėl nušalinimo paduodant jiems tiesiogiai. Be bendrų nušalinimo pagrindų vertėjas, ekspertas, specialistas negali dalyvauti procese ir tais atvejais, kai paaiškėja jų nekompetentingumas. Toks papildomas nušalinimo pagrindas užtikrina įtariamojo interesą, kad byloje dalyvautų tik kompetentingi pareigūnai, kurie gali tinkamai atlikti savo pagrindinę funkciją- padėti nustatyti tiesą byloje.

Atkreiptinas dėmesys, kad LR BPK nenustato baigtinio nušalinimo pagrindų sąrašo, nes LR BPK 58 str. 1 d. 4 p. numato, kad proceso dalyviai, tarp jų ir įtariamasis, gali nurodyti ir kitas aplinkybes, kurios kelia pagrįstas abejones šiame kodekse nurodytų pareigūnų nešališkumu. Kadangi

nušalinimo aplinkybių sąrašas nėra baigtinis, apie ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo galėjimą dalyvauti tiriant bylą sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju atskirai. Taigi įtariamajam yra suteikiamos visos galimybės išsakyti savo nuomonę dėl pareigūno šališkumo. Tam tereikia pagrįstai nurodyti nušalinimo pagrindą- BPK numatytą aplinkybę- (pavyzdžiui, praktikoje pareikštas pareigūnui nušalinimas laikomas pagrįstu, jeigu pareigūnas išreiškė išankstinę nuomonę dėl bylos nagrinėjimo rezultato arba įtariamojo kaltės)¹⁰⁶ ir motyvus, kurie pagrindžia tokio pagrindo buvimą. Priešingu atveju, pareiškęs nepagrįstą nušalinimą, įtariamasis negali tikėtis jam palankus sprendimo. Paanalizavus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) kasacines nutartis, vis dėlto tenka pripažinti, kad proceso dalyviai, o tarp jų ir įtariamasis, gana retai suformuoja pagrįstus nušalinimo pagrindus¹⁰⁷. Proceso dalyviai paprastai nurodo pagrindus, kurie nesudaro LR BPK 58 str. 4 d. numatytų aplinkybių, t. y. nenurodo kitas aplinkybes, keliančias pagrįstų abejonių pareigūno nešališkumu. Pavyzdžiui, kasacinėje nutartyje Nr. 2 K- 605/ 2005 LAT nurodė, kad vien tai, kad nukentėjusiojo ir pareigūno pavardės sutampa, nėra pagrindas pripažinti jį šališku, jeigu kitų duomenų dėl pareigūno šališkumo asmuo nenurodo.¹⁰⁸ Kasacinėje nutartyje Nr. 2 K- 377/ 2005 LAT teisėjų kolegija nurodė, kad kasatoriaus argumentai dėl šališkumo nėra pakankamai informatyvūs, kad leistų padaryti išvadas dėl pareigūno šališkumo.¹⁰⁹

Pastebėtina, kad Kodeksas įsakmiai reikalauja priimti rašytinį sprendimą, t. y. nutarimą ar nutartį, ir pasirašytinai su juo supažindinti įtariamąjį tik tais atvejais, kai pareiškimas (prašymas) dėl nušalinimo yra atmestas. Taigi tada, kai pareiškimas ar prašymas dėl nušalinimo yra patenkintas, proceso įstatymas nereikalauja, kad baudžiamojoje byloje būtų procesinis dokumentas, kuris aiškiai parodytų, kodėl vienas proceso dalyvis buvo pakeistas kitu. O juk tai galėtų garantuoti įtariamojo teisėtą interesą, kad pagrįstai nušalintas proceso dalyvis ir vėliau negalės dalyvauti procese. Be to, kai nušalinimo klausimą sprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas, apylinkės teismo pirmininkas ir priima sprendimą nušalinti prokurorą ar ikiteisminio tyrimo teisėją, nepriėmus nutarties iš viso nėra aiškaus procesinio būdo užfiksuoti ir įgyvendinti teisėjo priimtą sprendimą.¹¹⁰ Tai, be abejo, pažeidžia tinkamo baudžiamojo proceso reikalavimus bei įtariamojo teisėtus interesus.

4.2. Teisės apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus procesinės garantijos

¹⁰⁶ Kasacinė nutartis Nr. 2K-325/ 2003 // <http://www.lat.litlex.lt>

¹⁰⁷ Kasacinė nutartis Nr. 2K- 64/ 2003, kasacinė nutartis Nr. 2K-215/ 2003, kasacinė nutartis Nr. 2K-104/ 2005 <http://www.lat.litlex.lt>

¹⁰⁸ Kasacinė nutartis Nr. 2K-605/ 2005 // <http://www.lat.litlex.lt>

¹⁰⁹ Kasacinė nutartis Nr. 2K-377/ 2005 // <http://www.lat.litlex.lt>

¹¹⁰ Goda G., Kazlauskas M. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P.168.

Galimybė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir atitinkamai nutarimus ar nutartis turi didelę reikšmę tiek ginant viešuosius interesus, tiek ir užtikrinant įtariamąjo teises bei teisėtus interesus. Skirtingai nuo nušalinimo instituto, skundais, kuriuose skundžiami minėtų pareigūnų veiksmai ar sprendimai, nesiekama nušalinti pareigūno nuo baudžiamosios bylos tyrimo. Šis institutas baudžiamajame procese turi siauresnį tikslą, o būtent, paduoti skundu pareiškėjas siekia atstatyti jo pažeistas tam tikras teises, panaikinti pareigūno nustatytus apribojimus jam.

Skundai dėl procesinių veiksmų bei nutarimų, nutarčių gali būti paduodami viso ikiteisminio tyrimo metu. Įtariamasis gali paduoti skundą dėl pareigūno atsisakymo iškviesti ir apklausti liudytoją, dėl atsisakymo prijungti prie bylos vienus ar kitus dokumentus ar daiktus, dėl atsisakymo atlikti eksperimentą, dėl nepagrįstos, neteisėtos, per griežtos procesinės prievartos priemonės taikymo, prievartinių veiksmų, išgaunant parodymus ir pan. Taigi, atrodo, jog įtariamasis gali pareikšti skundą dėl bet kokių ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinių veiksmų ar sprendimų, kurie, įtariamąjo nuomone, riboja ar pažeidžia jo teises ar teisėtus interesus. Tai labai svarbi įtariamąjo teisės skusti pareigūno veiksmus ar sprendimus garantija. Deja, sistemiškai analizuodami LR BPK normas, galime pastebėti, kad įtariamasis ne visada gali naudotis šia reikšminga jo gynybai procesine teise.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras savo priimamus sprendimus įformina nutarimais (LR BPK 30 str.). BPK komentaro autoriai taip pat mano, kad tais atvejais, kai prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas priima motyvuotą sprendimą turi būti surašomas nutarimas.¹¹¹ Tuo tarpu atliekant LR BPK 187 str. numatytą veiksmą bei priimant čia minimą sprendimą vartojama ne nutarimo sąvoka, o pranešimo apie įtarimą. Pranešimas apie įtarimą ir nutarimas nėra tapačios teisinės sąvokos ar analogiški procesiniai dokumentai, todėl mokslininkai pagrįstai tvirtina, kad nėra pagrindo manyti, kad LR BPK 21 str. 4 d. užtikrina pranešimo apie įtarimą apskundimo teisę.¹¹² Taigi darytina išvada, kad pranešimo apie įtarimą apskundimo tvarka nėra aptarta. Tokia teisės spraga gali sudaryti prielaidą kaltinamajai šaliai teigti, kad pranešimas apie įtarimą negali būti skundžiamas nei kaip ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmas, nei kaip sprendimas.¹¹³ Tokia kategoriška išvada nepagrįstai apribotų įtariamąjo galimybes gintis, pažeistų procesinę šalių lygybę, rungimosi principą ikiteisminiame tyrime.

Procesinis įstatymas taip pat nesuteikia įtariamajam galimybės apskusti prokuroro nutarimą pabaigti ikiteisminį tyrimą ir perduoti bylą teismui. Tai reikšminga proceso stadija, tačiau įtariamajam nėra suteikiama galimybė išsakyti savo prieštaravimus dėl tolesnio bylos nagrinėjimo

¹¹¹ Goda G., Kazlauskas M. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 67.

¹¹² Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P. 39.

¹¹³ Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P. 39.

racionalumo, nors tuo pačiu įstatymas suteikia teisę įtariamajam prieštarauti prokuroro sprendimui kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu. Manytina, kad toks reglamentavimas pažeidžia sąžiningo proceso reikalavimus, todėl visiškai pagrįsta būtų suteikti įtariamajam teisę apskusti prokuroro nutarimą pabaigti ikiteisminį tyrimą ir perduoti bylą teismui. Priešingu atveju, gynyba neturės galimybių išsakyti savo nuomonės dėl bylos pabaigos ir bylos perdavimo teismui bei paneigti prokuroro teiginius. Be to, tokia įstatymo sukurta situacija pažeidžia įtariamojo teisę į gynybą, nes jis neturi galimybių paprieštarauti, išsakyti savo nuomonės. Tokios teisės pabaigti ikiteisminį tyrimą ir perduoti bylą teismui suteikimas prokurorui taip pat pažeidžia ir šalių procesinį lygiateisiškumą, kuris, pasak EŽTT, reikalauja, kad šaliai būtų suteikta pagrįsta galimybė pateikti savo bylos vertinimą tokiomis sąlygomis, kurios nepastatytų jos į iš esmės blogesnę padėtį negu yra oponentė.¹¹⁴

Procesualistai pastebi ir dar vieną naujojo BPK spragą: procesinis įstatymas nesuteikia įtariamajam galimybės apskusti ikiteisminio tyrimo pradžią.¹¹⁵ Vadovaujantis LR BPK 166 str. ikiteisminis tyrimas pradėdamas, kai įgalioti pareigūnai ant pareiškimo užrašo rezoliuciją, kurioje turi būti aiškiai išreikštas sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą. LR BPK nepateikia aiškaus atsakymo dėl to, ar įtariamasis, dėl kurio pradėtas ikiteisminis tyrimas, gali jį apskusti ir jei gali, tai, kokia yra ši apskundimo tvarka. Žinoma, įtariamasis turi turėti procesinių galimybių apskusti tokį įgalioto pareigūno sprendimą, nes pareigūnas, piktnaudžiaudamas savo procesinėmis galiomis, gali savavališkai pradėti persekioti niekuo dėtą asmenį. Toks pareigūno elgesys negali likti nepastebėtas, ikiteisminis tyrimas tokio asmens atžvilgiu turi būti nedelsiant nutrauktas, nepagrįstai patrauktam įtariamuoju asmeniui turi būti atlyginta žala, o pareigūnai patraukti atsakomybėn. Akivaizdu, kad pareigūnų neteisėtus veiksmus bei sprendimus greičiausiai gali pastebėti įtariamasis- asmuo, kurio interesai ikiteisminio tyrimo metu gali būti labiausiai pažeisti. Taigi būtų visiškai protinga leisti įtariamajam arba skusti ikiteisminio tyrimo pradžią, arba apsiriboti pranešimo apie įtarimą apskundimo tvarkos nustatymu.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad LR BPK nėra numatyta įstatyme nurodytų pareigūnų neveikimo apskundimo galimybė. Pažvelgus į kitų valstybių BPK, galima pastebėti, kad paprastai įstatymas suteikia įtariamajam tokią teisę. Antai, RF BPK 46 str. 4 d. 10 p. garantuoja įtariamajam šią teisę. Lietuvos baudžiamojame proceso įstatymas nepagrįstai susiaurina analizuojamos įtariamojo teisės turinį. Įstatymas netiksliai formuoja skundo dalyką, todėl sudaro prielaidas teigti, kad pareigūno neveikimas neskųstinas. O juk baudžiamojame proceso normos negali būti sukonstruotos taip, kad trukdytų nustatyti tiesą byloje, priimti teisėtus ir pagrįstus sprendimus byloje.¹¹⁶ Todėl toks

¹¹⁴ Girduškas M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai // Teisė. 2004, Nr. 53. P. 105.

¹¹⁵ Gušauskienė M. Ikitiesminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P. 125.

¹¹⁶ Ažubalytė R. Legalumo ir tikslingumo principai vykdant baudžiamąjį persekiojimą: ištakos, raida, tendencijos // Jurisprudencija. 2001, t. 21 (13). P. 95.

įstatyminis reguliavimas netinkamas ir todėl ateityje keistinas. Šiuo metu vis dėlto turėtų formuotis praktika, kad pasyvius pareigūno veiksmus arba neveikimą būtų galima skųsti tiek raštu, tiek žodžiu aukštesniam pareigūnui.¹¹⁷

Baudžiamojo proceso įstatymas garantuoja įtariamojo teisę apskųsti kompetentingų pareigūnų procesinius veiksmus bei priimtus sprendimus byloje, nustatydamas visą eilę pareigų ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, dėl kurių veiksmų, priimtų nutarimų ar nutarčių yra paduoti skundai. LR BPK reikalauja iš ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro priimti tiek rašytinius, tiek žodinius skundus. LR BPK 62 str. 2 d. numatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras dėl žodinių skundų surašo protokolą. Protokolą pasirašo pareiškėjas ir skundą priėmęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Analogiška reglamentacija yra įtvirtinta LR BPK 63 str. 2 d.

Kita įtariamojo apskundimo teisės garantija- įstatymo nustatyta skundo išnagrinėjimo tvarka. LR BPK 64 str. 2 d. bei 65 str. 2 d. reikalauja, kad prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, apylinkės teismo pirmininkas skundą išnagrinėtų per penkias dienas nuo skundo ir jam išnagrinėti reikiamos medžiagos gavimo dienos. Taigi darytina išvada, kad įstatymas, nustatydamas tokius terminus, reikalauja operatyviai reaguoti į paduotą skundą, o tai, be abejo, užtikrina įtariamojo interesus. Kita vertus, analizuodami skundų nagrinėjimo praktiką, galime pastebėti, kad 5 d. terminas yra gana dažnai pažeidžiamas.¹¹⁸ Todėl čia galėtų pasitarnauti Rusijos Federacijos patirtis reglamentuojant skundų nagrinėjimo procedūrą. Antai, RF BPK 124 str. 1 d. nurodyta, kad išimtiniais atvejais, kai skundui išnagrinėti reikia išsireikalauti papildomos medžiagos ar imtis kitų priemonių, skundo nagrinėjimas gali trukti iki 10 d., apie tai turi būti pranešta skundo pareiškėjui. Tokia procesinė nuostata išsprendžia praktikoje kylančius nesutarimus, kai įgaliotas pareigūnas neturi galimybių išspręsti skundą per gana trumpą įstatymo numatytą laikotarpį, o skundo pareiškėjas- įtariamasis, būdamas nepatenkintas skundo neišnagrinėjimu laiku, yra privertas skųsti tariamą pareigūno pasyvumą.

Analizuojant Lietuvos BPK nustatytą apskundimo tvarką, iškyla tam tikros abejonės, ar ši tvarka pakankamai procesiškai užtikrina nagrinėjamą įtariamojo teisę. Manytina, kad visi skundai turi būti adresuojami teismui, t.y. pagal bendrą reikalavimą tuo pačiu lygmeniu skųsti negalima. Be to, kaip jau buvo minėta, vienas svarbiausių modernaus baudžiamojo proceso principų yra „teisminis“ baudžiamųjų procesinių santykių teisinio reguliavimo metodas, kuomet svarbiausius procesinius sprendimus priima nešališkas arbitras.¹¹⁹ Šis metodas taip pat išreiškia, įprasmina itin reikšmingą baudžiamojo proceso principą- teismo ir kitų baudžiamojo proceso subjektų funkcijų

¹¹⁷ Kilinskas V. Įtariamojo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47. P. 74.

¹¹⁸ Merkevičius R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 129.

atskyrimo principą. Proceso įstatymas numato, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmai bei jo priimtos nutartys dėl procesinių prievartos priemonių taikymo gali būti skundžiami apylinkės teismo pirmininkui. Doktrinoje pagrįstai kritikuojama, kad šiuo atveju nesilaikoma bendros taisyklės, pagal kurią vienos instancijos sprendimas apskundžiamas aukštesnei instancijai.¹²⁰ Apskundžiant ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ar nutartis to paties apylinkės teismo pirmininkui, ši taisyklė yra pažeidžiama, nes apylinkės teismo pirmininkas nėra aukštesnioji instancija. Jis yra toks pat teisėjas, kaip ir kiti teismo teisėjai, tik jis yra paskirtas jiems vadovauti.¹²¹ Galima manyti, kad šiuo atveju neveikia pačios teismų sistemos savikontrolės mechanizmas, taigi nevykdomas arba netinkamai vykdomas teisingumas. Įstatyme taip pat numatyta, kad skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno procesinių veiksmų ir nutarimų galima paduoti ikiteisminio tyrimo pareigūną kontroliuojančiam prokurorui, o ikiteisminį tyrimą atliekančio prokuroro veiksmus ir nutarimus įtariamasis gali apskųsti aukštesniajam prokurorui. Jeigu aukštesnysis prokuroras atsisako patenkinti skundą, toks jo nutarimas gali būti apskųstas ikiteisminio tyrimo teisėjui (LR BPK 62, 63 str.). Pagal LR BPK 64 str. 6 d. ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas. Analizuojant šias įstatymines nuostatas, galima pastebėti, kad jos taip pat, kaip ir ankščiau minėta ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ir nutarčių apskundimo tvarka, neatitinka doktrinoje suformuotų reikalavimų. Ignoruojama pati baudžiamojo proceso sistema, pagal kurią asmeniui turi būti suteikiama teisė paduoti skundą kitai instancijai (pavyzdžiui, dėl prokuroro veiksmų ir sprendimų- teismui, dėl teisėjo veiksmų ir sprendimų- aukštesnei instancijai).¹²² Kita vertus, įstatymas numato tvarką, pagal kurią skundas nukreipiamas nagrinėti kaltinimo šaliai (prokurorui, aukštesniajam prokurorui). Tokia tvarka netoleruotina, nes, kaip jau buvo užsiminta nagrinėjant įtariamojo teisės turėti gynėją užtikrinimo procesines garantijas, tarpusavyje besirungiantys procesiniai priešininkai negali nulemti vienas kito teisinės padėties ar galimybės realizuoti atitinkamą procesinę funkciją.¹²³ Be to, sukurta apskundimo tvarka prieštarauja valdymo sistemos funkcionavimo principams. Senai yra įrodyta, jog siekiant, kad valdymo sistema funkcionuotų sėkmingai, kiekvienas tos valdymo sistemos elementas turi atlikti konkrečią jam pavestą funkciją. Bandymai tos pačios funkcijos vykdymą priskirti keliems skirtingiems vienos sistemos elementams dažnai sutrikdo normalų šios sistemos darbą.¹²⁴ Šiuo metu įtariamojo (ir kitų proceso dalyvių) skundus įgalioti nagrinėti praktiškai keturi baudžiamojo proceso subjektai: prokuroras dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmų ir

¹¹⁹ Merkevičius R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 136.

¹²⁰ Gušauskienė M. Ikteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P. 123.

¹²¹ Gušauskienė M. Ikteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49).P.123.

¹²² Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50). P.44.

¹²³ Merkevičius R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 136.

¹²⁴ Panomariovas A. Ikteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // Jurisprudencija. 2004, t. 59 (51). P.33-34.

nutarimų arba aukštesnysis prokuroras dėl žemesnio prokuroro veiksmų ir nutarimų (LR BPK 62-63 str.); ikiteisminio tyrimo teisėjas dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmų ir nutarimų (LR BPK 65 str.); apylinkės teismo pirmininkas dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktų veiksmų ir priimtų sprendimų, susijusių su procesinės prievartos priemonių taikymu (LR BPK 65 str. 1 d.); apygardos teismas dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimų, susijusių su suėmimo paskyrimu ar jo taikymo termino pratęsimu (LR BPK 130-131 str.), laikinu nuosavybės teisių apribojimu (LR BPK 151 str. 5 d.), baudos ar arešto paskyrimu (LR BPK 163 str. 4 d.). Valdymo teorijos požiūriu tokia gremėzdiška, sunkiai loginiam paaiškinimui pasiduodanti sistema, kurioje skirtingu lygiu veikiančios tos pačios sistemos elementai atlieka tą pačią funkciją, yra neveiksminga. Tokioje sistemoje skundą padavęs įtariamasis, bandydamas apginti savo pažeistas ar nepagrįstai suvaržytas teises, yra priverstas lakstyti iš vienos institucijos į kitą. Tokioje sistemoje taip pat sunku surasti asmenį, atsakingą už savo veiksmus ar priimtus sprendimus.¹²⁵ Taigi šis nagrinėjimas parodo, kad procese nėra pakankamų realios teisės apskusti kompetentingų pareigūnų veiksmus ar priimtus sprendimus užtikrinimo garantijų. Šią nuostatą dar labiau sustiprina tas faktas, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis yra neskundžiama. Svarstyтина, ar šis draudimas yra reikalingas. Jeigu pripažintume, kad visi įtariamojo skundai dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų (neveikimo) ir sprendimų turi būti adresuojami teismui (o ne aukštesniam pareigūnui, prokurorui ar teisėjui), tuomet galime pagrįstai tvirtinti, kad teismo priimtos nutartys šiuo klausimu galėtų būti skundžiamos apeliacine tvarka. Antai, RF BPK tokia procesinė taisyklė numatyta 127 str. 1 d., kur nurodoma, kad neįsiteisėję ir įsiteisėję teismo sprendimai, priimti baudžiamajoje byloje ikiteisminio tyrimo metu iškilusiais klausimais, skundžiami apeliacine bei kasacine tvarka. Kita vertus, net ir be šios prielaidos absoliutus ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarčių neskundžiamumas (pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo teisėjui nutartimi atsakius leisti įtariamajam ir jo gynėjui susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga) praktikų taip pat kritikuojamas, nes, anot jų, praktika rodo, kad ikiteisminio tyrimo teisėjai dažniausiai pritaria prokuroro nutarimui ir atmeta gynėjų skundus.¹²⁶ Tad, iš tiesų, kuo paaiškinamas šių nutarčių apskundimo ribojimas?

Reikia pažymėti, kad LR BPK nėra išspėstas skundo ir atsakymo į jį prijungimo prie baudžiamosios bylos klausimas. Praktikoje teismo nagrinėjimo metu neretai iškyla ir yra sprendžiamas įtariamojo skundo išnagrinėjimo rezultato klausimas. Kadangi baudžiamajoje byloje nėra skundo bei sprendimo dėl jo, šios aplinkybės dažnai apsunkina teismo nagrinėjimo eigą. Todėl logiška pakeisti tokią situaciją: siekiant užtikrinti teisėtumo viešpatavimą baudžiamajame

¹²⁵ Panomariovas A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // Jurisprudencija. 2004, t. 59 (51). P.33-34.

¹²⁶ Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis. P.16.

procesė bei įtariamojo teisių procesines garantijas, LR BPK reikia įtvirtinti normą, pagal kurią įtariamojo (ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių) skundas ir sprendimas dėl šio skundo būtų prijungiami prie baudžiamosios bylos. Tokia nuomonė verta įstatymo leidėjo dėmesio.

Pagal LR BPK apie prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo priimtą sprendimą dėl skundo pranešama skundą padavusiam asmeniui. Jeigu skundas yra atmestas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo nurodyti motyvus, dėl kurių skundas yra pripažintas nepagrįstu. O tais atvejais, kai prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas patenkina skundą, nutarime ar nutartyje nurodomi ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro padaryti pažeidimai ir siūloma juos pašalinti. Nutarimas ar nutartis nusiunčiami ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui ar prokurorui vykdyti.

Kodeksas nepakankamai tiksliai pasisako dėl byloje priimto sprendimo pagal skundą išsiuntimo skundą padavusiam asmeniui. Baudžiamojo proceso įstatymas tenurodo, kad apie skundo nagrinėjimo rezultatą yra pranešama šį skundą padavusiam asmeniui. Tačiau konkretaus sprendimo pranešimo termino (per kiek dienų) įstatymas nenustato. Toks reglamentavimas yra per daug aptakus. Vienas svarbiausių procesinio teisinio reglamentavimo reikalavimų yra jo tikslumas (preciziškumas). Netikslus įstatymas sudaro sąlygas pareigūnams piktnaudžiauti, pasyviai reaguoti į asmens teisėtą interesų apsaugą, todėl reglamentuojant baudžiamuosius procesinius santykius reikia ieškoti būdų, kad sureguliuoti procesiniai- teisiniai santykiai būtų kiek galima aiškūs, tikslūs. RF BPK rengėjai šią problemą išsprendžia 124 str. 3 d., nustatydami, kad apie priimtą sprendimą dėl skundo pareiškėjui turi būti pranešta nedelsiant. Toje pačioje dalyje taip pat nustatyta dar viena svarbi apskundimo teisės garantija- skundą padavusiam asmeniui išaiškinama tolesnė apskundimo tvarka. Tai itin reikalinga norma. Šią tezę patvirtina praktinė skundų nagrinėjimo Lietuvoje patirtis. Antai, M. Gušauskienė atlikusi tyrimą (išanalizavusi 300 baudžiamųjų bylų, kuriose esantys skundai buvo perduoti ikiteisminio tyrimo teisėjams nagrinėti nuo 2003 m. gegužės 1 d. iki lapkričio 18 d.) padarė išvadą, kad net 80 proc. skundų buvo atmesta todėl, kad jie buvo paduoti pažeidžiant procesinę tvarką: kreipiamasi iš karto į ikiteisminio tyrimo teisėją, prieš tai neapskundus prokuroro veiksmų aukštesniajam prokurorui. Tyrėja taip pat nustatė, kad viena svarbiausių procesinės skundo nagrinėjimo tvarkos pažeidimo priežasčių yra tai, kad prokurorai, priimdami procesinius sprendimus ir atlikdami veiksmus, neišaiškina proceso dalyviams apskundimo teisės ir tvarkos.¹²⁷ Analizuojant šią problemą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad Kodeksas visiškai neužsimena apie tai, kad apie sprendimą dėl skundo turi būti pranešama ne tik skundą padavusiam asmeniui, bet ir prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kurių veiksmai (neveikimas) ar sprendimai buvo skundžiami. Tiesa, Kodeksas nurodo (LR BPK 64 str. 5 d.), kad nutarimas ar nutartis turi būti išsiųsti ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui ar prokurorui vykdyti, bet tik tais atvejais, jeigu prokuroras ar ikiteisminio

¹²⁷ Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49). P.128-129.

tyrimo teisėjas patenkina skundą. Tačiau akivaizdu, kad sprendimas dėl skundo turi būti siunčiamas abejoms proceso šalims- kaltinimui ir gynybai- visais atvejais. Tą patvirtina ir užsienio valstybių reglamentavimas, o būtent, RF BPK 124 str. 6 d. nedaro jokių išlygų ir aiškiai nustato, kad sprendimo kopijos išsiunčiamos pareiškėjui ir prokurorui. Taigi darytina išvada, kad LB BPK 64 str. 5 dalis turi būti pataisyta, nes joje pasigendama tikslumo.

IŠVADOS

1. Baudžiamosios procesinės garantijos- tai teisinių priemonių, užtikrinančių sėkmingą baudžiamojo proceso tikslų išsprendimą ir visų baudžiamojo proceso dalyvių teisėtų interesų apsaugą, sistema. Tačiau procesinės garantijos, kurios užtikrina tinkamą baudžiamojo proceso tikslų pasiekimą, ne visada apima tas procesines garantijas, kurios garantuoja baudžiamojo proceso dalyvio (įtariamojo) teisių bei teisėtų interesų apsaugą.

2. Atsiradus pakankamam įtarimui dėl nusikalstamos veikos padarymo, įtariamasis įgyja teisę realizuoti jo *status activus processualis*, kuris yra realus ir galimas tik tada, kai įtariamasis žino, kuo jis įtiriamas. Todėl jeigu pareigūnas imasi veiksmų ar sprendimų, iš kurių aiškiai matyti, kad jis siekia identifikuoti konkretų asmenį, įtariamą nusikalstamos veikos padarymu, jis (pareigūnas) neturėtų delsti pareikšti pranešimą apie įtarimą.

3. Įtariamojo informavimas raštu „Teisių laiško“ forma apie jo procesines teises yra priemonė, kuri galėtų pagerinti proceso teisingumą ir tam tikra apimtimi užtikrinti, kad kiekvienas asmuo, įtiriamas baudžiamosios veikos padarymu, žinotų savo teises.

4. Teisę turėti gynėją valstybė privalo įtariamajam užtikrinti kiek įmanoma anksčiau (jau faktiškai sulaikius ar suėmus įtariamąjį) ir kuo greičiau (savanoriškai pasirinktam gynėjui atvykti turi būti nustatytas protingas terminas). Siekiant užtikrinti teisę turėti gynėją, būtina užtikrinti efektyvų teisinį atstovavimą, todėl įstatyme turi būti nustatyta procedūra, pagal kurią kompetentingas pareigūnas (ikiteisminio tyrimo teisėjas) turėtų įgaliojimus nušalinti akivaizdžiai netinkamą teisinę pagalbą teikiantį gynėją; valstybė taip pat turi pareigą nustatyti aukštus kvalifikacinius reikalavimus gynėjui bei kontroliuoti šios pagalbos teikimo kokybę, ypač nemokamos valstybinės teisinės pagalbos teikimo atveju. Tyrimas taip pat parodė, kad įtariamojo teisė turėti/atsisakyti gynėjo nėra absoliuti: ji priklauso ne tik nuo įtariamojo interesų realizavimo būtinybės, tačiau ir nuo teisingumo interesų.

5. LR BPK neužtikrina svarbios įtariamojo teisės apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus garantijos-jo teisės pareikšti skundą dėl bet kokių pareigūnų veiksmų ir sprendimų, nes, sistemiškai išanalizavus LR BPK nuostatas, matyti, kad Kodeksas nesuteikia įtariamajam galimybės apskūsti pranešimo apie įtarimą, ikiteisminio tyrimo pradžios, nutarimo pabaigti ikiteisminį tyrimą ir perduoti bylą teismui bei sudaro prielaidas teigti, kad pareigūno neveikimas neskūstinas. Nustatyta apskundimo tvarka yra netinkama, nes ji neatitinka doktrinoje nusistovėjusių reikalavimų, pagal kuriuos a) tuo pačiu lygmeniu skūsti negalima; b) tarpusavyje besirungiantys procesiniai priešininkai- kaltinimo ir gynybos šalys- negali

nulemti vienas kito teisinės padėties; c) svarbiausius procesinius sprendimus priima nešališkas arbitras.

6. Įtariamąjį teisę pareikšti nušalinimus garantuoja ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, vertėjo, eksperto, specialisto pareiga nusišalinti esant įstatymo nustatytiems pagrindams bei profesinė etika. Procesas įstatymas nustato trumpus terminus nušalinimo klausimui išspręsti, o tai garantuoja teisėtą įtariamąjo interesą išspręsti nušalinimo klausimą be pateisinimo delsimo. Esant atviram nušalinimo pagrindų sąrašui, įtariamasis turi visas galimybes išsakyti savo nuomonę dėl pareigūno šališkumo, nors praktika rodo, kad proceso dalyviai gana retai pareiškia pagrįstus nušalinimus.

7. Teisę duoti parodymus garantuoja šios teisės realizavimo tvarka bei procesinis įforminimas. Baudžiamasis procesas nenukentėtų, atvirkščiai, taptų dar teisingesnis, jei įtariamajam būtų suteikta teisė tiesiogiai kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl jo apklausos atlikimo. Šiuo metu galiojanti norma, pagal kurią ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka įtariamąjo apklausą tik prokurorui kreipusis, pažeidžia sąžiningo proceso bei šalių procesinės lygybės principus. Aiškus teisės atsisakyti duoti parodymus įtvirtinimas Kodekse, papildomai sustiprintų įtariamąjo teisėtą interesą gintis.

8. Įtariamąjį teisei pateikti prašymus Kodekse skiriama nedaug dėmesio: prašymų pateikimo tvarka ir atvejai nėra išsamiai reglamentuojami. Kodeksas nenustato termino, per kurį prašymas turi būti išspręstas, termino, per kurį turi būti išsiųstas priimtas nutarimas dėl pareikšto prašymo, nenustatytas reikalavimas motyvuoti atsisakymą tenkinti pateiktą prašymą, suvaržyta teisė pareikšti prašymus žodine forma ir pan. Kaip ir teisės duoti parodymus atveju, situacija, kai su prašymu į ikiteisminio tyrimo teisėją gali kreiptis tik prokuroras, pažeidžia proceso, tarp jų ir *favor defensionis*, principus.

9. Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis sudaro prielaidas realizuoti tokias teises kaip teisę pateikti prašymus, tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, teisę duoti parodymus, užtikrinti šalių procesinės lygybės, rungimosi principų įgyvendinimą bei efektyvią gynybą ikiteisminio tyrimo metu. LR BPK pasigendame kai kurių šios įtariamąjo teisės apsaugos priemonių. Kodeksas negarantuoja įtariamajam nevaržomą laiko atžvilgiu šios teisės realizavimą, neaišku, kas ir kaip nustato susipažinimo su medžiaga tvarką, kai byloje yra keli įtariamieji, įstatymas nenumato susipažinimo su bylos medžiaga protokolo turinio bei formos reikalavimų, gana paslaptinga yra prokuroro teisė neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, jei tai gali pakenkti tyrimo sėkmei. Įtariamąjį teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis yra ypatingai reikšminga teisė į gynybą požiūriu, todėl gynėjui turi būti suteikta daugiau procesinių galimybių

susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, preziumuojant, kad jokie teisėti jo veiksmai ikiteisminio tyrimo sėkmei pakenkti negali.

10. Teisės pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus procesinių garantijų nagrinėjimas parodė, kad gynyba neturi jokių greitų ir efektyvių galimybių gauti jai reikalingus duomenis, jos galimybės teikti įrodomąją informaciją yra pakankamai siauros.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33- 1014.
2. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija //Valstybės žinios.1995, Nr.40- 987.
3. 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios. 2002, Nr.77-3288.
4. 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas // Valstybės žinios. 2003, Nr.49-2165.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
6. 1961 m. birželio 26 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 18-148.
7. Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas “Dėl BPK 58 straipsnio 2 dalies 3 punkto atitikimo Konstitucijai” // Valstybės žinios. 1994, Nr. 91-1789.
8. LR Konstitucinio teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 255 str. 4 ir 5 dalių, 256 str. Str. 4 d., 260 str. 4 d., 280 str. 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 1999, Nr.15-402
9. Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas “Dėl BPK 58 straipsnio 2 dalies 3 punkto atitikimo Konstitucijai” Valstybės Žinios, 1994.11.25, Nr.: 91, Publikacijos Nr.: 1789.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Pakeisti ir papildyti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimą Nr. 36 „Dėl teismų praktikos skiriant arba pratęsiant kardomąjį kalinimą (suėmimą)“ ir jį išdėstyti nauja redakcija: „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimą“// Teismų praktika, Nr. 22.
11. LR Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 30-837.
12. 2005 m. balandžio 27 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 469 „Dėl advokato ir advokato padėjėjo, teikiančių valstybinę teisinę pagalbą, darbo apmokėjimo dydžių ir tvarkos patvirtinimo“// Valstybės žinios. 2005, Nr.54-1857.
13. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr.I-58 patvirtintos „Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu“ // Valstybės žinios. 2003, Nr.39-1807.
14. Rusijos baudžiamojo proceso kodeksas. Ygolovno- procesualnij kodeks RF. Moskva: ZAO. Slavenskij dom knygi, 2003.
15. Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas.Criminal Procedure Code (Strafprozeßordnung, StPO): <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StPO.htm>
16. Prancūzijos baudžiamojo proceso kodeksas. Code of Criminal Procedure: <http://195.83.177.9/code/liste.phtml?lang=uk&c=34>
17. Norvegijos baudžiamojo proceso kodeksas. The Criminal Procedure Act : <http://www.ub.uio.no/cgi-bin/ujur/ulov/sok.cgi?type=LOV>
18. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/5/EB 1998 m. vasario 16 d. skirta padėti teisininkams verstis nuolatine advokato praktika ne toje valstybėje narėje, kurioje buvo įgyta kvalifikacija: <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/preps2?Condition1=32582&Condition2=>
19. Europos Tarybos pasiūlymas. Tarybos pagrindų sprendimas dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamosiose procesuose visoje Europos Sąjungoje:[60](http://europa.eu.int/eur-</div><div data-bbox=)

[lex/lex/Notice.do?checktexts=checkbox&val=358053%3Aacs&pos=1&page=1&lang=lt&pgs=10&nbl=1&list=358053%3Aacs%2C&action=GO&visu=%23texte](http://eurlex.europa.eu/lex/Notice.do?checktexts=checkbox&val=358053%3Aacs&pos=1&page=1&lang=lt&pgs=10&nbl=1&list=358053%3Aacs%2C&action=GO&visu=%23texte)

20. Komisijos žalioji knyga. Įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinės garantijos baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje (Green paper from The Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union):
<http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0075:EN:HTML>

II. Vadovėliai ir kita mokslinė literatūra

21. Goda G., Kazlauskas M. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV daly. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
22. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
23. Merkevičius R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005.
24. Mole N., Harby C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human rights. Human rights handbook, 2001.
25. Kudriavceva A.V. Mery presečenija, ne svezany s zaključenijam pod stažu, v ygalovnom procese Rosiji. Čeliabinsk: JURGU, 2004.
- 26.

III. Periodiniai leidiniai

27. Andrikis R. Nepakankama advokato kvalifikacija- grėsmė veiksmingai teisei pagalbai // Juristas. 2005, Nr. 6.
28. Ažubalytė R. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo realizavimo kriterijai: reali nuteisimo galimybė ir viešas interesas (1) // Jurisprudencija. 2003, t. 38(30).
29. Ažubalytė R. Legalumo ir tikslingumo principai vykdant baudžiamąjį persekiojimą: ištakos, raida, tendencijos // Jurisprudencija. 2001, t. 21 (13).
30. Ažubalytė R. Prokuroro diskrecinės valdžios kontrolė vykdant baudžiamąjį persekiojimą // Jurisprudencija. 2003, t. 41 (33).
31. Burda R. Teisiniai ir kriminalistiniai asmens sulaikymo aspektai (1) // Jurisprudencija. 2001, t. 23(15).
32. Burda R. Teisiniai ir kriminalistiniai asmens sulaikymo aspektai (2) // Jurisprudencija. 2004, t. 52(44).
33. Burda R. Diskusiniai naujos ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcijos klausimai // Justitia. 2001, Nr. 1.
34. Burda R. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas: dabartis ir perspektyva // Jurisprudencija. 2001, t. 23(15).
35. Dzegoraitis A. Konstitucinė teisė į gynybą ir advokatūra teisinėje valstybėje // Justitia. 2001, Nr. 2.
36. Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia. 2004, Nr. 2 (50).
37. Girdauskas M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai // Teisė. 2004, Nr. 53.
38. Goda G. Baudžiamasis procesas teisinėje valstybėje // Teisės problemos. 1994, Nr. 3.
39. Goda G., Kuconis K. Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // Justitia. 1997, Nr. 4.
40. Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas- žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, t. 57(49).

41. Jovaišas K. Nekaltumo prezumpcija: žinomo principo nežinomi aspektai // Teisės problemos. 2004, Nr. 4.
42. Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra. 2004, balandis.
43. Kanapeckaitė J. Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu- įtariamųjų, turinčių fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija // Jurisprudencija. 2003, t. 47(39).
44. Kazlauskas M. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // 2000, Nr. 37.
45. Kilinskas V. Įtariamąjo procesinis statusas // Teisė. 2003, Nr. 47.
46. Panomariovas A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // Jurisprudencija. 2004, t. 59 (51).
47. Paužaitė J. Kaltinamojo sąvoka ir jos ribos baudžiamojo proceso teisėje (Vokietijos baudžiamojo proceso teisės pavyzdžiu) // Teisė. 2000, Nr. 36.
48. Petrauskas R. Europos forumas dėl teisinės pagalbos reformos Vidurio ir Rytų Europoje // Lietuvos advokatūra. 2004, gruodis.
49. Pošiūnas A. Gynėjo dalyvavimas atliekant parengtinį tardymą // Teisė. 1992, Nr. 26.
50. Prapiestis J., Pavilonis V. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ komentaras // Teisės problemos. 1999, Nr. 1-2.
51. Sesickas L. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reforma // Lietuvos advokatūra. 2004, liepa.
52. Stungys K. Baudžiamojo proceso įstatymas- tiesos nustatymo metodas // Justitia. 1996, sausis.
53. Valatkevičius D. Valstybės skiriama teisinė pagalba baudžiamosiose bylose // Teisės problemos. 2004, Nr. 2.
54. Vinkleris P. Konstitucinė teisė į gynybą ir jos įgyvendinimo Lietuvoje savitumai // Lietuvos advokatūra. 2004, gruodis.
55. Solodov D. A. Problemy soveršenstvovaniya procesualnykh garantij prav i interesov učastnikov ugolovnovo cudoproizvodstva // [http:// www.tarasei.narod.ru/read/st2003.9.htm\(grotelės\)_edn7](http://www.tarasei.narod.ru/read/st2003.9.htm(grotelės)_edn7)
56. Popov S., Cepliajeva. Normy novovo YPK o podozrevaemom ne obespečivajut garantij ivo konstitucionyx prav // Rosijskaja justicija. 2002, Nr. 10a.

IV. Teismų praktika

57. Teikimas S- 38-10/04
58. Teikimas S-30- 10/04
59. Kasacinė nutartis Nr. 2K-267/ 2001: <http://www.lat.litlex.lt>
60. Kasacinė nutartis Nr. 2K- 64/ 2003: <http://www.lat.litlex.lt>
61. Kasacinė nutartis Nr. 2K-215/ 2003: <http://www.lat.litlex.lt>
62. Kasacinė nutartis Nr. 2K-325/ 2003: <http://www.lat.litlex.lt>
63. Kasacinė nutartis Nr. 2K-377/ 2005: <http://www.lat.litlex.lt>
64. Kasacinė nutartis Nr. 2K-605/ 2005: <http://www.lat.litlex.lt>
65. Kasacinė nutartis Nr. 2K-104/ 2005: <http://www.lat.litlex.lt>
66. Kasacinė nutartis Nr. 2K-124/ 2005 : <http://www.lat.litlex.lt>
67. Kasacinė nutartis Nr. 2K- 287/ 2005: <http://www.lat.litlex.lt>
68. Kasacinė nutartis Nr. 2K-577/ 2004: <http://www.lat.litlex.lt>
69. Kasacinė nutartis Nr. 2K-187/ 2000: <http://www.lat.litlex.lt>
70. Baudžiamoji byla Nr. TI-629-16/ 2004
71. Baudžiamoji byla Nr. 1-419-11/ 2004
72. Baudžiamoji byla Nr.1¹-161-01/ 2004

73. Baudžiamoji byla Nr. S-1-309-10/ 2004
74. Baudžiamoji byla Nr. 1-149-02/ 2004
75. Baudžiamoji byla Nr. 1-53-02/ 2004
76. Baudžiamoji byla Nr. 1-637- 18/ 2004
77. Baudžiamoji byla Nr. 2K-187/ 2000
78. Baudžiamoji byla Nr. 2K- 628/ 2005
79. Baudžiamoji byla Nr. 1-384-16/ 2004
80. Teikimas S- 38-10/04
81. Teikimas S-30- 10/04
82. Administracinių teismų praktika Nr.5. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

Santrauka
„Pagrindinių įtariamojo teisių procesinės garantijos“

Sąvokos: *įtariamasis, pagrindinės įtariamojo procesinės teisės, procesinės garantijos, ikiteisminis tyrimas, baudžiamasis procesas.*

Nustatydamą pagrindines procesines įtariamojo teises, valstybė tik sukuria tam tikras teises prielaidas jas realizuoti. Norėdamą vadintis teisine, valstybė dar privalo nustatyti atitinkamas procesines sąlygas (procesines garantijas), kurios garantuotų įstatymo suteiktų teisių įtariamajam realų įgyvendinimą. Lietuva žengia pirmuosius žingsnius teisinės valstybės link, todėl baudžiamąo proceso teisės mokslui ir teisei praktikai itin svarbu nustatyti, kokias įtariamojo teisių procesinės garantijas nustato LR BPK ir kiek jos yra efektyvios, pagrįstos bei atitinka minimalius Europos valstybių tradicijas atspindinčius standartus. Todėl šio mokslinio tiriamąo darbo tikslas yra nustatyti optimalias pagrindinių įtariamojo teisių procesines garantijas.

Darbe išskiriamos pagrindinių įtariamojo teisių- žinoti, kuo jis yra įtiriamas; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; duoti parodymus; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus- procesinės garantijos, egzistuojančios šiuo metu galiojančiame LR BPK, analizuojami jų privalumai ir trūkumai, vertinant įvairių autorių pozicijas dėl to, nacionalinių bei užsienio valstybių teismų praktiką, kitų valstybių baudžiamuosius įstatymus bei tarptautinių institucijų pasiūlymus įtariamojo teisių apsaugos srityje. Be to, darbe pateikiami ir autorės tam tikri pasiūlymai įstatymo leidejui.

Summary

„Procedural safeguards of suspect's fundamental rights“

Definitions: *suspect, suspect's fundamental procedural rights, procedural safeguards, pretrial investigation, criminal procedure.*

While determining suspect's fundamental procedural rights, the state constructs only particular legal assumptions to implement them. If there is a need to be called legal state, the latter must determine adequate procedural provisions which could guarantee a real implementation of the suspect's rights, prescribed by law. It is the first Lithuania's steps towards this and that is why it is particularly important for the criminal procedure law and legal practise to clear out what kind of suspect right's procedural safeguards are settled in Criminal Procedural Code of Lithuanian Republic and how effective and fulfilling the minimal standards, reflecting European countries traditions, they are. According to the above mentioned information, the objective of this scientific disquisitional work is to find out optimal suspects fundamental rights procedural safeguards.

Such suspect's fundamental rights as: the right to know what he is suspected of; the right to advocate since the moment of first examination; the right to give evidence; the right to present important documents or objects for the investigation; the right to present requests; the right to declare removals; the right to get know with the material of pretrial investigation; the right to make an appeal against actions and decisions of pretrial investigation – are discussed in this work as procedural safeguards, existing in the Criminal Procedure Code of Lithuanian Republic. Their advantages and disadvantages, while estimating postures of different authors, national judicial practise, criminal laws of different countries and proposals of international institutions in the sphere of safeguard of suspect's rights are analysed too. Furthermore, the author of this work gives proposals for the legislator.